

د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زيانونه

محمد اسماعيل يون

۱۳۸۷ ل

Ketabton.com

د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زيانونه

ليکوال

محمد اسماعيل يون

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

د افغانستان فرهنگ ته	د کتاب نوم:
اوبنتي زيانونه	
پوهيالي محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرندوی:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
۱۳۷۲ ال کال	لومړی چاپ:
۱۳۸۷ ال کال	دویم چاپ:
	د ليکوال
(۱۱)	پرله پسې نومره:
	د خپرندوی
(۱۱)	پرله پسې نومره:
ضياء الرحمن ضياء	کمپوزر:

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	د دويم چاپ سريزه	۱
۴	سريزه	۲
۷	بنسټونځي	۳
۱۴	د لوړو زده کړو مرکزونه	۴
۳۳	د افغانستان د علومو اکاډمي	۵
۳۹	دولتي فرهنگي ټولنې	۶
۴۸	خپلواکې فرهنگي ټولنې	۷
۵۱	تندارې او سينماوې	۷
۵۵	ملي موزيم او نور موزيمونه	۸
۷۸	ملي آرشيډ	۹
۸۱	ملي گالري	۱۰
۸۵	تندارتونونه	۱۱
۸۹	څلي او منارونه	۱۲
۹۵	تاريخي ودانۍ	۱۳
۹۸	بیهقي کتاب خپرولو موسسه	۱۴
۱۰۲	عامه کتابتون	۱۵
۱۲۱	راډيو او ټلويزيون	۱۶
۱۲۸	اخبارونه او مجلې	۱۷
۱۳۴	چاپخونې (مطبعې)	۱۸
۱۴۰	پايله (نتيجه)	۱۹
۱۴۳	اخځليکونه	۲۰
۱۴۸	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۲۱

د دویم چاپ سریزه

دا اثر (د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زیانونه) د افغانستان پر کلتوري شتمنیو د راغلي ناتاریو دردونکی داستان دی. زه (یون) ددې اثر لیکوال، ددې غمجن داستان یو عیني لیدونکی او کتونکی یم، پر هېواد او کابل باندې د جگړې په ټول بهیر کې زه د خپل هېواد په غېږه کې پاتې شوی یم، څه چې تېر شوي او څه چې ما لیدلي، ټول نه، خو هغه څه چې زما قلم یې د لیکلو وس درلود، هغه مې لیکلي دي، په تېره بیا زموږ پر کلتوري شتمنیو راغلی ناتار.

کېدې شي نورو خلکو هم دا ډول مسایل لیکلي وي او یا یې ولیکي، خو هغه څه چې ما لیکلي د پېښو د یو عیني شاهد په توګه زما درد هم په کې منعکس شوی، نور به یې تر ما ډېر ښه تحليلي، هراړخیز او بشپړ ولیکي، خو کوم درد، چې له دې غملېلو پېښو ما اخیستی او کېدې شي قدرمن

لوستونکي يې په دې اثر کې محسوس کړي، د نورو په دا ډول اثارو کې کېدې شي دا ډول درد احساس نه شي.

ما که همغه وخت په عملي صحنه کې دا یادښتونه نه وای لیکلي، نو کلونه وروسته، چې پر بدو پېښو نورې ناوړه پېښې زیاتې شوې، خدای خبر چې بیا به مو ددې مجال پیدا کړی وای، چې داسې څه ولیکم

او یا هم هغه درد او سوز چې په عملي صحنه کې سړي ته رسي، هغه دې تر پېښو ډېره موده وروسته هم په همغه شان پاتې شي. دا اثر له نن څخه یوولس کاله دمخه پر (۱۳۷۲) ل کال په پېښور کې د ازاد افغانستان د لیکوالو ټولنې (وفا) له خوا

چاپ شو. تر هغه وروسته د طالبانو په واکمنۍ کې د افغانستان فرهنګي شتمنیو ته نور زیانونه هم واړول شول، چې پر هغو باندې زما په نورو بېلابېلو لیکنو کې بحث شوی دی، لکه په بامیانو کې د بودا تاریخي مجسمو نړول او نور. دا ډول زیانونه زما په یو بل اثر (کلتوري یون) کې کتلای

شئ، خو په دې اثر کې اکثره هغو زيانونو ته ګوته نيول شوې، چې د طالبانو تر واکمنۍ دمخه بيا تر ۱۳۵۷ل کال پورې په بېلابېلو پړاونو کې زموږ فرهنگي شتمنيو ته اوښتي دي، نو ځکه مې په دې اثر کې کمونې او زياتونې ضرور ونه ګڼلې او د همغه وخت د يو تصوير په توګه مې همداسې پرېښود. زه نور پر دې غمجن داستان څه ويل نه غواړم، د لومړي چاپ په برخه کې د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنې (وفا) له مشر پروفيسور رسول امين او همدارنګه سرمحقق زلمي هېوادمل څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د لومړي چاپ زمينه يې برابره کړه. دغه راز له ګران ورور ښه شاعر عبدالغني هاشمي او اسد دانش ساپي مننه کوم، چې لومړي دا اثر وژباړه او دويم چاپ کړ. د قدرمن مشر ورور جنرال صيب شېر محمد کريمي هم ډېر قدر داني کوم، چې دا اثر يې انگليسي ته وژباړه، که څه هم ددې اثر انگليسي ژباړه لا تراوسه چاپ شوې نه ده، خو هيله من یم چې يو وخت چاپ شي. درانه لوستونکي ددې اثر لوستلو ته رابولم.

په فرهنگي مينه او درناوي

محمد اسمعيل يون

ارگ- د جمهوري رياست ودانۍ

۱۳۸۷ل کال د کب ۲۷مه

سريزه

د ۱۳۵۷ ل کال د ثور پر ۷ مه نېټه په افغانستان کې سياسي بې ثباتي پيل شوه. له سياسي کړکېچ سره يوځای پوځي اړود وړ هم پيل شو او خبره خونړيو جگړو ته ووتله. د ۱۳۵۸ ل کال د جدي پر ۲ مه نېټه روسانو د ټولو نړيوالو قوانينو خلاف پر افغانستان مستقيم يرغل وکړ. افغان ولس سم له لاسه د هغو پر ضد ملي او اسلامي پاڅونونه پيل کړل او ټول هېواد د اور او سکروټو په اور غورځوونکي غره واوښت. په نتيجه کې په سوونو مليونه تنه چاودېدونکي مواد زموږ د هېواد پر غرو رغو، کليو او بانډو استعمال شول. دې جگړې عموماً د لويو ښارونو له منځ څخه لږ شان لري په کليو او بانډو کې دوام وموند او د جگړې په ترڅ کې دا امکانات برابر شول، چې پردي يرغلگر په شعوري او کورني مخالفين په نا شعوري ډول د هېواد د ژوندانه بېلابېلو ډگرونو ته زيانونه واړوي. داسې پېښ شول هغه ناوړه نيتونه چې لري او نږدې گاونډيو دښمنانو زموږ د هېواد په باب لرل افغانانو هم د هغو په عملي کولو کې، په يوه نه يو ډول برخه واخيسته، دا چې څوک په دې برخه کې زيات مجرم وو او د چا په لاس دا غميزه دومره اوږده شوه، دا يو بېل بحث دی، خو په هر ډول او هره بڼه چې وو زموږ د ټولنې د ښېراز ژوند پانې يې

ورژولې او هېواد يې له ستر نارين سره مخامخ کړ. افغاني ټولنې ته چې کوم زيانونه اړول شوي، هريو پر خپل ځای د زيات درد او غمونو سبب شوي دي. په دې کې د افغاني ټولنې فرهنگي زيان هم د زياتې اندېښنې وړ دی. هغه وخت چې جگړه له ښارونو د باندې روانه وه، نو هغه فرهنگي شتمني چې په کليوالي سيمو او له لويو ښارونو څخه په لرې پرتو سيمو کې موجوده وه، هغه د جگړې د دواړو غاړو له خوا په شعوري او ناشعوري ډول له منځه يوړل شوه، خو کله چې د يوې بلې سنجول شوې توپيې له مخې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۸ مه نېټه د کابل رژيم ظاهري بڼې ته بدلون ورکړای شو، نو خبره تر بدو بدتره شوه. مختلفې وسله والې ډلې د هېواد بېلابېلو ښارونو ته وردننه او پر جگړو اخته شوې. هغه شتمني چې له تېرو جگړو څخه يوازې په ښارونو کې خوندي پاتې وه، اکثره برخه يې لوټ او تالان شوه. فرهنگي شتمني چې زياته برخه يې په ښارونو کې وه تر بېلابېلو دردوونکو ناتارونو لاندې راغله، اکثره برخه يې يا چور او يا هم د اورد لمبو په څپو کې وسوځول شوه. هر کله چې به په يوه فرهنگي مرکز کوم طاعون خورېده، نو زموږ د هېواد د فرهنگيانو له زړونو به لمبې جگېدلې، ان خبره تردې هم راوړسېده، چې د هېواد اکثره فرهنگي شتمني او مرکونه يو په بل پسې له منځه يوړل شول. څرنگه چې زموږ هېواد له فرهنگي پلوه دومره غريب او بې شتو نه و، لکه څنگه چې په

اقتصادي ډگر کې ساتل شوی دی. ددې اثر د لیکلو یوه اساسي وجه دا هم ده، چې لوستونکو ته، لکه چې څرگنده ده نوره هم څرگنده شي، چې زموږ هېواد له فرهنګي پلوه غریب نه و، خو لکه د اوس په شان هر وخت جګړې د دې سبب شوي، چې زموږ د هېواد فرهنګي شته لوټ شي. زه د فرهنګ یو مینوال او لېوال د هېواد پر فرهنګ باندې د ډول ډول راغلیو اوسنیو ناتارونو شاهد وم او ددې رسالې ځینې بحثونه زما د خپلو سترګو لیدلي حال کیسې دي. ددې رسالې مقصد دا هم دی، چې د هېواد فرهنګي زیانونه په گوته شي او په راتلونکي کې د هېواد ځیرک او با درده فرهنګیان او پر هېواد او کلتور مین واکمن د هغو د بیا رغونې په فکر کې شي. که په دې رسالې کې پورتنی هدفونه تر یوه حده پوره شوي وي، نو دا به زما د زړه د تسکین لپاره یو درمل وي.

په ډېره مینه

پوهیالی محمد اسمعیل یون

((۱))

ښوونځي

کله چې د افغانستان دا تېره ۱۹ کلنه جگړه پيلېده، نو لومړی او اساسي گوزار يې د ښوونې او روزنې پر موسسو و. د روسانو يرغل او په هېواد کې د گرمې سياسي، عقیده يي او ملي جگړې پيل د دې زمینه برابره کړه، چې پر ښوونځيو او نورو روزنيزو بنسټونو مستقيم او نا مستقيم گوزارونه وشي. د افغانستان د نورو ملي شتمنيو او ودانيو تر څنګ ښوونځيو ته هم دومره زيانونه واورول شول، چې ان ويلای شوله هېڅ بلې برخې سره د پرتلې وړ نه دي. تر جگړې دمخه لومړنی گوزار، چې ښوونځيو ته متوجه شو، هغه په تعليمي او تحصيلي نصاب کې منفي بدلون راوستل و. پر ۱۳۵۷ ل کال، چې د سردار محمد داود خان جمهوري نظام ړنګ کړای شو، نو د ټولنې په نورو ډگرونو کې د ژورو بدلونونو تر څنګ د زده کړې په نظام کې هم په فوري ډول لاسوهنه پيل شوه او په لکونو ټوکه نوي تعليمي، تحصيلي

کتابونه په ډېر درانه لگښت له سره چاپ شول. سره له دې چې په نوموړي واټن کې هېواد ورځ پر ورځ له زیاتو ستونزو او ډول ډول اقتصادي، سیاسي او پوځي کړکېچونو سره مخامخېده، خو واکمنو تر خپل ټاکلي اند لاندې کوبښن کاوه، پر ښوونځیو، پوهنځیو او د زده کړې نورو اکثر وروښوونځیو باندې خپل کنټرول او څارنه جاري وساتي. د ځینو ښوونځیو د ړنگېدو له پیل شوي بهیر سره سره، د یو شمېر نویو ښوونځیو د جوړولو کارونه هم پیل شول، خو څرنگه چې د زده کړې مرکزونه د یو سیاسي فکر تر کنټرول لاندې وو، نو د زده کوونکو او محصلینو د زده کړې ټاکلی او یاد وړ وخت د سیاسي غوندو او مارشونو پر جوړولو تېرېده. ((گوندی لومړني سازمانونه)) چې په هر ښوونځي، پوهنځي او روزنیز مرکز کې یې جلا جلا څانګې درلودې، د پوره واک او ځواک خښتanan وو، په روزنځیو او نورو پوهنیزو چارو او بهیر کې یې له خپلې هیلې سره سم وقفه او بندیز راوستلای شو. د همدې ډول وقفو په ترڅ کې په اټکلیز ډول که لږ تر لږه هره ورځ د هر زده کوونکي له هرو شپږو درسي ساعتونو څخه یو ساعت وخت ضایع شوی وي، په ټولیز ډول به په یاد شوي واټن کې د ټولو زده کوونکو په ګډون د اټکل له مخې تر (۱۲۲۵ سوه زره) درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع شوی وي. (۱)

د ۱۳۵۸ کال د مرغومي پر شپږمه نېټه روسانو د ټولو نړيوالو مدني او بشري قوانينو خلاف د افغانستان پر خاوره مستقيم يرغل وکړ او د ۸۵ زره (۲) کسيز لښکر په زوريي خپل ګوډاګيان پر کابل مسلط کړل.

دغې ډلې د افغاني فرهنگ خلاف د نورو ګڼو هڅو ترڅنګ په تعليمي نصاب کې د بدلون هڅه وکړه، د زده کړې په سيستم کې يې نوي مضامين ځای او په تدريج سره يې د هغو مضامينو د محتوياتو پر کمښت پيل وکړ، چې دوی ته يې ذهني او فزيکي خطر راولاړولای شو. ځينو درسي کتابونو ته بدلون ورکړای شو او ځينې نور يې په خپله خوښه ورزيات کړل. په ټولو فرهنگي مرکزونو کې د روسي مشاورينو شتون حتمي خبره وه.

په هر دولتي او روزنيز مرکز کې ((د شوروي دوستۍ خونه)) په نوم يو کلتوري مرکز جوړ شو. روسي ژبه په تعليمي او تحصيلي نصاب کې شامله او هڅه وشوه، چې د انگليسي ژبې ځای ورکړای شي. د روسانو د شتوالي پر وخت د تعليمي نصاب د بدلون په نتيجه کې يو ځل بيا د ملت پر اوږو دروند مالي لګښت پرېوت. کله چې د روسانو او د هغو د پلوي حکومت پر ضد په ټول هېواد کې ملي او اسلامي سراسري جګړه پيل شوه، نو هغه ښوونځي او فرهنگي مرکزه چې د حکومت له واکه وتل بيا پر بل ډول ناتار اخته کېدل. تنظيميانو

په دې پلمه، چې ښوونځي د دولت ملکیت کې حسابېږي او دوی د روسانو او حکومت پرضد جگړه کوي، د ښوونځيو په سېزني او ړنگونې يې لاس پورې کړ. شايد ددې تر شا داسې ناوړه توطيه گر لاسونه موجود وو، چې ښوونځي ټول ختم کړای شي او ټولنه بېسواده شي او په دې ډول د جگړې لپاره خام مواد (بشري قوه) زياته شي. ځکه چې نالوستي کسان د عقيدې تر چتر لاندې هر ډول قربانۍ ته حاضرېږي. هر کله چې به يوه سيمه د تنظيمونو لاس ته ورغله، نو له ښوونځيو به لوگي پورته کړای شول. په پايله کې به د جگړه ځپلو سيمو اکثره هغه ښوونځي چې له يوه لاس نه بل ته لوېدل، له منځه يوړل شول او دا کار د هېواد په اکثره سيمو کې ترسره شو. د ښوونځيو د ړنگونې او سېزني عملي او دروند بار د تنظيميانو پر اوږو پروت دی او دا مسووليت تر زياته حده د دوی پر غاړه دی، خود پردې تر شا کېدی شي نور غرضونه او لاسونه موجود وو. پايله دا شوه، هغه ښوونځي چې په کليوالي او اطرافي سيمو کې موجود وو، د هغو ډېر زيات شمېر له منځه يوړل شو. ((پر ۱۹۷۲م کال په افغانستان کې ۱۹۱۲ کليوالي، ۱۵۱۷ ابتدایي، ۵۱۲ متوسطې، ۱۹۷ الېسې، ۱۹ ديني مدرسې او ۱۷ مسلکي ښوونځي موجود وو)). (۳)

د ښوونې او روزنې وزارت د يوې خپرونې له مخې پر ((۱۳۶۹ل کال د عمومي زده کړو د ښوونځيو شمېر ۱۴۰۱ و، چې

له هغې جملې څخه ۳۴۴ لېسې، ۴۸۰ منځني ښوونځي او ۵۷۷
يې لومړني ښوونځي وو. په هغوی کې ۹۰۹۸۷۰ تنو زده
کوونکو لوست کاوه. (۴)

غالباً دا ښوونځي به په هغو سیمو په ځانګړې توګه په لویو
ښارونو کې پاتې وو، چې تردې وخته لا د تنظیمونو تړواک
لاندې نه و راغلي.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د تنظیمونو یوه ډله له روسانو سره د
پټ سازش او د حاکمیت په دننه کې سمې، قومي او سیمه ییز
فکر ته د ځینو د متمایلو اشخاصو د ښکاره ائتلاف په نتیجه
کې کابل ته رادننه کړای شوه، هغه څه ترسره شول چې د کولو نه
وو.

کله چې د هېواد په اکثر وېش ښارونو او له هغې جملې نه په کابل
ښار کې ستر بشري ناورین پیل شو، په ښارونو کې له تېرو
ناخوالو پاتې فرهنګي او ملي شتمنۍ د اور تر ستوني تېره
شوه. د ټول هېواد په کچه ۳۵۰۰ (۵) ښوونځي ړنګ او وسپړل
شول. که په هر ښوونځي کې ۱۰۰۰ تنه زده کوونکي پر درس
بوخت وای، نو مجموعي شمېر به یې (درې نیم ملیونه تنه)
شوی وای او که لږ تر لږه له هر ښوونځي څخه ۵۰ تنه فارغ شوي
وای، نو د یو کال د فارغانو شمېر به (یو سل او پنځه او یا زره
تنه) وای او که له هرو پنځو تنو څخه یو تن د لوړو زده کړو
امکان پیدا کړی وای، نو پر یو کال به مو لږ تر لږه پنځه دېرش

زړه تنه د لوړو زده کړو محصلین درلودل او که دا بیا په تېرو ۱۷ کلونو کې ضرب کړو (نو له پنځه سوه او پنځه نوي زره) تنو سره مساوي کېږي. یانې تقریباً په هرو دېرشو تنو کې به یو تن د لوړو زده کړو خاوند وای. که یوازې د دولسمو ټولګیو د اټکلیزو فارغانو شمېر په پام کې ونیسو، نو تر دوو ملیونو تنو څخه زیاتېږي، یانې که جګړه نه وای او یا دا اوسني لوستي کسان هم په پام کې ونیسو، نو په هرو شپږو او یا اوو تنو کې به یو تن د لیک او لوست خاوند وای. (۶) په داسې حال کې چې اوس موږ په سلو تنو کې پنځه تنه باسواده کسان هم نه لرو.

دا خود بنسټونځیو معنوي زیان و، دغه راز د یادو شویو بنسټونځیو د ودانیو مالي لګښت هم ترسوونو ملیونو ډالرو څخه زیات اټکلېدای شي.

کله چې د تنظیمونو او ملحدینو بېلابېلې ډلې په کابل ښار کې پر جګړه اخته شوې، نو یوازې په څو لومړنیو ورځو کې د کابل ښار بنسټونځیو ته د اړتیا وړ لومړنیو موادو له درکه ۱۵ ملیونه امریکایي ډالره زیان و اړول شو. (۷) د ټول زیان د اټکل کچه ډېره زیاته ده.

((۲))

د لوړو زده کړو مرکزونه

په افغانستان کې د لوړو زده کړو عملي پیل له ۱۳۱۱ل کال راهیسې شوی، پر همدې کال په کابل کې د طب پوهنځی جوړ شو، چې د کابل پوهنتون زړې بې کېښود. (۸) سره له دې چې تر دې دمخه هم په افغانستان کې د عصري او لوړو زده کړو لپاره نظرونه او فکرونه موجود وو، خو د لوړو زده کړو په برخه کې د واکمنو هڅې او نظرونه بريالیتوب ته نه ورسېدلې.

تر ۱۳۱۱ل کال راهیسې په هېواد کې د لوړو زده کړو بېلابېل مرکزونه جوړ شول. د کابل پوهنتون تر تاسیس وروسته پر ۱۳۴۲ل کال په جلال اباد کې د طب پوهنځی جوړ شو، پر ۱۹۲۷م کال په کابل کې د پولیتخنیک انستیتوت جوړ شو، چې بېلابېل پوهنځي یې درلودل. (۹) دغه راز په حربي او عسکري برخه کې حربي او هوايي پوهنتونونه جوړ شول او هم د پولیسو او تخنیک اکاډمۍ تاسیس شوې.

د ۱۹۷۵-۱۹۷۲م کال د یو رقم له مخې په ټول هېواد کې ۱۰ دارالمعلمینونه او د لوړو زده کړو ۱۴ موسسې موجودې وې. (۱۰) تردې وروسته بیا هم یو لړ نورې موسسې جوړې شوې. پر ۱۹۷۷م کال یوازې د دارالمعلمینونو شمېر ۱۵ ته رسېده. (۱۱) له ۱۳۵۷ل کال څخه تر ۱۳۷۱ل کال پورې بیا هم د لوړو زده کړو لپاره ځینې پوهنځي او پوهنتونونه جوړ شول، لکه د بلخ، هرات او کندهار پوهنتونونه، د اجتماعي علومو او پیداگوژۍ، انستیتیوتونه او ځینې نور، خو له دې سره سره بیا هم په هېواد کې لوړو زده کړو هغسې چې لازمه وه، مناسبه وده ونه کړه. پر ۱۳۵۷ل کال د هېواد د لوړو زده کړو پر موسسو باندې یو فکري سیوری او کنټرول خپور او حاکم شو. هغه چا چې د حاکم فکر مخالف حرکت ته لمن وهل په زغرده له منځه وړل کېدل، په همدې وجه د لوړو زده کړو د موسسو یو شمېر پوهان یا په زندانونو کې واچول شول، یا مهاجر شول او یا هم د ژوند له نعمت نه بې برخې شول. د لوړو زده کړو د موسسو پر علمي ساحې سیاسي فضا خپره شوه، سیاسي غونډې، میتینګونه او مارشونه د درسي چارو د اخلال او تم کېدو اساسي وسیلې شوې. کله چې روسان او ګوډاګي یې راغلل، نو بیا هم دې لړۍ دوام وکړ او په ځینو ځایونو کې لا ګرمه شوه. د پوهنتونونو او د لوړو زده کړو د نورو موسسو په نصابونو کې بدلون هڅه وشوه او یو زیات شمېر نوي کتابونه چاپ او محصلینو ته د

تدريس لپاره وړاندې شول. (۱۲) د داسې فکر او ليد لوري د تبليغ لپاره هڅه وشوه، چې زموږ د ټولنې کلتور او فکر ورسره پوره مخالفت درلود.

د دوکتور نجيب الله د حاکميت پر وخت هڅه وشوه، چې په تدريجي ډول پوهنتونونه او د لوړو زده کړو نور روزنځايونه خپل اصلي مسير ته وروگرځول شي، خو د داسې وخت و، چې د نړۍ د لوړو زده کړو له اکثرو موسسو سره د هېواد د لوړو زده کړو د مؤسسو هغه پخواني روابط شلېدلې وو او نه د دوکتور نجيب الله د حکومت بقا يقيني وه او نه هم د هغه د حکومت اقتصاد ددې جوگه و، چې د لوړو زده کړو مؤسسې دې بېرته خپل تېر کيفيت ترلاسه کړي.

خو بيا هم په ټوليز ډول له ۱۳۵۷-۱۳۷۱ ال کال پورې د پوهنتونو او د لوړو زده کړو د نورو مؤسسو فزيکي جوړښت روغ و، يوازې د فکر او د درس د ميتود مساله پوره مطلوبه نه وه، خو کله چې پر ۱۳۷۱ ال کال په کابل کې يو منفي بدلون راوستل شو، نو هر څه له کنټروله ووتل. ان ځينو هغو کسانو، چې د کابل د لوړو زده کړو په مؤسسو کې يې زده کړې کړې وې له هغو څخه مورچلې جوړې کړې او دومره توغندي، درنې او سپکې گولۍ يې پرې وورولې، چې په نړۍ کې به يې ساری پيدا نه شي. په نتيجه کې نه يوازې په کابل ښار، بلکې په ټول هېواد کې د لوړو زده کړو کوم مرکزونه چې د تېرو جگړو له

ناخوالو جوړ پاتې وو، یو په بل پسې ږنگ او وسپړل شول،
وسایل او وسایط یې لوټ او تالان شول. دلته به موږ د کابل
پوهنتون، د کابل طب دولتي انستیتیوت او د کابل
پولیتخنیک انستیتیوت د بېلگې په توګه راوړو او په نورو به
په مجموعي ډول خبرې وکړو:

۱- کابل پوهنتون:

کابل پوهنتون په افغانستان کې د لوړو زده کړو تر ټولو
لویه او ستره موسسه ده. د دې موسسې د بنسټ ډبره پر ۱۳۱۱ل
کال (۱۹۳۲م) کال د (طب پوهنځي) په جوړلو سره کېښوول
شوه. پر ۱۳۱۷ل کال د حقوقو پوهنځی جوړ شو، پر ۱۳۲۱ل کال د
علومو پوهنځی او پر ۱۳۲۳ل کال د ادبیاتو پوهنځی جوړ شو.
پر ۱۳۲۵ل کال د هغه وخت د دولت له خوا یو فرمان صادر شو او
د هغه ترمخه کابل پوهنتون رسماً په همدې نامه ونومول شو او
نوموړو څلورو پوهنځیو یو ځای په کې پر تدریس پیل وکړ.
د پوهنتون په چوکاټ کې پر ۱۳۳۰ل کال د شرعیاتو، پر
۱۳۳۵ل کال د انجنیري او زراعت، پر ۱۳۳۲ل کال د اقتصاد، پر
۱۳۳۸ل کال د فارمیسې، پر ۱۳۴۰ل کال د وترنري، پر ۱۳۴۱ل
کال د تعلیم او تربیې او نورو پوهنځي یو په بل پسې جوړ شول.
خو پر شپېتمو کلونو د پوهنتون په چوکاټ کې د ښکلو
هنرونو، ژورنالیزم، ځمکپوهنې او د اجتماعي علومو

پوهنځي نوي جوړ شول، د شرعياتو پوهنځی چې د شپېتمو کلونو په وروستيو کې ترې د اسلامي څېړنو پوهنتون جوړ شوی و، پر ۱۳۷۳ل کال بېرته د پوهنتون جز شو. کابل پوهنتون ۱۴ پوهنځي او ۲۲ ډيپارټمنټونه لري. يو وخت کابل پوهنتون د کوبالت، د لمر انرژۍ، څېړنو مرکز او د کرنې د څېړنو يو فارم درلود.

د کابل پوهنتون د پخواني رئيس پوهاند سيد امير شاه حسن يار د څرگندونو له مخې د ((۱۳۷۱ل کال په لومړيو کې په کابل پوهنتون کې ۵۲۵ تنه استادان پر تدريس بوخت وو)) او بيا دې شمېر د وخت په تېرېدو سره بدلون موندلی دی، ورځ پر ورځ د استادانو شمېر کم شوی دی.

د درې کلنو جگړو په اثر د زده کړې اتاقونو، لابراتوري تجهيزاتو مجهزې چاپخونې، سامان او فرنيچر، د ليلې سامان او وسايل، کفټريا او د څېړنو مواد او سامان يا په بشپړ ډول او يا نسبي توگه له منځه وړل شوي دي. د پوهنتون رئيس د يوې مرکې له مخې ((د دې زيانونو لومړنۍ ټاکل شوې خساره ۵۰ ميليونه ډالره اټکل شوې ده. پر هره ورځ د هر محصل د پنځوسو درسي ساعتونو او په اوونۍ کې د دېرشو ساعتونو ضايع کېدل او په دوو اکاډميکو کلونو کې د اتلس مياشتني تلف شوي وخت پر اساس له لس زرو څخه د زياتو محصيلينو تلف شوی وخت تر ۲۱ ميليونو درسي ساعتونو څخه زياتېږي)).

ياني کابل پوهنتون د يووېشتمې پېړۍ د تمدن له کاروان
 څخه ۲۱ ميليونه ساعتونه وروسته پاتې شوی دی. له دې پرته د
 پوهنتون مرکزي کتابتون، د ښکلو هنرونو د پوهنځي گالري
 او د علومو پوهنځي موزيم له منځه وړل شوي دي. ددې فرهنگ
 لوتونې معنوي ارزښت په مادي اتو اټکل کېدای نه شي. په
 حقيقت کې په ځينو برخو کې ددې ولس د فرهنگ د حال رابطه د
 هغې له وياړلي ماضي سره پرې شوې ده.

سره له دې چې د پوهنتون ټول پوهنځي يا په بشپړ او يا هم په
 نسبي ډول تخریب شوي، خو په دې کې بيا د فارميسي پوهنځي
 درې پوريز تعمير تقريباً په بشپړ ډول تخریب شوی دی، د
 علومو او وترنری پوهنځيو ودانۍ په سلو کې شپېته زيانمنې
 شوي، د مرکزي ليليې يو وينگ هم بشپړ تخریب شوی او ليليې
 ته نور هم زيات زيان اړول شوی دی. د کرنې پوهنځي د ودانۍ
 چټ په سلو کې پنځوس تخریب شوی، په مجموعي ډول هېڅ
 داسې ودانۍ نه شته، چې زيان يې نه وي زغملی. دغه راز د
 اوبو او برېښنا سيستم او هم د تېلفون شبکه تقريباً په بشپړ
 ډول له منځه وړل شوي دي. د نجونو ليليه چې پر ۱۳۵۷-
 ۱۳۷۱ کلونو په ډېر عصري سيستم او له اوسني نرخ سره د
 مليونونو ډالرو په ارزښت او لگښت جوړه شوې وه، په بشپړ
 ډول سپړل شوې او تخریب شوې ده.

د پوهنتون په مرکزي کتابتون کې د ۱۳۷۱ کال په لومړيو کې (يوسلو پنځوس زره عنوانه) بېلابېل او په بېلابېلو ژبو علمي، ادبي، سياسي، تاريخي، هنري او نور مهم کتابونه موجود وو. پنځه سوه عنوانه علمي ژورنال، اووه زره عنوانه مونوگرافونه، تحقيقي رسالې او کتابونه (د افغانستان پېژندنې په برخه کې) د جرايدو او مجلو شپږ سوه کلکسينونه (ميرعماد) د اووه قلمه او اته رنگه قرآن کریم په گډون دوه زره پنځه سوه خطي نسخې، د بهزاد ميناتورې اثار او نور موجود وو.

تر جگړو وروسته د کابل پوهنتون په مرکزي کتابتون کې يوازې شل زره عنوانه کتابونه پاتې وو او نور ټول يا لږ شوي او يا د اور تر کومې تېر شوي دي.

د پوهنتون مرکزي کتابتون نه يوازې د استادانو او محصلينو لپاره يو څېړنيز مرکز و، بلکې له بهر څخه هم ځينې څېړونکي دې کتابتون ته د څېړنې لپاره راتلل. کابل پوهنتون چې د نړيوال ارزښت او اتوريتې درلودونکی دی او د يونسکو د پوهنتونونو په زرغون کتاب کې يې نوم ثبت دی، يو وخت د اتومي انرژۍ، د څېړنو مرکز، د لمر د انرژۍ، د دارالامان د څېړنيز مرکز او د کتابونو د چاپ لپاره د مجهزې چاپخونې درلودونکی و، يو وخت يې ۱۴ عنوانه بېلابېلې مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ کال دمخه د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زيات

علمي او مسلکي درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي. (۱۳)

۲- د کابل طب انستیتیوت:

په کابل کې تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د تنظیمي او خپلسرو جگړو په ترڅ کې د هېواد زیات شمېر فرهنګي، اقتصادي او ټولنیزې موسسې ړنګې شوې.

د کابل طب انستیتیوت هم د دې جگړو له امله درانه زیانونه زغملي دي. د مالي زیان ترڅنګ یې د علمي زیان خبره هم د زیاتې اندېښنې وړ ده.

د جگړې په موده کې د محصلینو درسونه یا په نیمه او یا په بشپړ ډول ودرول شوي وو. که د محصلینو د شمېر په تناسب د درسي ساعتونو شمېر په پام کې ونیسو، نو په مجموعي توګه به نوموړي انستیتیوت ته شاوخوا لس ملیونه درسي ساعتونه زیان اوښتی وي.

د طب انستیتیوت د هغه وخت، جنسي مدیر ښاغلي محمد اصف وویل: ((سره له دې چې انستیتیوت ته د ټولو رسول شویو زیانونو دقیق شمېر خورا ګران کار دی، خو بیا هم په اټکلیز ډول د زیانونو اندازه څه نا څه لګېدې شي. په انستیتیوت کې د پتالوژۍ، بیوشیمی، هستولوژۍ، فارماکولوژۍ، میکروبیالوژۍ، اناتومی، کیمیا، فزیک

د پیاړتمنتونه موجود دي. دې څانگو خپل خپل مجهز لابراتوارونه لرل، چې د طبي علومو په زیاتو عصري وسایلو سمبال وو. د لابراتوارونه له ټولو وسایطو او وسایلو سره له منځه وړل شوي دي. د انستیتیوت فزیکي ساختمان او نورو درسي خونو، وسایطو او وسایلو ته دروند زیان او بنستی دی. د ودانۍ په سلو کې ۳۰ برخې تخریب شوي دي، د اوبو او برېښنا سیستم یې هم ویجاړ شوی او د انستیتیوت شل عرادي بېلابېل موټر غلا شوي دي. د قرطاسيې ډیپوگانې چور شوي، ټول سمعي او بصري مواد، لکه د عکاسۍ کمرې، مایکونه، پروجکتورونه، لوډسپیکرونه، علمي سینمائي فلمونه، هنري سینمائي فلمونه، ټلويزیونونه، ترانسفرمرونه، ویدیو کیسټې او داسې نور غلا شوي دي. سربېره پردې د انستیتیوت ډېره مجهزه چاپخونه (مطبعه) هم له منځه وړل شوې ده.))

د بیالوژۍ د څانګې یو سابقه لرونکي استاد وویل: ((یوازې زموږ د بیالوژۍ څانګې له لابراتوارو څخه یې په لسګونو میکروسکوپونه، د تسلیخ بکسونه، د میکروسکوپ ګروپونه، مختلف تثبیت شوي سلايدونه، ۵۰۰۰ دانې ساده سلايدونه، ۲۰۰ دانې درجه لرونکې استوانې، یخچالونه او نور وسایل چور او له منځه وړي دي.))

د انستیتیوت یو تن مسوول وویل: ((کېدی شي د انستیتیوت د بیا رغونې لپاره په لکونو ډالر په کار شي، خو د ټول زیان د دقیقې شمېرې اټکل اوس ناشونی دی.))

بل دروند او نه جبرانېدونکی زیان، چې دې انستیتیوت ته اوبنتی هغه د علمي او درسي کتابونو له منځه وړل دي. د کابل طب انستیتیوت یو ډېر مجهز کتابتون درلود. د نوموړي کتابتون د هغه وخت امرنباغلي غلام علي وویل: ((په دې کتابتون کې پنځوس زره عنوانه بېلابېل علمي کتابونه موجود وو، چې اکثره یې په انګلیسي ژبه وو، کله چې دلته د جګړې اور ولګېد، نو د کتابتون درې واړو منزلونو اور واخیست، زیات کتابونه په کې ایره شول، د طب انستیتیوت د ځینو کارکوونکو په هڅه او هاند یوازې ۲۰۰۰ عنوانه کتابونه له انستیتیوت څخه بهر یو خوندي ځای ته انتقال شول او د حالاتو په ښه کېدو سره بېرته راوړل شول. د انستیتیوت په کتابتون کې د دې انستیتیوت د استادانو هغه ۵۰۰۰ عنوانه علمي کتابونه هم موجود وو، چې دوی پر بېلابېلو وختونو د خپلو علمي ترفیعاتو لپاره لیکلي وو او دلته یې یوه یوه خطي نسخه موجوده وه. دا اثار هم د جګړې د طاعون ښکار شول.

په اټکلیز ډول ویلای شو، چې یوازې د کتابونو د مالي زیان له امله نوموړي انستیتیوت ته په لکونو ډالر زیان اوبنتی دی.)) (۱۴)

۳- د کابل پولیتخنیک انستیتیوت:

تر کابل پوهنتون وروسته د کابل طب انستیتیوت په شان د کابل پولیتخنیک هم د هېواد ستر علمي او روزنیز مرکز دی. تراوسه پورې دې انستیتیوت په زرگونو کادرونه افغاني ټولنې ته وړاندې کړي دي. دا انستیتیوت د پخواني شوروي اتحاد په مالي لگښت جوړ شوی دی او تراوسه یې تحصیلي نصاب په همغه روسي سیستم روان دی.

د پولیتخنیک انستیتیوت څلور بېلابېل پوهنځي لري. د لیلیې د ودانیو ترڅنګ یو لوی جمنازیوم او یو لوی خوړنځای هم لري. د ودانیو او نورې ښکلا له پلوه د کابل پولیتخنیک تر کابل پوهنتون وروسته دویمه ستره اولویه تحصیلي موسسه ده.

کله چې جگړه پیل شوه، نو کابل پولیتخنیک هم د پریزیاټ وخت د جگړې ډگر پاتې شو، په پولیتخنیک کې چې د نوموړي علمي مرکز څه شتمني وه، ټوله لوټ شوه، د انستیتیوت پر ودانیو په زرگونو لویې او وړې مرمۍ راپرېوتې او د هرې ودانۍ سینې پرې سوري سوري شوې، د محصلینو د تطبیقاتو اکثره وسایل چې د پریزیاټ مالي ارزښت درلودونکي وو ټول یا چور او یا له منځه یوړل شول.

د پولیتخنیک مجهز کتابتون، چې په بېلابېلو ژبو، په ځانګړي ډول په روسي ژبه په کې په لسګونو زره عنوانه بېلابېل علمي، تخنیکي او نور ډول ډول کتابونه موجود وو اکثره له منځه یوړل شول. د جګړې په اکثره (تقریباً درې نیم کلونو) کې کابل پولیتخنیک د محصلینو پر مخ تړلی پاتې شو. که د محصلینو د هرې ورځې درسي ساعتونه او د محصلینو شمېر په پام کې ونیسو، نو په اټکلیز ډول کابل پولیتخنیک تر ۱۲ ملیونو درسي ساعتونو څخه زیات وخت ضایع کړی دی.

د کابل پولیتخنیک د ټول زیان معلومول هم څه ناڅه ناشونی ښکاري، خو څرنگه چې کابل پوهنتون ته رسېدلې خساره تر ۵۰ ملیونو ډالرو زیاته اټکل شوې وه، نو د کابل پولیتخنیک به هم ددې معادله او یا هم تر دې زیاته اټکل شي، ځکه چې په کابل پولیتخنیک کې د محصلینو د زده کړې لپاره ډېر زیات تخنیکي او انجنیري امکانات برابر شوي وو. سره له دې چې د کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک د ودانیو د بیا جوړونې لپاره پر ۱۳۷۵ ل کال بیا کار پیل شو، خو بیا هم دا کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او د زده کړې نور امکانات چې په دې مرکزونو کې وو د هغو بیا پوره کول ډېر وخت او غټ مالي امکان غواړي او ځینې برخې یې کېدې شي بیا هېڅ جوړې نه شي.

۴- د لوړو زده کړو نور مرکزونه:

پر کابل پوهنتون، کابل پولیتخنیک او کابل طب انستیتیوت سربېره په هېواد کې د لوړو زده کړو نورې ګڼ شمېر موسسې هم موجودې وې، چې د ۱۳۷۱ل کال له ثور څخه د ۱۳۷۵ل کال تر میزان پرله پسې جګړو یو په بل پسې ړنگې کړې، لکه څنګه چې دمخه مویادونه وکړه د لوړو زده کړو د نورو موسسو ترڅنګ تر پینځلسو زیاتو دارالمعلمینو هم هېواد ته ښوونکي روزل.

په ملکي ساحه کې د لوړو زده کړو پر مرکزونو سربېره په عسکري ساحه کې هم هېواد داسې ستر مرکزونه درلودل، چې پر خپل وخت د ځینو ګاونډیو هېوادونو په ډله کې په لومړي کتار کې ودرېدل.

حربي پوهنتون د خپل ټول عمر په بهیر کې په زرګونو صاحب منصبان ټولنې ته وړاندې کړي دي، خو کله چې په کابل کې څلور نیم کلنه جګړه پیل شوه، نو حربي پوهنتون داسې یوه ساحه وه، چې په دې ټوله موده کې د جګړې ډګر پاتې شو. په زرګونو زرګونو درنې او سپکې ګولۍ د حربي پوهنتون پر سینه ورتشې شوې. په نتیجه کې د پوهنتون ټولې ودانۍ یا بشپړې او یا په نسبي ډول ویجاړې شوې. د پوهنتون درسي خونې وسایل او وسایط ټول له یوې مخې تباہ کړای شول. حربي

پوهنتون په تحصیلي موسسو کې هغه ستره موسسه ده، چې ډېر زیات زیان یې گاللی دی، اوس د پوهنتون د بډایه کتابتون په گډون هلته هېڅ شی پاتې نه دي. د حربي پوهنتون د درانه زیان د اندازې ټاکل خورا گران کار دی، خو کله چې سړی د پوهنتون ودانیو، درسي خونو، د درس د نورو لوازمو او په مجموعي ډول د پوهنتون پخوانیو امکاناتو ته گوري، نو تر سلو ملیونو ډالرو زیاته پانگه په کار ده، چې لږ تر لږه پوهنتون هغه پخواني حالت ته ورنږدې کړي.

د حربي پوهنتون تر څنگ د هوایي او هوایي مدافعي پوهنتون هغه دویم ستر پوهنتون دی، چې د افغانستان د پوځ لپاره یې پیلوټان، تخنیکران او د هوایي مدافعي لپاره مسلکي پوځیان روزل. دا پوهنتون هم د امکاناتو، وسایلو او مسلکي کادرونو له پلوه په سیمه کې د خپل وخت یو نامتو پوهنتون و. پر ۱۳۷۱ کال پر دې پوهنتون وبا خوره شوه. د پوهنتون د زده کړې وسایل او د تطبیقاتو ټول لوازم او امکانات له منځه یووړل شول، ان د پوهنتون د ځینو ودانیو کرکۍ هم پاتې نه شوې؛ څه د توغندیو او روسپزلي او څه هم د چور او تالان منگولو تباه کړې. د پوهنتون مجهز کتابتون هم چور او تالا شو. ویل کېږي، یو وخت هوایي پوهنتون هر کال ۵۰ تنه پیلوټان فارغول، د هوایي پوځ د نورو برخو مسلکي کادرونه خولا پرېږده.

د حربي پوهنتون په شان د دې پوهنتون زيان هم خورا دروند دی. ځکه هغه وسایل او وسايط چې دغه پوهنتون د خپلو محصلينو د روزنې په مقصد د تطبیقاتو لپاره ايښي وو، هغو په خپله د مليونونو ډالرو ارزښت درلود.

که د پوهنتون د ودانيو، وسايلو، وسايطو، د محصلينو درسي لوازمو او د هغوی د تطبیقاتو درانه او سپک وسايل په پام کې ونيسو، نو د هغوی ټول مالي ارزښت تر دوه سوه مليونه ډالرو هم زياتېږي. ځينو کسانو ته کېدای شي دا اټکل زيات معلوم شي، خو که هغه ډول ډول الوتکې، توغندي او د هوايي پوځ نورې درنې وسلې چې محصلينو پرې تطبیقات کول او پر هغو باندې يې زده کړه کوله، په پام کې ونيسو نو يقيناً چې دا زيان به تر ياد شوي رقم هم لوړ شي.

د حربي پوهنتون تر څنگ د تخنيک اکاډمۍ موقعيت درلود، دې اکاډمۍ چې د تخنيک په بېلابېلو څانگو کې افسران او تخنيکران ټولنې ته وړاندې کول، هم د جگړې گوزارونه وزغمل. پر دې ځای د جگړې سيوري تقريباً په څلور نيم کلنه موده کې د زيات وخت لپاره پاتې شو. په نتيجه کې هر څه چې په دې اکاډمۍ کې موجود وو يا په جگړه کې له منځه يوړل شول او يا هم چور او غلا شول.

د تخنيک پراکاډمۍ سربېره په پوځي چارو کې يوه بله اکاډمي هم موجوده وه، چې د پوليسو او بيا يو وخت د

څارندوی اکاډمۍ) په نامه یادېدلې، دې اکاډمۍ د کورنیو چارو وزارت د مربوطو قطعاتو او نورو څانگو لپاره مسلکي صاحب منصبان او کادرونه روزل.

دې اکاډمۍ د کابل د خوشال مېنې په سیمه کې موقعیت درلود او دا هغه سیمه وه، چې د نورو سیمو په شان د جگړې دروند توپان پر همدې سیمه هم تېرېده راتېرېده. په نتیجه کې نه یوازې دا اکاډمۍ له خپلو زیاتو امکاناتو سره ویجاړه کړای شوه، بلکې په هغه سیمه کې چې نورې تحصیلي، تعلیمي موسسې وې هغه هم له منځه لاړې.

د کابل ښار د خوشال مېنې په ساحه کې (د ټولنیزو علومو انستیتیوت) موجود و. دا انستیتیوت د شپېتمو کلونو په بهیر کې ((د افغانستان د خلق دموکراتیک ګوند)) له خوا د خاصو اهدافو لپاره جوړ شوی و. تر څو کلونو وروسته بیا د ګوند له خوا لغوه شو. ټول محصلین یې په کابل پوهنتون کې جذب شول. خو له دې انستیتیوت څخه ډېرې ښکلې ودانۍ پاتې شوې. یو وخت بیا داسې راغی، چې په همدې ځای کې د ((وحدت حزب)) مرکز جوړ شو. بیا څو ځله دا سیمه لاس په لاس شوه او د انستیتیوت ودانۍ په کې زیانمنې شوې. خو بیا هم د هغې سیمې د نورو ودانیو په تناسب دا ودانۍ جوړې پاتې دي. د کابل په ده بوري سیمه کې (د اسلامي څېړنو مرکز) موقعیت درلود. دې مرکز د خپلو ګڼ شمېر علمي څېړنو او

غونډو د جوړولو ترڅنگ يو ډېر مجهز کتابتون هم درلود. کله چې د کابل په دې سيمه کې گرمه جگړه پيل شوه، نو دا مرکز له خپلو ټولو امکاناتو سره له منځه لاړ. د مرکز ودانۍ اوس داسې ږنگه شوې ته به وايي دلته هېڅ ودانۍ نه وه.

همدې علمي مرکز ته مخامخ د سيد جمال الدين افغان دارالمعلمين واقع و، چې گڼ شمېر محصلين يې درلودل. ددې روزنځي ودانۍ اوس پر سينه پرته ده او د يوې لويې غميزې انځورگري کوي. دې دارالمعلمين چې هر څه لرل، سره له خپلو ټولو څانگو، درسي موادو او نورو امکاناتو له منځه يوړل شول. د دې مرکز د ټولو ودانيو بيا جوړول مليونو ډالرو ته اړتيا لري.

تر سيد جمال الدين افغان دارالمعلمين يو څو کيلو متره وړاندې د دارالامان تاريخي ودانۍ ته نږدې د کابل د پيداگوژۍ انستيتيوت جوړ شوی و. دې انستيتيوت د ښوونې او روزنې د وزارت په چوکاټ کې فعاليت کاوه. د انستيتيوت ودانۍ په خوار ښکلي او لوکسه بڼه نوې جوړه شوې وه. دې انستيتيوت گڼ شمېر ښوونکي ټولنې ته وړاندې کړي دي. د پښتو، دري، تاريخ څانگو په گډون يې يو شمېر نورې څانگې هم درلودلې. هرې څانگې ځانته يو ځانگړی کتابتون هم درلود. کله چې جگړه پيل شوه، نو ددې سيمې اکثره ودانۍ د درنو توغنديو ترگوزارونو لاندې راغلې. اوس ددې سيمې اکثره

ودانی پر سینه پرتې دي، یوازې ځینې سوي دېوالونه ولاړ
 ښکاري. څرنگه چې د پیداگوژی د انستیتیوت دېوالونه پاڅه
 وو، د خامه کورونو په پرتله پرې د توغندیو زور د پرنه دی
 رسېدلی، خو بیا هم ددې علمي مرکز درسي خونو، ودانیو او
 نورو امکاناتو ته دومره زیان رسېدلی، چې بیارغونه یې لکونو
 ډالرو ته اړتیا لري.

تر دې مرکز څو کیلومتره لرې د واصل اباد د غره په ډډه کې د
 کابل تخنیکم جوړ شوی و، چې ښکلو او زړه وړونکو ودانیو
 یې د هغې سیمې ښکلا ډېره زیاته کړې وه. دې تخنیکم یو وخت
 په کابل کې خپل ښه دوران، شان او شوکت درلود دا تخنیکم
 چې د پخواني شوروي په مالي لگښت او مرسته جوړ شوی و،
 درسي سیستم یې د شوروي اتحاد تحصیلي سیستم تعقیب او
 او زیات وخت یې درسي چارې د روسي مشاورینو او استادانو
 تر مستقیمې لارښوونې لاندې پرمخ وړل کېدلې. جگړې دا
 سیمه هم د کابل د غرب د نورو سیمو په شان ډېره زیاته وځپله.
 کابل تخنیکم تر څوارلسم ټولګي پورې محصلین روزل او تر
 هغه وروسته یې کابل پوهنتون او کابل پولیتخنیک ته د نورې
 زده کړې لپاره معرفي کول. کابل تخنیکم یو ډېر بډایه کتابتون
 او مجهزه لیلیه درلودله. د جگړې په دوران کې د دې تخنیکم د
 درسي چارو ټول لوازم او وسایل له منځه یوړل شول. د تخنیکم
 ودانۍ په زرګونو درنو ګوليو وویشتل شوې او ټول تخنیکم پر

کنډوالو بدل کړای شو. د تخنیکم د بیا جوړونې لپاره ډېرو
زیاتو پیسو ته اړتیا ده، چې کېدی شي په اټکلي ډول تر
لسگونو ملیونو ډالرو واوړي.

((۳))

د افغانستان د علومو اکاډمي

د افغانستان د علومو اکاډمي پر ۱۳۵۷ل (۱۹۷۸م) کال د پښتو ټولنې، د تاريخ ټولنې، د پښتو څېړنو نړيوال مرکز او د دايرة المعارف ټولنې څخه د هغه وخت د وزيرانو شورا په چوکاټ کې جوړه شوه.

د افغانستان د علومو اکاډمي په ترکيب کې اکاډميسنان، د کادميسنانو کانديدان او افتخاري غړي شامل دي. د علومو اکاډمي د لاندنيو څلورگونو علمي رتبو لرونکې ده:

۱- د محقق مرستيال

۲- محقق

۳- د سرمحقق مرستيال

۴- سرمحقق

د علومو په بېلابېلو برخو کې د علمي څېړنو سرته رسول، په هېواد کې د ملي اقتصاد د پياوړتيا او د فرهنگي بډاينې په

مقصد د اوږدې مودې علمي تحقیقاتو پرمخ بیول، د اوبود سرچینو، خاورې، تودوخې، انرژۍ، منرالي موادو، اومو موادو او د نورو طبیعي منابعو څېړنه او ارزيايي کول، د زېرمو ټاکنه او له هغونه د اغېزمنې گټې د لارو چارو لټول، په ملي اقتصاد کې د ډېرو نویو علمي تخنیکي لاسته راوړنو او پرمختگونو نه د گټې د امکاناتو او لارو چارو لټول، د هېواد د اقتصادي، ټولنیزې ودې، د لنډې او اوږدې مودې د پلانونو جوړول او څېړنه، د هېواد د اقتصادي بنسټونو د پیاوړتیا او فرهنګي بډاینې په مقصد د اسلامي هدفونو په لاره کې فعالیت او ونډه اخیستل، په افغانستان کې د علم او پوهې د سطحې لوړوالی، د علومو په ډېرو سترو برخو کې د څېړنو ټاکنه او رهبري کول، په هېواد کې د علمي او څېړنیزو چارو سمون، یووالی او د تجربه یي څېړنیزو مسالو د پرمخ بیولو لپاره د مادي او تخنیکي امکاناتو د برابرولو په لاره کې هڅه او هاند د افغانستان د علومو اکاډمۍ ستر هدفونه دي.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د همدغو هدفونو د پوره کولو لپاره کامیابي او بریمنې هڅې کړې دي. په کورنۍ کچه یې یو زیات شمېر څېړونکي او پوهان روزلي او د هغو د کار ثمرې یې ټولنې ته وړاندې کړې دي. یوازې د بشري علومو په برخه کې یې تر ۱۳۵۷ کال پورې د کتابونو او رسالو په گډون (دوه سوه پنځه شپېته پروژې) برابرې کړې دي. په کورنۍ سطحه یې په

لسگونو لويې او وړې علمي او ادبي غونډې او سيمينارونه جوړ کړي او په لسگونو عنوانه بېلابېل څېړنيز، تاريخي، علمي او ادبي کتابونه، چې عمومي شمېر يې لکونو ټوکو ته رسېږي، په ډېره ښه بڼه او کچه چاپ او خپاره کړي دي. د افغانستان د علومو اکاډمۍ په کورنۍ سطحه د هېواد د فرهنگ په بډاينه کې خپله ونډه اخيستي ده. د علومو اکاډمۍ ځينو غړو په نړيوالو سيمينارونو او غونډو کې د افغانستان نماينده گي کړې او هلته يې د خپل هېواد علمي پرستيژ ساتلی دی. په خپله د علومو اکاډمۍ له خوا هم تر لسو زيات علمي نړيوال سيمينارونه او کنفرانسونه جوړ شوي چې د کوشانيانو په اړه، د پښتو د نړيوالو څېړنو د مرکز د لسمې کاليزې، د ابو علي سينا بلخي، خوشال خان خټک، امير کروړ او ناصر خسرو بلخي نړيوال سيمينارونه د يادونې وړ دي. په دې سيمينارونو کې د نړۍ له نورو هېوادونو نه هم گڼ شمېر پوهانو گډون کړی و.

د افغانستان د علومو اکاډمۍ د خپلو علمي پروژو د چاپ او خپراوي ترڅنگ په بېلابېلو وختونو کې د آريانا، خراسان، کابل، پښتو، لرغونپوهنه، طبيعت او ځينې نورې مجلې هم خپرې کړي دي او د زېري جريده هم دغه راز يې په لسگونو خطي نسخې چې د اکاډمۍ لاسته ورغلي، بيا پرې کوم

خپرونکي کار کړی او چاپ شوې دي او په دې ډول يې له مرگه ژغورلي دي.

خو اوس راځو د پته چې ايا اکاډمي هم چا خپل کار ته پرېښوده؟ او که پر هغې يې هم د سکروټو او قهر اورو نه وورول؟

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال د يوې غميزې له پاسه بله غميزه راغله، نو د اکاډمۍ پروډانسيو هم لوی ناتار خور شو. د اکاډمۍ اکثره ودانيو ته درانه زيانونه واپول شول. د پښتو خپرونو د نړيوال مرکز ودانۍ او د پښتو ژبې او ادبياتو، همدارنگه د کابل مجلې دفتر او يو شمېر نورې ادارې پر پوځي اډې واپول شوې. له کتابونو نه د سون د موادو په توگه کار واخيستل شو او د نوموړو مرکزونو زياتره علمي اثار او کړي کارونه له منځه يوړل شول. د علومو اکاډمۍ د خپلو ادارو ترڅنگ د کتاب ساتنې او کتاب پلورنې مرکزونو هم درلودل. ټول هغه کتابونه چې په کتاب ساتنځايونو او کتاب پلورنځيو کې موجود وو، هغه يا چور شول او يا له منځه لاړل. د علومو اکاډمۍ په هغو ودانيو کې چې پوځي چوڼۍ جوړې شوې وې کتابونه د هغو د ملېشو د ډوډۍ پخولو لپاره د سون مواد گرځېدلي وو. هغوی به يو لوی دېگ ايښی و او يو يو کتاب به يې تر دېگ لاندې لمبو ته غورځاوه. کله چې د کتابونو زېرمې پای ته ورسېدې بيا نو د ودانيو پر کړکيو او دروازو پيل وشو. وايي چې د

افغانستان مشهور عالم مرحوم دوست شينواري د کتابونو د سون همداسې يو حالت وليد. هغه د خپل عمر يو مهم څېړنيز کار پسې د علومو اکاډمۍ ته تللی و. هغه کار پسې دی ډېر سرگردانه شوی و او دده د کلونو د زیار پایله وه، کله چې دی خپل دفتر ته ورنږدې شو، نو گوري چې یو ټوپکي دده د پروژې د کړي کار او کتاب یوه یوه پاڼه راشکوي او د اور کومي ته یې گوزاروي. کله چې ده ټوپکي له دې کار څخه منع کولو ته دعوت کړ، نو هغه په تونده ژبه له دې ځایه ده ته د وتلو امر وکړ او ستغې سپورې خبرې یې هم ورپسې زیاتې کړې. کله چې دوست صیب له داسې یوې صحنې سره مخامخ شو، نو تاب یې رانه وړ، زړه کې یې یو تاو پیدا شو او کله چې کور ته لاړ څو شپې روغ و بیا پرې د زړه یوه حمله راغله، تر روغتون پورې یې ساه یوړه، خو بیا یې بېرته تر خپل کور او دفتره رنځې سترگې رانه وړې.

پریو شمېر نورو لیکوالو هم د زړه حملې راغلې او ډول ډول کړاوونو یې د ژوند ستوني او لاسونه ومروړل. په دې ډول د اکاډمۍ په زرگونو ټوکه کتابونه او په لسگونو عنوانه پروژې، خطي نسخې او ترلاس لاندې کړي او کېدونکي کارونه له منځه یوړل شول. (۱۵)

د علومو اکاډمۍ مرکزي کتابتون سره له دې چې له فزیکي پلوه روغ ښکاري، خو بیا هم ځینې مهم کتابونه او خطي

نسخې يې په بازارونو کې ليدل شوې دي. د علومو اکاډمۍ د
ټولو څېړونکو څېړنيزې پروژې او نور علمي کارونه تقريباً د
څلورو کلونو په واټن کې پر تپه ودرېدل. د کتابونو او ودانيو د
فيزيکي زيان د محاسبې له مخې نوموړې اکاډمۍ ته په
مليونونو ډالره زيان اړول شوی دی.

((٤))

دولتي فرهنگي ټولنې

تر ١٣٥٩ل کال وروسته په کابل ښار کې د دولت په چوکاټ کې او د دولت د مالي لگښت په مرسته يو شمېر فرهنگي ټولنې منځته راغلې. د ژورناليسټانو، ليکوالو او هنرمندانو ټولنې هغه درې ټولنې وې، چې په دولتي فرهنگي فعاليتونو کې ډېرې زياتې مطرح او د خپل ټول ژوند په اوږدو کې يې گڼ شمېر علمي او هنري غونډې او سيمينارونه جوړ کړي او هم يې گڼ شمېر کتابونه خپاره کړي دي. دې هرې ټولنې ځانته يو خپرنی ارگان او نور نشرات درلودل. د ژورناليسټانو اتحاديې د (سباوون) په نوم يوه ذوقي، هنري او ادبي مياشتنۍ مصوره مجله خپروله، د هنرمندانو اتحاديې هم د ((هنر)) په نوم يوه ځانگړې مجله خپروله او هم يې د هنرمندانو لپاره بېلابېل هنري انجمنونه جوړ کړي وو. کله چې په کابل کې جگړه پيل شوه، نو په دې ټولو خواوو زلزله خوره شوه، اکثره ليکوالو او

هنرمندانو د جگړې، اقتصادي ستونزو او نورو کړاوونو له کبله کابل پرېښود. د دې انجمنونو د فعاليت ساحه ورځ پر ورځ تنگېدله، په نتيجه کې يې د کار ساحه ډېره محدود وه او بيا وروسته بېخي له منځه يوړل شوه. د دې انجمنونو د مانيزيان ترڅنگ د هغو د ودانيو فزيکي زيان هم د زياتې اندېښنې وړ دی.

د افغانستان د ژورنالستانو اتحاديه، چې د افغانستان بانک سره متصل موقعيت لري، د څو توغنديو او ورته وررسېدلی، د اتحاديې دوه پوړيزه ودانۍ سخته ويجاړه شوې، د اتحاديې د کنفرانسونو او سيمينارونو تالار، چې په ډېره ښکلې بڼه او د ټولو امکاناتو او وسايلو په درلودلو سره جوړ شوی و، بېخي له منځه وړل شوی. د ودانۍ دويم پوړ ته هم درانه زيانونه اړول شوي او هم د دفترونو اکثره وسايل او وسايط غلا شوي، د ودانۍ نورې برخې ته هم زيات زيان اړول شوی دی. اوس نو که څوک وغواړي، چې دا ودانۍ بېرته همغه لومړني شکل ته واړوي، نو تر يو مليون ډالرو زيات لگښت ته په کې اړتيا شته. د هنرمندانو اتحاديې ته، چې په وزير محمد اکبر خان مېنه کې يې موقعيت درلود، هم د توغنديو د لگېدو له امله زيان وراړول شوی دی. دغه راز د نوموړو اتحاديو هغه وسايط هم غلا شوي، چې دې انجمنونو پخوا درلودل او بيه يې سلگونو مليونو افغانيو ته رسېږي. د دفترونو

د وسايلو ترڅنگ د نوموړو انجمنونو هغه شمېر کتابونه او نور نشرات، چې دې انجمنونو وخت پر وخت خپاره کړي وو، هم يا چور او يا هم وسېزل شول. يو شمېر نور مهم اثار چې تراوسه يې لا د تبليغ، نشر او خپرېدو امکان نه و پيدا کړی، هم تباه کړای شول. دلته به د ليکوالو انجمن برخليک د دې ډول انجمنونو د بېلگې په توگه لږ په تفصيل سره تر څېړنې لاندې ونيسو:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه پر ۱۳۵۹ل کال د هغه وخت د دولت په چوکاټ کې د يو ټولنيز فرهنگي سازمان په توگه جوړه شوه. د ليکوالو انجمن تر ۱۳۷۱ل کال پورې ښه په خلاص مټ او زغرده توگه د يادونې وړ کارونه ترسره کړل.

په ياده شوې موده کې د ليکوالو انجمن له خوا تر سلو زياتې لويې او وړې علمي، ادبي او هنري غونډې جوړې شوي دي. دې ټولنې د خپلو فرهنگي کارونو د لا ښه سمبالښت لپاره په ځينو ولايتونو او هم د کابل ښار په بېلابېلو موسسو او علمي مرکزونو کې خپلې او د ځوانانو د ادبي انجمن څانگې پرانيستي وې.

له ۱۳۵۹-۱۳۷۱ کال پورې د ليکوالو انجمن په پښتو او دري ژبو په ټوليز ډول تر ۱۵۰ عنوانو څخه زيات علمي، ادبي، تاريخي او هنري کتابونه چاپ کړي او هم يې په پښتو او

فارسي ژبو د ((ژوندون)) ځانگړې ادبي مجله او د ((قلم)) په نوم ادبي جريده له خپل مهالوېش سره سم په ډېره ښه علمي او طباعتي کچه خپرې کړې دي.

د ليکوالو ټولنې د خپرو شوو اثارو عمومي شمېر (۲۵۰۰۰۰) ټوکو په شاوخوا کې دی. له ياد شوي رقم څخه (۱۵۰۰۰۰) ټوکه کتابونه د نوموړي انجمن د کتاب ساتنې په زېرمه ځايونو او هم په کتابتونو او کتاب پلورنځيو کې خوندي وو. د ۱۳۷۱ ل کال د ثور مياشتې تر لومړۍ لسيزې وروسته چې په کابل ښار کې کوم جنگونه پيل شول، نو دا کتابونه ټول يا چور او يا وسپړل شول.

زما د خپلو سترگو ليدلۍ حال دی؛ تر ياد شوي تاريخ څخه وروسته زه يوه ورځ د ليکوالو انجمن ته ورغلم، د ليکوالو په انجمن کې يوه پوځي اډه جوړه شوې وه.

د انجمن ټولې څوکۍ، مېزونه او د دفترونو نور وسايل مات او چور شوي وو؛ کتابونه له الماريو څخه راغورځول شوي او په خونو کې ډېری پراته وو. د ځينو کوټو بامونه سوري شوي وو او د باران اوبه همدا سې دننه په خونو کې پر کتابونو څڅېدلې. له کتابونو څخه لږ څه لرې هلته په کوچنۍ کوټه کې يو نسبتاً لوی دېگۍ ايښودل شوی و. دا هغه دېگۍ و، چې تنظيميانو ته په کې غرمۍ او ماښامۍ تيارېدلې. د دېگۍ ترڅنگ په

لسگونو کتابونه، لکه د خښتو په څېر سر پر سر ایښودل شوي وو او یو یو تر دېکې لاندې د سرو لمبو خولې ته اچول کېده. ښه مې په یاد دي، یوه ورځ له یوه استاد سره د لیکوالو انجمن ته لاړم، له یو څه وېرې سره سره د لیکوالو انجمن ته وردننه شوو. استاد نېغ په نېغه هغې خونې ته ورغی، چې کتابونه په کې ایښودل شوي وو. هغه د خپل درې کلن زیار (خپل کتاب) د پلټلو او میندلو په خاطر هغې خونې ته ورغی. هغه د خاورو او دوږو له منځه خپل نازولی اولاد (کتاب) راووست، په خپل زنگانه یې وواهه او ویې ځانده، دوږې او گردونه ترې لارل، په خپل کتاب یې د لیدو مینه نه وه ماته شوې ځکه چې هغه نوی چاپ شوی و او تراوسه یې لا د بازار سترگې هم نه وې لیدلې. دواړه له خونې راووتو. استاد د خپل اثر څو جلده نور هم راواخیستل، ماته یې وویل دا به هم واخلو، چې له مرگه بچ شي. کله چې له دې خونې راووتو، نو د یو ټوپکوال سترگې راباندې ولگېدې له ((چیس چیس؟)) اواز سره یې راباندې غږ وکړ او بیا یې د لاس په اشاره د ځان خواته وغوښتو. کله چې یې د استاد په لاس کې کتابونه ولیدل، نو وې ویل: ((چیس ده بغلت؟)) له دې سره یې لاس را اوږد کړ او د استاد له لاسه یې د هغه (اولادونه) واخیستل. یو څو گامه وړاندې تر تور دېکې لاندې سرې لمبې بیا په مستۍ راغلې او دا کتابونه یې هم ددې لمبو غېږې ته گوزار کړل. استاد ماته

وکتل او ما هغه ته په سترگو کې یې د قهر او نهیلۍ لمبې
تاوې شوې، خپل تندۍ یې د لاس په دوو گوتو ټینگ کېکاږه
او دواړه په یوې دردېدلې چوپټیا له انجمنه ووتو.

تر هغه وروسته زه بیا هم خو ځلې انجمن ته لاړم، خو یوازې
پر همهغه تور دېگي او سرو لمبو مې سترگې لگېدې، چې یوه
گرې هم له نغري څخه نه کښته کېده.

یوه ورځ مې سوچ وکړه داسې یو څوک پیدا کړم، چې د دوی
په ژبه پوه وي، په خوی او بوی یې بلد وي او په یوه کاسه یې
ورسره ډوډۍ خوړلې وي، خو په پای کې مې داسې یو څوک
پیدا کړ، له هغه سره یو ځای انجمن ته لاړم، غرمه رانږدې وه،
یو ځل بیا مې پر دېگي سترگې ولگېدې، د لمبو غورس ترې
پورته کېده، یو تن یې تر څنګ ناست و، یو یو کتاب یې نیمايي
کاوه او بیا یې تر دېگي لاندې د اور کومې ته اچوه. کله چې پر
موږ د پوستې د قوماندان سترگې ولگېدې، نو زما د همڅنګ
په لیدو ډېر خوشاله شو او تر سلام دمخه یې وار له واره
وویل: ((کجا استی بادر؟ درکایت نیس، مرا تنامندی تو
رفتې چکرایته میزنی؟)). ((قومندان)) د خولې مزي نور هم
سسټول، خو زما د همڅنګ په اشاره یې ځان کنټرول کړ. تر
دې خبرو وروسته لومړی زما همڅنګ او بیا ما ورسره روغېر
وکړ. بیا هغه دننه خونې ته وبللو، دا هغه خونه وه چې پخوا
په کې (د افغانستان د لیکوالو د انجمن رئیس) د کار دفتر

و. څوکی، مېزونه ټول مات او کړوپ شوي وو، له دفتر څخه فرش ټول شوی و او کوچونه په برچو سوري شوي وو، په خونه کې څو تنه نور هم ناست وو، د کوټې د متن په ځینو ځایونو کې د نسوارو شین رنګ له ورايه څرګندېده، په فضا کې د چرسو او سګرټو لوګیو او بوی خپلې حلقې جوړې کړې وې. زموږ له ناستې سره سم زما همڅنګ ((قوماندان صاحب)) ته زما د مشکل یادونه وکړه.

بیا ((قوماندان صاحب)) مخ راواړاوه او د خپلې ((خوانۍ په شنگ)) یې راته وویل: ((برو بیا در تمام تامیرا در خدمت است هر قدر که پالیدی از تو باشه، پیش چرا نامدی که به کتابا سیرت می‌کدم حالا خو چیزی نه مانده باشه. از روزیکه ما امدیم، بچه ها سرش دیگ پخته می‌کنه)).

کله چې زه د خپلې شعري مجموعې په لټه کې شوم او هغو خونو ته لاړم، چې پخوا په کې د کتابونو ګودام و، هېڅ شی مې هم په نظر رانغلل، یوازې څو ګردجنې پانې مې ولیدې، چې په هره خونه کې تیت و پرکې پرتې وې. دا و د لیکوالو د انجمن د کتابونو په باب زما د سترګو لیدلی حال.

د افغانستان د لیکوالو انجمن پر خپلو چاپ شویو کتابونو سربېره یو بل ډېر مجهز او بډایه کتابتون هم درلود، چې خپله انجمن په مقر کې جوړ شوی و. په ټولیزه توګه په دغه کتابتون کې په بېلابېلو کورنیو او بهرنیو ژبو د (۳۰۰)

عنوانو په شاوخوا کې ډېر گټور او مهم علمي، ادبي، تاريخي، سياسي او هنري کتابونه موجود وو. دا کتابتون هم له خپلو ټولو وسايلو سره له منځه وړل شوی دی.

ددې کتابتون د مانيز زيان او ارزښت د حد ټاکل ناشونی کار دی، خو له مالي پلوه که د هريو ټوک کتاب بيه دوه امريکايي ډالره اټکل کړو، نو د ليکوالو انجمن په کتاب ساتنځايونو کې د (۱۵۰۰۰۰) ټوکو کتابونو مالي لگښت به (۳۰۰۰۰۰) امريکايي ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن د مطالعې په کتابتون کې چې په بېلابېلو برخو کې د بېلابېلو ژبو (۳۰۰۰) عنوانه کتابونه موجود وو که په اوسط ډول د کتابتون له نورو وسايلو سره يوځای د هر کتاب بيه (۸) امريکايي ډالره اټکل کړو، نو (۲۴۰۰۰) ډالره به شي. په دې ډول به په ټوليز ډول ددې کتابونو مالي زيان (۳۲۴۰۰۰) ډالره شي. دغه راز د ليکوالو انجمن درېو ودانيو او د هغو ټولو لوازمو ته هم درانه فزيکي زيانونه اړول شوي، چې بيا جوړونه يې لکونه ډالر اټکل کېدی شي. سربېره پردې د ټولنې مهالنۍ خپرونې هم زيانمنې شوې دي. تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د ((قلم)) جريدې او د ((ژوندون)) مجلې د گوتو په شمار گڼې خپرې شوې او يو وخت لا داسې هم راغی چې دا ټولې خپرونې پر تپه ودرېدلې.

((۵))

خپلواکي فرهنگي ټولنې

د ۱۳۲۵-۱۳۷۰ کلونو په موده کې په کابل کې واکمنو هڅه وکړه، چې د ديموکراسۍ تمثيل وکړي. په همدې وجه يې يو لړ ازادو (!) سياسي سازمانونو او ټولنو ته د فعاليت اجازه ورکړه. په کابل کې يو شمېر فرهنگي ټولنې جوړې شوې، دا ټولنې ظاهراً خپلواکې بنکارېدلې، خو داسې نښې نښانې هم څرگندې شوې وې، چې له دې ټولنو څخه يې له ځينو ځانگړو دولتي ادارو سره لارې درلودې.

په دې فرهنگي ټولنو کې د ناصر خسرو بلخي، هرات باستان، حکيم سنایي غزنوي، انجمن فرهنگي امير علي شير نوايي، انجمن دوستان مولانا او يو کم شمېر نورې فرهنگي ټولنې شاملې وې. دې ټولنو اکثرو خپل نشراتي ارگانونه درلودل او ددې ترڅنگ يې ځانگړي علمي او فرهنگي اثار هم خپرول. يو شمېر غونډې، فرهنگي او علمي سيمينارونه يې جوړول. د ناصر خسرو بلخي انجمن د (حجت)، د دوستان

مولانا جلال الدين بلخي انجمن د (نای) په نوم او ځينو نورو انجمنونو په نورو نومونو مجلې خپرولې. د پورتنیو یادو شویو ټولنو اکثره کار دري ژبې او ادب ته وقف شوی و.

وروسته بیا په کابل کې یو شمېر فرهنگي اشخاصو دا وپتېيله، داسې یوه ټولنه جوړه کړي، چې افغاني فرهنگ ته هم ستر خدمتونه وکړي. په همدې وجه یې د ۱۳۲۹ل کال د لړم پر ۲۵مه نېټه د کابل د انټرکانټیننټال هوټل په تالار کې د یوې درنې غونډې په ترڅ کې (د خوشال فرهنگي ټولنه) جوړه کړه. په پیل کې ۸۰ تنو فرهنگیانو، چې د هېواد له بېلابېلو قومونو، بېلابېلو سیمو او د بېلابېلو مسلکونو استازیتوب یې کاوه د بنسټ ایښودونکو په توګه دا ټولنه جوړه کړه. وروسته بیا نور فرهنگیان په ډله ییز او انفرادي ډول د ټولنې غړي شول، چې شمېر یې سلګونو ته رسېده. خوشال فرهنگي ټولنې د یو کال ۱۳۲۹ عقرب-۱۳۷۰ کب پورې تر لسو زیات علمي او ادبي سیمینارونه او محفلونه جوړ کړل او ۴ عنوانه بېلابېل ادبي او علمي کتابونه یې چاپ کړل.

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې جګړې پیل شوې، نو د هېواد د نورو فرهنگي مرکزونو په شان دا ټولنې هم پوښه شوې. نه یوازې دا چې د ټولنو د فعالیت ساحه له منځه لاړه، بلکې د دې اکثره ټولنو ټول دفتري امکانات او شتمني هم له منځه یوړل شوه. ددغو ټولنو له جملې څخه د خوشال فرهنگي

ټولنې دفتر چې د کابل نندارې په سیمه کې یې موقعیت درلود ،
له ټولو وسایلو سره چور او ړنگ کړای شو. د خوشال فرهنگي
ټولنې ترڅنګ د علامه سید جمال الدین افغان فرهنگي ټولنې
هم پر فعالیت پیل وکړ، چې هغې هم په کابل کې د جګړو له امله
نور فعالیت ونه کړای شو. پورتنۍ یادې شوې ټولنې د جګړې له
امله ټولې له سقوط سره مخامخ شوې، خو یوازې خوشال
فرهنگي ټولنې او د سید جمال الدین افغان فرهنگي ټولنې
وکولای شول په پېښور کې خپلو خپرونو ته دوام ورکړي او بیا
خپلې خپرونې په کابل کې پر لیکوالو او فرهنگیانو وويشي.

((۶))

نندارې يا سينماوې

د تېرو شلو کلونو په بهير کې په ځانگړي ډول هغه وخت، چې جگړه لا له غرونو، رغونو، کليو او بانډو څخه د بنارونو زړونو ته نه وه ننوتلې، د هېواد په لويو بنارونو په تېره په کابل بنار کې سينماوې ښه په گرمه توگه چلېدې، هندي فلمونو او نورو جنگي امريکايي او اروپايي فلمونو د سينماگانو بازارونه ښه تاوده کړي وو. هره ورځ تقريباً دوه ځله او کله هم درې ځله سينماوې چلېدلې. په دې ډول له يوې خوا د نندارچيانو ذوقونه خړوبول او له بلې خوا يې عايدات هم درلودل. دا چې دې سينماگانو د هېواد د ځوان پښت او نورو نندارچيانو د ذهن په روزلو کې کوم ډول رول ترسره کړی دی، په دې باب کېدای شي مختلف نظرونه او فکرونه موجود وي. ځينې اشخاص وايي چې په دې سينماگانو کې داسې فلمونه نندارې ته وړاندې کېدل، چې هغو زموږ له ملي کلتور او اسلامي عقيدې سره سمون نه درلود او د هغو خلاف بهير کې يې برخه اخيسته. دغه راز ځينې نور بيا په دې نظر دي، چې دا فلمونه که هر ډول وو او هر څنگه

وو، بښکښې او بدگڼې يې دواړه درلودلې، خو ځينې فلمونه يې د ستاينې وړ وو. په مجموعي ډول ويل کېدای شي، چې په افغانستان کې سينماگانو د هېواد د ځوان پښت او په مجموعي ډول د ټولو نندارچيانو د ذهني سطحې او ذوق د اوچتولو په لاره کې مثبت گامونه پورته کړي او هغوی يې له نړيوال کلتور، تمدن، پرمختيا او نويو پرمختگونو سره اشنا کړي او هم د هنر او تخنيک بېلابېل ډولونه يې هغوی ته وربښودلي دي.

دا خود سينماگانو د معنوي رول او د هغو د اغېز په باب د نظر د اختلافونو خبره وه، خو اوس راځو دې ته چې همدا سينماوې هم چا خپل مثبت او يا منفي پدل ته پرېښودې او که نه؟ په خواشينۍ سره بايد ووايم، پر دې فرهنگي مرکزونو هم ناترسه گوزارونه وشول. د يادونې وړ ده، چې په افغانستان کې خصوصاً په کابل ښار کې سينماگانې په دومره عصري او اساسي توگه جوړې شوې وې، چې فزيکي جوړښت يې د هغه وخت له لسگونو مليونو افغانينو او د اوس وخت له لکونو ډالرو سره معادل دی.

يوازې په کابل ښار کې ۱۲ سينماوې موجودې وې، چې له هغې جملې څخه د کابل نندارې، ميوند، فرخي، بهزاد، بريکوټ، اريانا، ميرويس ميدان سينماوې يا په بشپړ ډول او يا هم په سلو کې ۹۰ برخې له منځه وړل شوې دي، نورو

سينماگانو، لکه پامير، بهارستان، اريوب، باخترنندارې، زينب، پارک، ملي، د خير خانې سينما او تيمورشاهي په قسمي ډول زيانمنې شوې دي. که د دغو ټولو سينماگانو اوسنۍ بڼې ته څوک وگوري او يا وغواړي بېرته يې په همغه لومړني شکل له سره جوړې کړي، نو د اټکل له مخې به له پنځه مليونه ډالرو څخه تر لسو مليونو ډالرو پورې لگښت پرې راشي. دا چې د څو کلونو جگړو او نورو فکري او ذوقي سانسورونو په وجه دا سينماوې له گټې څخه لوبدلې دا خو نو بل دروند مالي زيان دی، چې دا هم تر لکونو ډالرو اوږي، دا چې دې سينماوو به د هنر په برخه کې څومره معنوي خدمتونه کړي وای، دا خو بل معنوي زيان دی.

د کابل ښار پر سينماوو سربېره د هېواد په ځينو ولايتونو، لکه: کندهار، ننگرهار، هرات، هلمند، مزار، لغمان او نورو ولايتونو کې هم يو شمېر سينماوې موجودې وې، چې هغه هم پر همدې برخليک اخته کړای شوي. دغه راز په کابل ښار کې له تجارتي سينماگانو پرته يو شمېر نورو دولتي ارگانونو داسې ودانۍ درلودلې، چې هغوی د سينما او غونډو لوی لوی تالارونه لرل، چې هم د دولتي او رسمي غونډو لپاره کار ورڅخه اخيستل کېده او هم د هنري، علمي فلمونو د نندارې او د غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځايونه وو. لکه د استقلال، امني، خوشال خان لېسې د غونډو تالارونه، چې د سينما او

فلم پوره وسایل یې درلودل او یا هم د ځینو وزارتونو او دولتي ادارو سالونونه او د کنفرانسونو خونې، چې اوس اکثره یا په بشپړ ډول ویجاړ کړای شوي او یا یې زیاته برخه له ټولو وسایلو او وسایطو سره له منځه وړل شوې ده. که ددې ډول تالارونو او سالونونو ټول مالي لګښت په پام کې ونیسو، نو تر لسګونو ملیونو ډالرو هم اوړي.

((۷))

ملي موزيم او نور موزيمونه

((کابل موزيم چې وروسته د افغانستان ملي موزيم وبلل شو د لومړي ځل لپاره پر ۱۲۹۷ هـ ش کې د باغ بالا په ماڼۍ کې په موقتي ډول تاسيس شو او هغه وخت يې د ((عجايب خانې)) په نوم ياد کړ. ځينې حربي وسايل، د جهاد بيرغونه، لاسي کارونه د کور ځينې انتيک شيان، تزيني الات، دولتي يادگارې اثار، تفسير شريفونه او ځينې خطي نسخې د نندارې لپاره په کې کېښودل شول)) (۱۷)

د وخت په تېرېدو سره موزيم دارالامان ته نقل شو او د موزيم کلکسيون د لرغونپوهنې د علمي گروپونو پر بنسټ، چې د ۱۹۲۲م کال تر سپټمبر وروسته د يوې ډپلوماتيکې معاهدې له مخې د فرانسويانو په مرسته پيل شوې، لا بډای شو. له فرانسويانو سره دا گډه موسسه د DAFA (په افغانستان کې د فرانسې د لرغونپوهنې هئيت) په نامه وپېژندل شوه. تر دويمې نړيوالې جگړې وروسته يوزيات شمېر کيندنې د نورو

هېوادونو له خوا، چې ایتالیا، امریکا، جاپان، بریتانیا، هندوستان او شوروي هم په کې شامل وو، تر سره شوې، خو د افغانانو تر لارښوونې لاندې لومړنۍ کیندنه په ((هډه)) کې پر ۱۹۲۵م کال تر سره شوه.

د وخت په تېرېدو سره زیات شمېر اثار کشف او د کابل موزیم ته راوړل شول. دلته په لنډیز سره د موزیم د ځینو اثارو پر څرنگوالي خبرې کوو:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لويس دوپري	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لويس دوپري	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپري	اق کپرک
د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره	لويس دوپري	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لويس دوپري	اق کپرک

له ۳ زره څخه تريو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	منديگک
له ۳ زره څخه تريو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
له ۳ زره څخه تريو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لوييس دوپري	د موراسي غونډۍ
له ۳ زره څخه تريو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لوييس دوپري	شمشېر غار
له ۳ زره څخه تريو زرق م زمانه د اوسپنې عصر	لوييس دوپري	اق کپړک
له ۲-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفي	حضورې چمن
له ۳-۴ م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو يوناني دوره	تصادفي	ميرزکه گردېز
له ۱-۳ ميلادي پېړۍ د يونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	بگرام
له ۱-۳ ميلادي پېړۍ د يونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳ ميلادي پېړۍ پورې د يونان کوشاني دوره	تصادفي	شترک او پايټاوه
له ۱-۳ ميلادي پېړۍ پورې د يونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه

له ۱-۳ میلادی پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک او پایتاه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	دلرغونپوهنې انستیتوت	خم ازگر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	کهنه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	گردېز
د هندو شاهي دوره	تصادفي	تگاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرگاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلي بنار (۱۸)

له کابل موزيم وروسته د موزيمونو د سيستم په پام کې نيولو سره برابر شوی و؛ د نورو اثارو ترڅنگ ((د موزيم په چوکاټ کې د مسکوکاتو يوه خونه وه، چې په هغې کې ټولې سکې او فلزي پيسې چې په اتفاقي توگه پيدا شوې او يا د حفرياتو په جريان کې لاس ته راغلې او موزيم ته وړاندې شوې وې. د بېلگې په توگه له خزينه، امو څخه ۱۵۰۰ سکې، چې په هخامنشي دورې پورې مربوطې گڼل شوې دي، له بلخ څخه ۱۷۰ يوناني سکې، چې پر ۱۹۲۲ کال کشف شوې او اړوند تاريخ يې ۳۸۰ ق.م پېړۍ ټاکل شوی و. د حضوري چمن خزانه، چې له يوزر سکو څخه يې ۱۱۵ سکې د شلمبرزه فرانسوي لرغونپوه له خوا خپرل شوې وې او تاريخ يې څه ناڅه څلور سوه کاله ق.م ټاکل شوی و. د خوگياڼو د ولسوالۍ له پنځوسو سکو څخه چې فقط ۱۲ سکې موزيم ته انتقال شوې هم په څلورمه ق.م پېړۍ پورې مربوطې گڼل شوې وې. له ميرزکې څخه لږ تر لږه يوولس

زړه سکې پر ۱۹۴۷م کال پیدا شوې، چې په هغو کې پنځوس محدبي، ۵۲۳ سکې سايښت، ۴۸۴ سکې نقره يي، ۲۰۱۲ سکې يوناني، نور باختري درهمونه، ۳۳۳۵ ساکي درهمونه وو او همدا شان له بگرام څخه لږ تر لږه ۳۰۰۰ بېلابېلې سکې چې پر ۱۹۴۱ او ۱۹۴۲ کلونو د فرانسه يي هټيت د لرغونپوهانو په لاس کشف او موزيم ته لېږدول شوې وې. (۱۹)

په دې ډول تر ډېر اوږده مزله او هلو ځلو وروسته د کابل موزيم د اثارو د تاريخي لرغونتوب له مخې د نړۍ د سترو موزيمونو په کتار کې ودرېد او په لسگونو زره بېلابېل تاريخي اثار يې په خپله غېږه کې راټول کړي وو.

((د افغانستان ملي موزيم د ۱۳۷۰ل کال پر وروستيو مياشتو تر سلو زرو پارچو زيات تاريخي اثار درلودل)). (۲۰)

پر ۱۹۷۸م کال د ۲۱ زره طلايي سکو اريانوونکې خزانه د جوزجان په ولايت کې شبرغان ته نږدې د طلا تپې له غونډۍ څخه لاسته راغله. (۲۱)

کله چې پر ۱۳۷۱ل کال په کابل خونړي جنگونه پيل شول، نو د افغانستان د نورو فرهنگي بنسټونو غونډې پر موزيم هم د چور او تالان طاعون خور شو. لومړۍ هغه ډله موزيم ته ورسېدله، چې ځانونه يې د دولت ممثلين معرفي کول، د دوی چې څومره د موزيم پر اثارو لاس بر شو هغه يې يوړل.

نانسي دوپري وايي: ((د ۱۹۹۲م کال پر اپريل د جگړه مارو تنظيمونو تر راتگ وروسته، چې په کابل کې نظم او قانون مات شو، موزيم ته لويه بدمرغي پېښه شوه. په لومړي سر کې کله چې د دارالامان سيمه د موزيم په شمول د نظار شورا په لاس کې وه د موزيم کارکوونکو ته د کار اجازه نه وه. نجيب الله پوپل چې د موزيم يو ډېر مستعد کارکوونکی و، د تنظيمونو تر برياليتوب درې مياشتې وروسته مخکې تردې چې پر موزيم باندې توغندي وورېږي، له موزيم سره هېڅ ډول رسمي ارتباط نه درلود. سره له دې د موزيم له ویشتل کېدو څخه يوه اوونۍ مخکې ده خطر پر ځان ومانه او له کومې اجازې پرته يې موزيم وکوت. ده وليدل، چې صندوقونه او بکسونه پر خپل ځای دي، خو ددې وخت يې پيدا نه کړ، چې د صندوقونو منځ ولټوي. کوم وخت چې موزيم په توغنديو ویشتل کېده دا سيمه د استاد عبدالعلي مزاري تر مشرۍ لاندې د اسلامي وحدت حزب لاس ته ورغله. د جگړې تر کراريو درې ورځې وروسته پوپل يو ځل بيا په نا رسمي ډول موزيم وکوت. ده وليدل چې د دلبرجان تپې د بوالي انځورونه په نه رغېدونکې توگه سوځېدلي دي، خو زېرخانه له بکسونو او صندوقونو سره خوندي ده. د سپټمبر په پيل کې د CNN او BBC خبرلوڅو وليدل، چې د زېرخانې د دروازو مهرونه روغ دي، خو دوی مطمئن نه وو، چې دا به هماغه د پوپل په لاس لگول شوي مهرونه وي. ددې لپاره چې

سړی پوه شي د مهورنو تر شا څه شي دي، هېڅ لاره نه وه. د سپټمبر په نيمايي کې پوپل په پټه موزيم ته ورغی او د موزيم په غولي کې يې د صندوقونو پاتې شوني وليدل. دا ډېره د تشويش وړ خبره وه.

ويليم ريو د BBC خبريال له موزيم څخه په خپله دويمه ليدنه کې راپور ورکړ، چې بکسونه او صندوقونه خالي شوي او وړل شوي دي. د بودايو وړوکی سرد يو ګودام کړکی. ته چې ميلې ورکړای شوې وې، نږدې ايښودل شوی او له بهر څخه د ټاير کړنې مستقيماً تر دغې کړکۍ پورې ورغلې وې. د ۱۹۹۳م کال د سپټمبر په پای کې ما د ښاغلي ستوريس موسوريس په غوښتنه، چې د افغانستان له کلتوري ميراثونو سره د زړه له کومي علاقمندې لري، له کابل څخه ليدنه وکړه. د دې توصيې پروړاندې، چې د موزيم د ترميم چارو لپاره بايد د استاد مزاري ملاتړ ترلاسه شي، ښاغلي موسوريس سملاسي عکس العمل وښود. په موزيم کې د ترميم چارې UNOCHA د ۱۹۹۳م کال په نومبر کې د ملګرو ملتو د بشري اسکان له مرکز HABITAT وغوښتل، چې د ژمي تر پيلېدو وړاندې د موسم د ناخوالو پر وړاندې د موزيم مقاومت او امکانات وسنډول شي، ځکه ددې وېره ده، چې ښايي د واورې د انبار کېدو له امله پاسني چتونه راوغورځي او د باران اوبه د زېرخانو ګودامونو ته ورننوزي.

HABITTAT خبر ورکړې، چې په هره خونه کې صندوقونه خلاص پراته دي او د شيانو په ترتيب کې ژوره گډوډي ليدل کېده او په دغه ځای کې گودامونو ته هم په اسانۍ سره لاس نه رسېده. نازک کاغذي مهرونه، چې د لومړي پوړ د گودامونو پر دروازو او کرکيو نښلول شوي وو، پر ځای وو، خودا مهرونه په اسانۍ سره د بدلېدو وړ وو. د HABITTAT عکسونه چې له ماتو شويو او شيندل شويو شيانو څخه اخيستل شوي وو، ډېر دردوونکي وو. په عکسونو کې هغه اړه شوې الماری هم ليدل کېږي، چې هلته به د موزيم دفترونه او لستونه ساتل کېدل. دا الماری ټولې يو شان او بې توپيره راوړل شوې وې او کاغذونه ډېر بد څيرې شوي وو. زولپۍ خلاصې شوې وې او پولادي صندوقونه ټول سپک ښکارېدل او داسې اټکل کېده، چې بايد تش وي. بکسونه او جعبې ټول د کوټې پرمخ اړول شوي وو. په دې توگه څرگنده شوه، چې زياتې تحويللځانې ښې لټول شوې دي. د HABITTAT له خوا ځينې ترميمونه وشول. کرکۍ د تيرو او خښتو په واسطه بندې شوې، چتونه د هوا د خرابوالي پر وړاندې جوړ شول او تحويللځانو ته پولادي دروازې ورکړل شوې. ښاغلي موسوريس چې پخوا يې د UNESCO په موزيم کې د کار لپاره تشویش څرگند کړی و، کله چې د موزيم په هکله د ارزيايۍ راپور ترلاسه کړ د نومبر پر ۷مه يې په اسلام اباد کې يوه عاجله غونډه راوبلله ورپسې د

نومبر پر ۲۹ مه دی کابل ته ولاړ او له استاد مزاری سره یې ولیدل. استاد مزاری ښاغلي موسوریس ته اطمینان ورکړ، چې د موزیم خوندیتوب به تامین کړای شي. وروسته د نجیب الله پوپل په مشرۍ د نظارت یوه کمیټه جوړه شوه او دغې کمیټې د ډسمبر پر ۲۱ مه خپل کار پیل کړ. ښاغلي موسوریس په خپله د موزیم لیدنه وکړه او دی لومړی کتونکی و، چې د سکو خونې ته د ننوتو اجازه ورکړل شوه، ده ولیدل چې ټولې جعبې تشې دي.

د ۱۹۹۴ په می کې زه کابل ته لاړم او د می پر ۱۲ مه ما ټوله ورځ د موزیم د تحویلخانو پر کتنو تېره کړه. ترسره شوی کار واقعاً قناعت ښونکی و. په تېره بیا دا چې د ژمي شرایط او سخت سارې وو، د کار کوونکو لپاره له یوه تیلې لاتین پرته د تودوخې او روښنایۍ هېڅ وسیله نه وه. ټولو خونو ته ښې مضبوطې دروازې ورکړای شوې وې. دهلېزونه پاک شوي وو او درې زره خټین لوبڼې له فضلاتو څخه را ایستل شوي وو او په تحویلخانو کې خوندي شوي وو. یوه خونه د اسلامي برونزي شیانو له ماتو شویو ویلي شویو او خیرې شویو ټوټو څخه ډکه وه. په کتابتون کې ۲۲۴۷ ټوکه کتابونه پاتې وو، خو هغه کتابونه چې د ډېرو ښو اثارو عکسونه یې درلودل، غلا شوي وو. اوس باید د لوټمارانو په هکله رڼا واچول شي. بریالیو مجاهدینو له پيله لوټماري خپل طبیعي حق گانه. د کابل موزیم

په ارتباط ټول مدارک بنیې، غلا بڼه په ډاډه زړه ترسره شوې ده او داسې نښې نښانې نه لیدل کېږي، چې دا کار دې د بېسوادو او بې پروا تنظیمیانو له خوا شوی وي، په لومړي سالون کې د نندارې شیان، لکه د کنشکا مجسمه او له سره کوتل څخه نور ترلاسه شوي شیان، د کندهار مرمرین لوبښي او د ناستې په حال کې د بودا لویه مجسمه، چې له مرنجان تپې څخه لاس ته راغلي پر خپل ځای لیدل کېدل. د ۱۹۹۴م کال تر سپتمبر پورې ۱۵۳۴۱ قلمه اثار ثبت شوي وو او څلور ګودامونه د موجودۍ لپاره لا پاتې وو. د پوپل د اټکل له مخې د ډېرو ښو اثارو تقریباً په سلو کې اویا ورک شوي وو. داسې ښکاري چې لوټمارانو پوره وخت درلود، چې د شیانو ارزښت وټاکي او ډېر بڼه اثار په کې چاڼ کړي. ښايي موږ هېڅکله پوه نه شو، چې دغه غلا څه وخت ترسره شوې ده؟ او څو پورې چې دقیقه موجودي ونه شي، د موزیم واقعي حالت به هم څرګند نه شي.

وروسته تردې چې کابل د مجاهدینو لاس ته ورغی، اواز ه خپره شوه، چې د کابل موزیم د مجاهدینو له خوا چور شوی دی. پېښور-اسلام اباد او د کراچۍ بازارونه له غلا شویو اثارو څخه ډک شول. یو وخت ماته خبر راوړسېد، چې د موزیم ټول اثار په چترال کې دي او د لوړو بیو انتظار کوي. عملاً د بهرنیانو یوه ډله چترال ته لاړه، خو دوی یوازې د کبار شویو شیانو یو دردونکی کلکسیون ولید. ما په خپله هم ډېر اثار

ولیدل، خو هغه ټول جعلی او پرونی شیان وو. یوازې د بگرام
 لس عاجونه چې د ۱۹۹۴م کال پر اپریل په اسلام اباد کې ولیدل
 شول واقعاً اصلي وو. د هغوی بیه دوه سوله لکه برتانوي پونډه
 وه، څه موده مخکې زه خبره شوم، چې دغه عاجونه له پاکستان
 څخه وتلي دي او بیه یې څلور سوه لکه پونډو ته ختلې ده. (۲۲)

دا د موزیم د غملې د استان یوه برخه وه، چې دوېرې لیکلې
 و. پر موزیم باندې د راغلي طاعون د استان ډېر اوږد دی. کله
 چې موزیم د بېلابېلو ډلو لاس ته ورغی، نو هر یوه تر خپل وسه
 په موزیم کې پاتې شیان غلا کړل، خو هغه ډله چې په لومړي
 پړاو کې یې موزیم په لاس کې و، په ډېر ماهرانه ډول د موزیم
 اثار غلا کړل او بیا یې د نړۍ په بازارونو کې وپلورل. د نورو
 اثارو ترڅنګ په همدې موزیم کې د قرآن کریم هغه نسخه، چې
 ویل کېږي د طلاوو په اوبو لیکل شوې وه او په نړۍ کې یې
 ساری نه و، غلا او د باجوړ په سیمه کې په اتیا زره کلدارو
 وپلورل شوه. (۲۳)

یو افغان په خپلو سترګو لیدلي وو، چې د پاکستان د کوچي
 بازار په سیمه کې څلور دېرش مجسمې چې قیمت یې په
 ملیونونو کلداری اټکلېده او د مغولو د عصر ۱۲ تورې چې ۲۳
 ملیونه ډالره قیمت یې لاره په یو ترزم کې لاندې دکان کې
 ایښودل شوی وو. (۲۴) د موزیم په اثارو نه یوازې زموږ د هېواد

د ګاونډيو نږدې بازارونه ډک شول، بلکې لرې نړيوالو بازارونو ته يې هم لاره وکړه. د موزيم د اشارو د غلا او د غلو په اړه پر هماغه وخت او هم بيا وروسته پلټنې او گروپونې وشوې. يو بهرني شخص چې پر هغه وخت يې د موزيم د اشارو د غلا کوونکو په باب ليکنې کولې، د دې لپاره، چې ده ته څه ستونزه جوړه نه شي، نو هغو ډلو چې د موزيم په لوبو او تالان کې يې برخه اخيستي ده، د هغو نومونه يې په شفري ډول ثبت کړي او بيا يې د کمپيوټر حافظې ته سپارلي. دا شفرونه په دې ډول دي: (HI-۷، GH-۲، Am-۲، BR-۱۳، Hw-۲، SNP، HI-۹، HI-۸ او نور). (۲۵)

د ملي موزيم په اشارو کې د طلا تپې هغه شل زره (۲۲) طلايي سکې، هوسۍ او نور اثار هم شامل وو، چې د ډېرزيات ارزښت درلودونکي وو.

ځينې داسې اوازې هم وې، چې ((له ملي موزيم څخه يو شمېر با ارزښته اثار د ډاکټر نجيب الله د واکمنۍ په وروستيو شپو ورځو کې د ساتنې په خاطر د افغانستان مرکزي بانک تحتياني منزل ته راوړل شوي دي، دا چې دا اثار به اوس چېرته وي معلومات نه شته، دغه راز د ملي موزيم يو شمېر اثار د يونسکو په مرسته د اطلاعاتو او کلتور وزارت ته هم انتقال شوي دي)). (۲۷)

څرنگه چې د افغانستان بانک د نظار شورا په لاس کې و، نو که دا خبره رښتیا وي، چې د نجیب الله د حاکمیت پر وخت دا اثار هلته وړل شوي دي، نو طبعاً د شوراى نظار د افرادو په لاس کې به لوېدلي وي. د ۱۳۷۵ ل کال پر څو لومړنيو مياشتو يو ځل بيا د موزيم د اثارو په تېره بيا د طلا تپې د اثارو په باب د هېواد په دننه او بهر کې گڼ شمېر مقالې چاپ او خپرې شوې. پخوانۍ تنظيمي ادارې او نظار شورا ته هم په دې ارتباط ډېر زيات سوالونه راجع شول. بالاخره قوماندان مسعود اعتراف وکړ، چې: ((اثار طلا تپه در جايي که به وسيله هئيت حکومت قبلي و هئيت ملل متحد جا به جا و مهربلاک گرديده بود محفوظ است)). (۲۸) ښه به وي چې په دې اړه د دوکتور نجیب الله په واکمنۍ کې د هغه د دفتر رئيس ښاغلي محمد اسحق توخي څرگندونې هم راوړو؛ ښاغلي توخي دا څرگندونې په خپله يوه اوږده ليکنه (دوکتور نجیب الله و خروج نيروهاى نظامى شوروى از افغانستان) کې چې د ۱۳۸۷ ل کال په وروستيو کې د انټرنټ له لارې خپره شوه، کړي دي. موږ د طلا تپې اثارو سره اړوند موضوع کټ مټ له کومې ژباړنې او کمونې پرته خپروو: * [(....) رييس جمهور دکتور نجیب الله کشورش را در شرايط حساس رهبرى ميکرد. او نخستين

* دا څرگندونې مې ځکه په کې راوړې چې موضوع لاسپسې روښانه شي. (يون)

شخصیتیست، که خطری را که سرمایه ملی و فرهنگی افغانستان را تهدید میکرد، احساس مینمود.

قبل از بسته شدن موزیم کابل به علت حمله های راکتی مجاهدین، او همه اثار طلا تپه را تحت نظر مستقیم خودش به زیرزمینهای بانک مرکزی، جایی که ذخیره طلائی مملکت محفوظ است، منتقل ساخت و آن را در اتاق مخصوص که تنها رئیس جمهور صلاحیت باز کردن آن را دارد، قرارداد، حالا گاوصندوقهای حاوی این اثار را بیرون کشیده اند. هر صندوق با بوریهای مخصوص پوش گردیده است و یک جدول و پروتوکول و فهرست محتوای داخل آن با مهر و نامه رئیس جمهور نجیب الله دریافت گردید.))

حامد کرزی با چند وزیرش در برابر خبرنگاران ظاهر شده اظهار نمود که: ((گنجینه طلا تپه محفوظ و دست ناخورده باقی مانده است. «بدون توضیحاتی بیشتر»))

به همین ارتباط برای شناخت هر چه بیشتر شخصیتهای چون برهان الدین ربانی، که جز ثروت اندوزی به چیزی دیگری نمی اندیشد، خاطره یی در ذهنم تداعی گردید، که میخواهم خدمت هموطنان بیان کنم.

روزی، کارمند بین المللی ملل متحد در کابل به دکتور نجیب الله مراجعه نمود، که برهان الدین ربانی دو نفر را که حامل کدام پیغام از جانب او هستند فرستاده است و تقاضای

ملاقات با شما را دارند. دکتور نجیب الله به کارمند ملل متحد گفت، که اگر او (کارمند ملل متحد) مانعی نمی بیند، میتوانند بیایند. دو نفر مذکور داخل آمدند، وقتی که من آنها را دیدم، یک نفر آنها را شناختم، که همان وکیل عبدالرسول از بدخشان بود، که در صفحه های قبل نیز در موردش نوشته ام، که در سال ۱۳۲۲ خ. (۱۹۸۸ م.) عضو رابط برهان الدین ربانی با سفارت اتحاد شوروی در کابل بود. به نظر من دلیل اعزام وکیل عبدالرسول مذکور این بود، تا ما باور کنیم، که فرد همراه او آمده واقعاً فرستاده برهان الدین ربانی بوده است. این فرستاده یکی از اعضای جمعیت اسلامی بود، که خود را خارنوال معرفی میکرد. بعد از مصافحه دکتور نجیب الله برای شان گفت، بفرمایید، چه گفتنی داشتید، من در خدمت تان هستم.

کسی که خود را خارنوال معرفی کرده بود، گفت: ((استاد برهان الدین ربانی پس از عرض سلام، تقاضا دارد، در این روز هایی که دولت اسلامی افغانستان دچار مشکلات اقتصادیست، اگر شما لطف نموده کمک نمایید، که در زمان شما کدام ذخیره یی از داراییهای دولت در کدام جایی اگر مانده باشد، برای ما معلومات بدهید، تا از آن در رفع مشکل اقتصادی دولت استفاده شود.))

دکتور نجیب الله خنديد و برای موصوف گفت: ((به استاد رباني بگوئيد، که قدرت دولتي را شما با تمام دم و دستگاه ان به طور سالم و رسماً در سال ۱۳۷۱ خ. (۱۹۹۲ م) تسليم شديد و چندین سال هم از حکومت اسلامي ((عدالت گستر)) شما ميگذرد. حالا چگونه به من مراجعه نموده ايد؟ من رييس جمهور کشور بودم، ني خزانه دار. بهتر است، بعد از اين به من همچو مراجعات را انجام ندهيد.))

سپس ان ها را از نزد خود رخصت کرد. ان گاه خطاب به من گفت: ((از اين ميترسم، که نشود اين غارتگران به ذخيره طلاي افغانستان دست يابند و ان را غارت کنند. چيزي ديگري را در کشور باقی نگذاشتند.)) [له دې خبرو څخه څرگند بږي، چې استاد برهان الدين رباني د افغانستان د دې ملي او فرهنگي شتمني د لاسته راوړلو هڅه کړې، خو بريالي شوی نه دی. احمد شاه مسعود چې کومه يادونه کړې هغه هم له همغې غوښتنې سره ارتباط لري. ځکه دوی ته يوازې دو مړه پته وه، چې دا شتمني د مخني حکومت او ملگرو ملتو له خوا خوندي شوې ده، خود تر لاسه کولو امکان يې پيدا نه کړای شو.

لنډه دا چې هر چا چې په هر نامه او د هر مقصد لپاره موزيم چور کړ، زموږ هېواد يې له ډېرو زياتو تاريخي اثارو څخه بې برخې کړ، اوس نو موزيم پر يوه سوځېدلې کنډواله بدل شوی او اثار يې غلو وړي دي. د هېواد تر ملي موزيم وروسته (د اردو

موزیم) په هېواد کې بل ستر موزیم و، چې په زرگونو بېلابېل
 اثار په کې خوندي وو. د نورو مهمو اثارو په لړ کې د احمد شاه
 بابا د لاس توره او د اعلیٰ حضرت امان الله خان د کار خوکی هم
 په دې موزیم کې خوندي وو. دغه راز د جگړې د اکثر وختونو
 وسلو بېلګې په کې خوندي وې، چې له ډېرې پخوا راهیسې
 افغانانو عملاً په هغو دیرغلګرو پر ضد مبارزه کړې وه. دا
 موزیم تر ملي موزیم لږ څه وړاندې په یوه ښکلې ودانۍ کې په
 ډېر منظم او سیستماتیک ډول جوړ شوی و. له ملي موزیم سره
 یوځای د دې موزیم اثار هم لوټ او تالان شول.

د هېواد سیمه ییز او ولایتي موزیمونه:

۱- د غزني موزیم:

د غزني موزیم پر ۱۳۴۵ ل کال د لړم پر میاشت د تیموریانو د
 دورې په یو تعمیر کې رسماً پرانیستل شو.
 د غزني موزیم اثار د تاریخ او هنر له مخې خاص اهمیت لري
 او د افغانستان د اسلامي دورې ډېر پخواني اثار په کې شامل
 دي. دغه اثار له لسمې میلادي پېړۍ څخه تر دولسمې پېړۍ
 پورې اړه لري او له هنري پلوه هغه یوازېني اثار دي، چې د
 غزنویانو د مخصوص سبک، چې سلجوقيانو ته نږدې دي
 نماینده ګي کوي.

سربېره پر دې چې ځينې وړې او لويې پارچې، د قبرو لوحې،
کوچني حوضونه هم د نندارې لپاره تيار شوي وو. په مجموعي
ډول د غزني موزيم اثار پر ۱۳۴۲ل کال ۳۵۰ قلمو ته رسېدل، چې
تر ۱۳۵۷ل کال پورې زرو قلمو ته ورسېدل. دا اثار تر ۱۳۷۰ل کال
پورې خوندي وو.

۲- د کندهار موزیم:

دا موزیم پر ۱۳۱۱ل کال تاسیس شوی او لومړی اثر یې هم د وزیر محمد اکبر هغه کمیس و، چې د دوی لاس ته ورغلی و. پر ۱۳۳۹ل کال د دغه موزیم د اثارو شمېر ۸۰۷ ته رسېده.

۳- د هرات موزیم:

دا موزیم د ۱۳۰۲ل او ۱۳۰۴ل کلونو ترمنځ جوړ شوی دی. د ۱۳۰۷ او ۱۳۰۸ کلونو د پېښو په جریان کې د هرات موزیم دروازه خلاصه شوه او د هرات د جامع جومات مسي دېگ او د هفت اقلیم په نوم اثر چې د تنظیمیه رئیس په امر له گازرگاه څخه موزیم ته نقل شوي وو، بېرته وایستل شول او د موزیم نور اثار له منځه لاړل. پر ۱۳۱۰ل کال موزیم ښاروالۍ ته وسپارل شو، پر ۱۳۲۵ل کال یو شمېر لرغوني اثار له کابل نه موزیم ته د تحفې په ډول ورکړي شول. د هرات موزیم اثار هغه وخت لا زیات او د درنښت اندازه یې زیاته شوه، چې د (لرغوني هرات) په نوم نړیوالې پروژې خپلې مرستې پیل کړې.

۴- د میمنې موزیم:

پر ۱۳۳۵ل کال د میمنې د اعلی حاکم غلام حیدر خان زوی محمد سهیل، چې له خپلو او نورو مېلمنو سره خواجه کنت ته نږدې د سلطان سنجر پر غونډۍ په تفریح بوخت و، یو منگوتی وموند، چې په هغه کې د غوریانو د دورې سکې پرتې وې، د

دغو سکود ساتنې مسالې د موزیم د جوړېدو موضوع رامنځته کړه.

د میمنې اعلیٰ حاکم د موزیم اساس کېښود، څه موده وروسته موزیم د یوې مجموعې خاوند شو. دې موزیم خپل ننداریز پروګرامونه تر ۱۳۳۲ل کال وروسته بیا تر ۱۳۵۷ل کال پورې په منظمه توګه ترسره کړي دي.

۵- د مزار شریف موزیم:

د مزار شریف موزیم زیات پخوانی تاریخ لري. د دې موزیم اساس له هغه وخته پیلېږي، چې د حضرت علي کرم الله وجهه مرقد ته ځینو پاچاهانو او لویانو سوغاتونه او هدیه ورکړې دي. دغه سوغاتونه ټول د روضې مبارکې په یوه کوټه کې ایښودل شوي دي او همدا راز یو شمېر پخواني او لرغوني اثار د مزار شریف په تحویلخانه (ساتنځي) کې موجود وو. دا موزیم د قلمي نسخو او مسکوکاتو له اړخه زیات شتمن ګڼل شوی دی. پر ۱۳۳۹ل کال د دې موزیم د اثارو شمېر ۷۳۵ ته رسېده. (۲۹)

۶- د هلمې موزیم:

د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو مټرۍ کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هلمه وايي.

د اعلیٰ حضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو ۱۵۰ تنو پر دې ځای د دې غونډې گرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه گرد چاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې گرد چاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې ۴۲ کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.

د سردار محمد داود خان د واکمنۍ پر وخت پر دغو نورو غونډۍ ګانو کار شروع شو په هر ځای کې به بُتان موندل کېدل. دا موزیم د جهاد په دوران کې د تنظیمي ځواکونو له خوا وسوځول شو. کله چې تنظیمونو جلال اباد ونيو، د هډې شاوخوا په چټکۍ کیندنې پیل شوې، د ملیونو ډالرو په

ارزښت بتان راووتل او هغه ټول باندنۍ نړۍ ته انتقال شول، خو
نن ورځ هلته هېڅ نه شته او سپېره میدان دی. (۳۰)

د هډې پر تاریخي اثارو سربېره د هېواد په زیاتو سیمو کې
ګڼ شمېر تاریخي اثار د مختلفو اشخاصو له خوا راوسپړل
شول او پر نورو هېوادو خرڅ کړای شول. دا څېړنې او پلټنې له
کوم مسلک او قانون پرته ترسره شوې او د هېواد په اکثر و هغو
سیمو کې چې د تاریخي اثارو د پیدا کېدو هیله ترې کېدله
ترسره شوې، لکه کونړ، لغمان، ننګرهار، پکتیا، کابل، تخار،
غزني، بلخ او نور. یوازې د پکتیا له میرزګي څخه په لسګونو
ډوله تاریخي اثار راوايستل شول او بیا خرڅ شول. په دې کې
ځینې هغو اثارو ته هم زیان وړول شول، چې د انتقال وړ نه وو،
د ساري په توګه د بامیانو تاریخي بُتان چې د ځینو جګړو او
طبیعي پېښو له کبله زیانمن شوي دي.

کله چې جګړه له کلیو نه ښارونو ته دننه شوه، نو د هېواد د
نورو اقتصادي او فرهنګي مرکزونو په شان پردې ولایتي
موزیمونو هم تالان خور شو او اکثره اثار یې لوټ شول. اوس په
دقیق ډول معلومه نه ده، چې په دې موزیمونو کې څومره اثار
پاتې دي، خو د عیني کتنو او لیدنو له مخې نه یوازې دا چې د
دې موزیمونو اثار له منځه وړل شوي دي، بلکې ان ودانۍ یې
هم ړنګې شوي دي.

((٨)) ملي آر شيف

له خو لسيزو راهيسي زموږ په هېواد کې ځينو وزارتونو او موسسو د خپلو اسنادو د ساتنې لپاره خپل ارشيفونه لرل. په غالب گمان په دې برخه کې به تر ټولو پخوانی آر شيف هماغه د بهرنيو چارو د وزارت آر شيف وي.

د وزارتونو او دولتي موسسو پر آر شيفونو سربېره په افغانستان کې تر ټولو مهم او د زيات ارزښت لرونکی آر شيف د افغانستان ملي آر شيف دی.

ويل کېږي چې د ملي آر شيف د جوړېدو مفکوره پر ١٣٥٢ل کال منځته راغله، د هغه ودانۍ د سردار محمد داود خان د جمهوري رياست پر وخت بيا له سره جوړه او ښکلې شوه. د دې آر شيف اساس د اطلاعاتو او کلتور وزارت خطي کتابتون و. د محمد داود خان د جمهوري رياست پر وروستيو مياشتو نوموړې نسخې دې نوې ودانۍ ته انتقال شوې او په دې ډول د ملي آر شيف جوړښت پيل شو.

د ۱۳۲۰ل کال د مني په شپو کې ملي آرشیف رسماً پرانیستل شو. خطي نسخې، تاریخي اسناد، د خطاطۍ لیکنې، زاړه چاپي کتابونه، تاریخي عکسونه، د زړو مطبوعاتو متفرق کلکسیونونه او ګڼې د آرشیف نور ډول ډول مواد دې موسسه کې ځای پر ځای شول.

دغه راز د غزني د عامه کتابتون او د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د کتابتون د خطي نسخو انتقال ملي آرشیف نور هم بډایه کړ. دغه راز یو لړ نور اثار په بیه واخیستل شول او آرشیف ته ورکړل شول. په پښتو، دري، عربي، ترکي، اویغوري، اردو، سنسکریت او هندي ژبو په زرګونه زرګونه خطي نسخې په ملي آرشیف کې راټولې شوې، چې د مسوولینو په وینا د هغو ټول شمېر تر لسو زرو زیاتېږي. ددې نسخو ځینې د خط د هنر او میناتورۍ له مخې ځانګړي او ډېر اوچت اثار ګڼل کېږي.

د اسنادو، عکسونو او نورو اثارو شمېر هم زرګونو ته رسېده. ملي آرشیف په شپېتمو کلونو کې د خپلو خطي نسخو دوه کتابونه، چې په هغو کې د آرشیف خطي نسخې معرفي شوې وې، چاپ کړل. همدارنګه پر دې وخت کې ملي آرشیف ته قانون جوړ شو. (۳۱)

له نېکه مرغه باید یادونه وکړو، چې د جګړې په دې تېرو کلونو کې د نورو فرهنګي مرکزونو په انډول ملي آرشیف ته ډېر

دروند تاوان او زیان نه دی اړول شوی. ((سره له دې چې په دې موده کې د ملي آرشیف په اثارو د غلو څو حملې وشوې، خو داسې ویل کېږي، چې د غلو لاس بر نه شو، خو د تخنیکي امکاناتو د نشتوالي او مشکلاتو او وسایلو د کمښت له کبله ځینو اثارو ته زیان او ښتی دی)). (۳۲)

د ۱۳۷۲ کال د سرطان تر میاشتې پورې بیا هم د ملي آرشیف تخنیکي مشکلات حل شوي نه دي او نه د اثارو د ساتنې او پالنې لازم وسایل او امکانات برابر شوي، نو که دا وضعه همدا شان دوام ومومي، د ملي آرشیف هغه قیمتي اثار به چې لازمي ساتنې او پالنې ته اړتیا لري، په تدریجي ډول له منځه لاړ شي.

((٩))

ملي گالري

د افغانستان ملي گالري د ١٣٢٢ل کال د ثور پر مياشت افتتاح شوه. د گالري د پرانيستو په مراسمو کې د کندهار له ولايت، د کابل له موزيم او له سلطنتي قصر څخه ٢٠٠ هنري او تاريخي اثار راوړل شوي او نندارې لپاره ايښودل شوي وو. دا موسسه په اسمايي واک کې د غلام نبي خان څرخي په کور کې او وروسته بيا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې تړل شوې وه. سره له دې چې دا ودانۍ د ملي گالري د اثارو د ساتنې او نندارې لپاره مناسب ځای هم نه و، خو بيا هم دا اثار په کې نندارې ته کېښوول شول.

د ملي گالري د ١٢ کلن فعاليت په لړ کې هر کال د پلان او بودجې له مخې د هېواد د معاصرو هنرمندانو اثار اخيستل کېدل. په دې لړ کې د نقاشۍ، ميناتورۍ، مجسمې او ظريفه اثارو ٥٩٢ اثار اخيستل شوي او ملي گالري ته تحويل شوي وو. د دغو اثارو زياته برخه د غلام محمد ميمنه گي، عبدالغفور

برېښنا، استاد عبدالعزيز، استاد غوث الدين، استاد يوسف كهزاد، استاد عطايي، استاد خير محمد ياري، استاد كريم، استاد قربانعلي عزيزي او داسې نورو اثار وو.

تريوي لسيزې په زياته موده كې دې گالري هر كال لس زره ليدونكي درلودل.

كله چې ۱۳۷۱ كال پيل شو او تنظيمونه كابل ته داخل شول، پر دې وخت، نو د اطلاعاتو او كلتور وزارت اداري، حقوقي او فرهنگي مسوولين په دې هيله وو، چې هر څه به خوندي پاتې شي، خو امنيتي چارواكي او غالباً وسله وال تنظيمي افراد د يو توند باد په شان راخواره شول او د گالري د پوډالونه يې ولړزول. كله چې وسله والو افرادو د اطلاعاتو او كلتور وزارت ټول اداري قيمتي وسايل او وسايط، لكه غالي، فرشونه او موټر چور كړل، نو د ملي گالري د له منځه تلو وېره لا پسې گرځېدې شوه.

د ۱۳۷۱ كال د سنبلې پر ۲۳ مه نېټه د وسله والو كسانو له خوا د استاد غوث الدين او نورو هنرمندانو څلور تابلوگانې غلا شوې. دولتي ادارو ته خبر ورکړ شو، چې د گالري پېره دارانو دا كار ترسره كړي دي او په راتلونكي كې هم دا وېره شته، خو هغوی بې تفاوته پاتې شول او د گالري د برخليک په باره كې يې هېڅ پرېکړه ونه کړه، ان دا چې د اطلاعاتو او كلتور وزارت د هغه وخت د اداري رئيس په دستور او د هغه وخت د

کوپونې مغازې د مدیر په واسطه د ۱۳۷۱ ل کال د سنبلې پر ۴ مه نېټه تر ۳۰ مېټرو زیات د ډبرو سکاره د ملي گالری په انگرې کې وغورځول شول. دې کار د دې مخه ونيوله چې د گالری اثار راټول او یو خوندي ځای ته انتقال شي، ان تردې چې د گالری ځینې بنکلي او ناب اثار د ډبرو سکرو په تور گرد ککړ شول او د گالری تعمیر او لوازم هم د ډبرو سکرو په شان تور و او بستر. دې کار د هېواد ټول فرهنګپال او فرهنګیان متاثر کړل او د یادو شویو کسانو عمل یې وغانده. ویل کېږي چې د نوموړو اشخاصو عمل قصدي و؛ د گالری اثار به یې د ((بتانو)) په نومونو یادول.

د ۱۳۷۲ ل کال د ثور پر ۵ مه نېټه په گالری کې د ځای پر ځای شویو وسله والو کسانو له خوا ۳ نور هنري اثار هم غلا شول، پر دې کار د وزارت امنیتي څانګو هم ځان غلی کړ او بیا یې هم د گالری د اثارو د ساتنې کوم مشخص تدبیر ونه نیو.

د ۱۳۷۳ ل کال د ثور پر ۱۳ مه نېټه د گالری د امنیتي ساتونکو له خوا د هنر او نقاشۍ ۲۹ اثار غلا شول، دا گالری ته دومره لوی زیان و، چې نه جبرانېدونکې ګڼل کېږي. په دې ټولو پېښو کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت لوړو مقامونو او نورو اړوندو ادارو هېڅ پاملرنه ونه کړه. کله چې د گالری د بېخي له منځه تلو وېرې د ځینو زړونه ولړزول، نو په اطلاعاتو او کلتور وزارت کې ځینو اشخاصو له هغې جملې د هغه وخت د هنر رئیس په

ځاني هلو ځلو او د ځينو نورو مسوولينو په مرسته د ملي
گالري ۶۹۲ تاريخي اثار له اصلي تعمير څخه د وزارت ودانۍ
ته را انتقال شول.

بيا هم تر ډېره وخته پورې د گالري په ودانۍ کې وسله وال
کسان پاتې شول او په هغو ځايونو کې چې پخوا به ظريفه اثار
ندارې ته ايسودل کېدل، دوی پرې تشنابونه جوړ کړل.
هغه اثار چې له ملي گالري څخه د وزارت مقر ته راوړل شول
بيا هم خوندي پاتې نه شول، ډېر ځله داسې گونگسې وې، چې
د وزارت د هغه وخت د ځينو چارواکو له خوا هم ځينې اثار غلا
شوي او دې لړۍ کېدې شي نوره هم ادامه پيدا کړې وي. (۳۳)
خو خداي (ج) دې داسې ورځ نه راولي، چې موږ د خپلې گالري
يو اثر هم ونه لرو.

((۱۰)) نندارتونونه

د نورو فرهنگي مرکزونو ترڅنگ د افغانستان نندارتونونو ته داسې زيان واړول شول، چې اوس څوک هغه سيمه گوري، نو فکر نه کوي، چې دلته به هم يو وخت د يو لرغوني هېواد داسې کلتوري مرکزونه وو، چې يو وخت به هر کال په زرگونو افغانانو او په سلگونو بهرنيانو ورڅخه ليدنه کتنه کوله او د افغانستان د کلتور، پراختيا او لاسي صنايعو د ځينو برخو پر څرنگوالي او څومره والي به خبرېدل.

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل نندارې) په سيمه کې د هېواد د لاسي صنايعو، قيمتي ډبرو، غاليو، ټولنيزې پراختيا او برېښنا بندونو، مهمو ودانيو، او ډول ډول لرغونو او اوسنيو وسلو (پنځلس نندارتونونه) (۳۴) جوړ شوي وو. په دې نندارتونونو کې د ((شوروي اتحاد)) او

افغانستان د تخنیکي همکارۍ او نورو برخو یو ځانګړی
نندارتون هم موجود و.

دې نندارتونونو هر یو ځانته ځانګړې ودانۍ درلودله، چې د
اړوندې څانګې خپل اثار په کې د نندارې لپاره وړاندې شوي
وو. هر نندارتون په خپل ذات او د امکاناتو د لرلو په وجه د
زیات ارزښت وړ و.

په دې ګڼو نندارتونونو کې د قیمتي ډبرو یو ستر نندارتون د
زیاتو کتونکو پاملرنه ځانته راګرځوله. په دې نندارتون کې د
افغانستان له اکثر و هغو کانونو څخه چې بېلابېلې قیمتي
ډبرې یې درلودې، یوه یوه او یا هم څو بېلګې خوندي وې، چې
د لیدونکو زړه یې ځانته راکاږه، نه یوازې د دې نندارتون
سمبولیک ارزښت ډېر زیات و، بلکې هغه قیمتي غمي او تیرې
چې دلته ایښودل شوي وو، هم تر لکونو ډالرو څخه یې مالي
ارزښت زیات محاسبه کېدی شي.

بل نندارتون، چې هغه هم په ډېر زیات زحمت او ظرافت جوړ
شوی و، هغه د افغانستان د غالېو نندارتون و. په دې نندارتون
کې د افغاني غالېو تقریباً ټول ډولونه نندارې ته ایښودل شوي
وو. د نندارتون د ټول ډولونه او متن ټول پر ښکاري ډولونو او
ښکلی شوی و. له ورېښمینو غالېو څخه نیولې د غالېو ټول
ډولونه په کې خوندي وو. دلته له ډبرو کوچنیو غالېو څخه
نیولې بیا تر ډبرو لویو غالېو پورې هر ډول غالۍ راټولې شوې

وې. پر هرې غالي خپل قيمت ليكل شوی و. په دې غاليو کې داسې غالي موجودې وې، چې له نن څخه دېرش يا څلوېښت کاله دمخه يې قيمت په مليونو افغانيو وو چې د اوس وخت له لسگونو زرو ډالرو سره معادل دي، دا ډول غالي دې نندارتون ته راټولې شوې وې. اوس نو د غاليو د نندارتون يوازې څلور دېوالونه ولاړ دي او بس. د کابل نندارې په سيمه کې چې موږ د کومو ۱۵ نندارتونونو ياد وکړ دا ټول د ۱۳۷۱ کال د ثور د مياشتې پر ۷مه، ۸مه او ۹مه نېټه جنگونو کې، چې له يوې خوا د جمعيت گوند او د دوستم ملېشې او له بلې خوا د اسلامي حزب د قواوو ترمنځ وشول، له منځه يوړل.

دا سيمه د لنډ وخت لپاره د اسلامي حزب تر واک لاندې وه، خو کله چې د دوستم ملېشې او د نظار شورا کسان دلته داخل شول، نو لومړی دا ټول نندارتونونه چور او بيا يې ځينو ته اور واچول شو او ځينې يې بيا په پرله پسې جگړو کې له منځه يوړل شول. د شاه شهيد او سيد نور محمد شاه مېنې ځينو اوسېدونکو دا نندارتونونه په خپلو سترگو ليدل، چې لوگي ترې پورته کېدل. ځکه چې د دوی کورونو ته ډېر نږدې پراته وو. د شاه شهيد اوسېدونکي وايي چې موږ پر هغو شپو ورځو په خپله ليدل، چې د دوستم ملېشو د نندارتونو اثار په ډېره ارزانه بيه پر خلکو ان پر عادي لارويانو هم خرڅول، ځکه چې د دوی عادي اشخاص د دې اثارو پر قدر نه پوهېدل. خود نندارتونونو

ډېر مهم او قيمتي اثار په ډېر دقت او مهارت سره چور او مهمو قوماندانانو پټو ځايونو ته انتقال كړل.

دا د افغانستان د نندارتونونو غمگړلی برخليک و. هغه چا چې مخکې دا سيمه ليدلې وه او اوس يې بيا وگوري، نو کېدی شي ويې نه پېژني او فکر وکړي، چې په خوب کې دا سيمه گوري، يو وخت به هلته د علم او تمدن، پوهې او فرهنگ مينوال افغانان او بهرنيان د دغو نندارتونونو کتنې لپاره ورتلل، خو اوس په کې د وزو، پسونو او غويو گلې گرځي. اوس يوازې د نندارتونونو ولاړ او لغورن شوي ډېوالونه ښکاري او بس، چې يو لوی تېر شوی وحشت په کې نندارې ته وړاندې شوی دی.

کوم اثار چې په دې ټولو نندارتونونو کې موجود وو، په خواشينۍ سره بايد ووايو، چې د هغو بيا لاسته راوړل، لکه د افغانستان د نورې لوټ شوې فرهنگي شتمنۍ په شان ناممکن دي او نه يې څوک د زيان اندازه ټاکلی شي. هسې که په سړسري ډول هم محاسبه وکړو، نو تر لسگونو مليونو ډالرو اوږي. يوازې د هغود ودانيو د بيا رغونې لپاره په مليونو ډالرو ته اړتيا ليدل کېږي.

((۱۱))

خلي او منارونه

زموږ د هېواد په وينو لړلۍ برخليک همدا سې جوړ شوی، چې هر کله دلته يو تمدن، يو انساني نظام، يو ټولنيز سمون او يو فرهنگي بهير منځته راغلی، بيا نو ورپسې داسې يوه سيلۍ خوره شوې، چې زموږ د ولس مېوې ته رسېدلې ونه يې نه يوازې دا چې بنورولې، پانې او مېوې يې ورته له منځه وړي، بلکې وچه کړې او سوې يې هم ده. پرديو له دغه او يا هغه ملک سره د مقابلې او نيولو په نامه خپل آسونه ددې خاورې پر شنه کرونده تېر کړي دي او د خپلې ځانپالنې، ځان غوښتنې او هوسپالنې په غرض يې يو وخت هم ددې ولس د واک څوکۍ په ارامه پريښې نه ده. د همدغو کرکېچونو په پايله کې مادي او معنوي شتمني وخت پر وخت د مرگ او نابودۍ تر کندي رسېدلې ده.

د هېواد د فرهنگ او تاريخي ارزښتونو د محوه کولو يو بل ناتار پر ۱۳۷۱ کال پيل شو. د دې خونړۍ او تباه کوونکې

سیلی په بهیر کې د افغانستان زیات تاریخي اثار محوه کړای شول. په دغو فرهنګي او تاریخي اثارو کې هغه څلي او منارونه هم شامل دي، چې د هېواد په پلازمېنې او نورو سیمو کې موجود وو. دا څلي او منارونه یا په بشپړ ډول او یا هم په نیمه ډول له منځه وړل شوي دي.

د کابل ښار د پل محمود خان په څلور لارې کې چې کوم منار (د ساعت برج) په نوم مشهور و، لومړی په توپونو او درنو گولیو وویشتل شو، بیا نیمه پنگ او وروسته بیا لکه د لاس ورغوي په شان اوار کړای شو.

د دهمزنگ په درې لارې کې، چې د سختو جنگونو مرکز و، د خپلواکۍ د گټلو د یو تن نامتو مبارز (عبدالوکیل نورستاني) یادګاري څلی دی. دا څلی چې په ډېره ښکلې بڼه له مرمرینو ډبرو څخه جوړ شوی، له څو خواوو څخه په توغندیو او سپکو وسلو ویشتل شوی، خو تراوسه پوره پنگ شوی نه دی او د منار د لاندیني متن په شاوخواو کې زغره والو وسایطو د خپلو زنځیرونو د وړانۍ نښې پریښې دي.

د کابل ژوبن د ختیزې ډډې ترڅنګ د خپلواکۍ د شهیدانو او اتلانو یادګاري څلی دی او پر ښکلو مرمرینو ډبرو د غازیانو او شهیدانو نومونه پرې لیک دي. سره له دې چې دا څلی روغ پاتې دی، خو د وړو مرمیو ډبر تپونه یې پر بدن څرګندېږي.

د کابل پوهنتون ختيزې دروازي ته مخامخ د کابل د
 سناتوريم يادگاري منار دی، چې ډېر ښکلی برېښي. پر ۱۳۱۰-
 ۱۳۱۲ ل کال په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د سل د
 ناروغۍ د مخنيوي او علاج لپاره يوروغتون جوړ شو، دا د
 دغه روغتون د جوړېدو يو يادگاري منار دی، چې په ډېر ښکلي
 ډيزاين او جوړښت له ډېرو ښکلو مرمينو ډېرو څخه ودان شوی.
 دا منار سره له دې چې درنو جگړو او مرميو څخه خوندي پاتې
 شوی، خو د برېښنا د روښانتيا ځای يې ويجاړ شوی، په وړو
 گوليو يې ځينې برخې ويشتل شوي او هم يې ځينې ډبرې
 بنورول شوي او بېخايه شوي دي.

د کابل پوهنتون په زړه کې د ختيځ د ستر نابغه او د اسلام
 روښانه مفکر سيد جمال الدين افغان مقبره واقع ده، چې ډېر
 ښکلی څلی يې پرې جوړ کړی دی. د درې کلنو جگړو په ترڅ کې
 دې څلي ته هم درانه زيانونه اړول شوي، پر قبر او څلي په
 لسگونو لويې او وړې گولۍ لگېدلي، خو څلی لا ولاړ دی.
 د کابل د ميوند واک په منځنۍ برخه کې د افغان ولس د
 بريمنې سوبې (د ميوند فتحې) يادگاري څلی په ډېره ښکلي او
 زړه وړونکې بڼه جوړ شوی و. د څلي په کښتنۍ برخه کې د
 افغان اتلې او د ميوند له وياړه ډکې قهرمانې ملالۍ له خولې
 دا راوتلې لنډۍ ليک وه:

که په ميوند کې شهيد نه شوي؟

خدا یرو لالیه بی ننګۍ ته دې ساتینه !))
 د جگړو په ترڅ کې دا یادګاري څلې هم په غټو او وړو ګوليو
 ویشتل شوی او پر سینه پرېوتی، یوازې کمه برخه یې د زمکې
 پرمخ ښکاري، چې پردې ځای د یو تېر شوي وحشت
 ښکارندويي کوي (۳۵) خود وخت په تېرېدو سره دا څلې هم
 کېدی شي د محمود خان پل د (ساعت برج) د منار په څېر پر
 سپین ډاګ بدل شي.

دغه راز د هېواد د ځینو ولایتونو په مرکزونو او نورو ځایونو
 کې چې کوم تاریخي منارونه، برجونه او څلې د تاریخ په
 بېلابېلو وختونو کې جوړ شوي وو، هغه هم یا په بشپړ ډول او
 یا هم په نسبي ډول ویجاړ شوي دي.

لکه د پغمان په سیمه کې د خپلواکۍ څلې (تاق ظفر) د
 ښکرګاه تاریخي دروازه، د هرات منارونه او د غور منار چې د
 اسلام د راتګ له لرغونو اثارو څخه شمېرل کېږي، (۲۸) متره
 لوړوالی لري او د یونسکو له خوا د نړۍ د مشهورو او نامتو
 تاریخي اثارو په لست کې شامل دی. (۳۲) او یو لړ نورو دې
 ډول اثارو ته ډېر زیانونه او بڼتي او نور هم اوښتونکي دي.

((۱۲))

تاریخي ودانی

د څلور کلنو جگړو په ترڅ کې هغو تاریخي او بنسکلو ودانیو ته چې نه یوازې یې تاریخي ارزښت خورا زیات و، بلکې د جوړښت او انجنیري ساختمان له مخې هم په زیات مالي لگښت جوړې شوې وې، هم زیات زیان اړول شوی دی. اکثره دا ودانۍ نه یوازې مهم دولتي، سیاسي او اداري مرکزونه پاتې شوي دي، بلکې د یو زیات شمېر هېوادوالو او نورو سیلانیانو لپاره د سیل، تفریح، بنکلا او نندارې ځایونه هم وو.

په دې بنسکلو او تاریخي ودانیو کې د دارالامان بنسکلي او تاریخي ماڼۍ، چې په ډېر مستحکم ډول او ظرافت سره د الماني انجنیرانو له خوا طرح او ډیزاین شوې وه په تېرو شلو کلونو کې څو ځله د جگړو له امله تر ګوزارونو لاندې راغلې ده. پر ۱۳۲۸ل کال کې په هغه جگړه کې چې ((د شهنواز ټپي کودتا)) په نامه مشهوره ده، سخته زیانمنه شوه. پر هغه وخت په دې ودانۍ کې د دفاع وزارت هم و او شهنواز ټپي هم د دفاع

وزيرو، نو دا ودانۍ د جگړې د قوماندانۍ محل و. تردې ودانۍ څخه لږ وړاندې مخ بنار پلود (خاد پنځم رياست) و او تردې ودانۍ لږ شان پورته د تاج بېگ پر غونډيو نور پوځي قطعات وو، چې د دوکتور نجيب الله د حکومت ملاتړ يې کاوه. په جگړه کې دا ودانۍ له همدغو دوو لورو او ځينو نور خواوو څخه تر سخت اور لاندې ونيول شوه. په نتيجه کې په سلگونو لويې او په زرگونو وړې مرمۍ پر دې ودانۍ ولگېدې، چې ودانۍ ته يې بې شمېره دروند مالي زيان واړوه. دغه راز کله چې دا ودانۍ د نجيب الله د پلوي ځواکونو، چې جلال رزمنده او بابه جان هم په کې شامل وو، ونيول شوه، دې ودانۍ کې اکثره دولتي شته لوټ او تالا شول.

تر دې جگړې وروسته د دوکتور نجيب الله د حاکميت پر وخت د دې ودانۍ د بيا جوړونې لپاره پر هغه وخت په زرگونو مليونه افغانۍ ولگول شوې، ودانۍ تقريباً له سره بيا ترميم شوه. تردې ودانۍ لږ شان پورته د تاج بېگ په تپه کې يو بل تاريخي قصر هم ودان و، چې هغه ته هم په همدې جگړه کې زيات زيان واړول شو.

کله چې د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر مياشت د مجاهدينو مختلفې ډلې کابل ته دننه شوې، نو بنار هم پر مختلفو ډلو ووېشل شو. ان د ارگ ودانۍ هم د څو بېلابېلو تنظيمونو لاسته ورغله. هر کله چې دا ودانۍ له يو تنظيم نه د بل لاس ته ورتلې، نو هريوه د

خپل ځواک او توان په اندازه د خپل قسمت مطابق د خپل چور برخه ورله لنډه دا چې د جگړې په کلونو کې په ودانیو کې هېڅ شتمني پاتې نه شوه. د خونو کوم دېوالونه چې پاتې وو، هغه په مرمیو، توغندیو، چاودنو او هوايي بمباریو کې داسې وسوځول شول او ونړول شول، چې ځینې ودانۍ یې بیا بشپړې ودانۍ ته اړتیا لري او ځینې په قسمي توګه بیا رغونې ته اړتیا لري. د دلکشا او گلخانې ماڼۍ چې ډېر وخت د افغانستان د واکمنو د اداري چارو او لیدنو کتنو ځایونه پاتې شوي وو، په خورا ظرافت او ښکلې معمارۍ سره جوړ شوي وو او س د یو داسې لوی وحشت عکاسي کوي، چې د انسان د سروېښت وړته جگړې د ماڼیو دېوالونه په لویو او وړو مرمیو سوري سوري دي، د ماڼیو ټول متنونه چې په لوکسو غالبو پوښتل شوي وو او س سپېره مېړه معلومېږي. هغه غالی چې د ځمکې له متن سره سرېښ شوي وې او د راټولېدو امکان یې نه و، په برچو سوري سوري شوي دي. په دې ودانیو کې د لرګیو داسې الماری په داسې ظرافت سره جوړې شوې وې، چې کېدی شي د خپل وخت د امکاناتو په پام کې نیولو سره یې په ټولو ګاونډیو هېوادو کې ساری نه درلود او په هرې الماری د افغانستان د دولت نښان او بیرغ انځور شوی و، او س په برچو او ګولیو سوري سوري شوي او هندارې یې په ګولیو ویشتل شوې دي. هر چا چې پخوا د دې ودانیو شان او شوکت، ظرافت او ښکلا

ليدلي وي او اوس يې په دې بڼه وگوري، نو چې د کاني او
 ډبرې زړه هم ولري له سترگو به يې اوښکې راشي، اوس د دې
 ودانيو پر الماريو، چې يو وخت به هلته ماشي هم په ادب
 تېرېده او غږېده، بېلابېلو ملېشو او جگړه مارو په تباشير او
 نورو ډول ډول رنگونو خپل منفور يادگارونه ليکلي، چې د دې
 ښکارندويي او انځورنه کوي، چې څه ډول او د کوم فرهنگ
 درلودونکي اشخاص د دې جرم مرتکب شوي دي. د دې دوو
 ماڼيو او په ارگ کې دننه د ځينو نورو ودانيو د بيا جوړښت
 لپاره د پيسو اټکل خوراگران کار دی او زياته څېړنه غواړي.
 تر ارگه لږ لري د څو کيلو مترو په واټن د چهلستون تاريخي
 ودانۍ او ښکلي باغ موقعيت درلود، چې د بهرنيو مېلمنو او د
 افغانستان د مهمو غونډو د جوړولو لپاره مناسب ځای و او د
 ځانگړې ښکلا لرونکې وه. د ۱۳۷۱ کال د ثور د مياشتې په
 هماغو لومړنيو جنگونو کې دا ودانۍ وسپړل شوه او ټول شته
 يې چور شول. تر دې ودانۍ څو کيلو متره مخ ښار پلو د خوشال
 بابا لېسه جوړه وه، چې تر څنگ يې د بابر باغ، رستوران او
 ودانۍ جوړ وو. دا سيمه ډېر وخت د جگړې لومړنۍ ليکه پاتې
 شوه او په زرگونو توغندي او درنې مرمۍ يې پر سينه ورتش
 شول او هر څه چې په کې وو، هغه له خاورو سره برابر شول. د
 جگړې او ريوازې په کابل کې پاتې نه شو، د کابل ښار په شمال
 کې د استالف کابو ۸۵ کلنه تاريخي ودانۍ موجوده وه، چې د

استالف د تخت پر سرودانه وه. دا ودانی هم د جگړې بلا تر
ستوني تېره کړه، همدا ډول نورې په لسگونو تاریخي او بنکلي
ودانی، چې د هېواد په مرکز او بېلابېلو ولایتونو کې له کلونو
راهیسي ابادې وې، خو جگړو ونړولې.

((۱۳))

بیهقي کتاب خپولو موسسه

افغانستان د کتاب چاپولو او خپولو له پلوه د نړۍ ترډېرو هېوادونو شاته پاتې و، خو په تېره نیمه پېړۍ کې په افغانستان کې هم د کتاب د چاپ او خپولو دود ورځ پر ورځ ګړندی کېده، د نوي عصري تعلیمي سیستم منځته راتګ، د ژوندانه ضرورتونو، د زده کړې قشر زیاتون او د نورې نړۍ اغېزو دلته هم د کتاب له چاپ او خپولو سره مرسته وکړه، خو بیا هم د نورې دنیا په انډول او د ځینو نږدې او لرې هېوادونو په تناسب دلته لږ شمېر کتابونه چاپ او خپاره شوي دي. یو خو دا چې د افغانستان اکثریت ټولنه نالوستې وه، بل تنګو اقتصادي شرایطو او د کتاب پر چاپ او خپولو باندې د وخت د حکومتونو حاکمیت هم څه ناڅه ددې کار مخه ونیوله، چې د کتاب بازار دې منځته راشي، بله وجه دا هم وه، چې د کتاب د خرڅلاو له لارې بېرته د کتاب لګښت لاسته نه راته.

کوم کتابونه چې د افغانستان په چاپخونو کې چاپ شوي له تعلیمي او څو عنوانو سیاسي کتابونو پرته، چې تیراژيې لسگونو زرو ټوکو ته رسېده، د نورو ټولو کتابونو (د هر عنوان شمېر ۵۰۰، ۱۰۰۰، ۲۰۰۰ او یا پنځه زرو ټوکو ته رسېده.

تعلیمي او څه نا څه سیاسي کتابونه په وړیا ډول د لوستونکو په واک کې ورکول کېدل او پاتې نور کتابونه هم په ځینو علمي غونډو او سیمینارونو کې د بېلابېلو مناسبو تونو تر عنوان لاندې په وړیا توګه وېشل کېدل. یو ټاکلی شمېر علمي او ادبي کتابونه تر تمام شوي قیمت نه په ډېره ټیټه بیه د دولت له خوا بازار ته وړاندې کېدل.

لنډه دا چې په افغانستان کې د کتاب د خرڅلاو د بازار په انډول د وړیا وېش دود ډېر ګرم و، خو له دې سره سره د لوستي قشر او د ولس د اقتصادي ستونزو په پام کې نیولو سره د کتاب د خرڅلاو او اخیستو بازار په تدریجي ډول او ګام پر ګام خپلې پورې وهلې.

په افغانستان کې د کتاب خپرولو او پلورلو تر ټولو لویه موسسه (د بیهقي کتاب خپرولو موسسه) وه. نوموړې موسسه د یوې ځانګړې تصدۍ په توګه پر ۱۳۵۷ ل کال تاسیس شوه او تردې دمخه یې د دولتي مطابعو د ریاست په چوکاټ کې (د بیهقي کتاب چاپولو موسسه) په نامه فعالیت کاوه.

څرنگه چې دا يوه تصدي وه، نو د کتاب چاپولو له ټولو کورنيو موسسو، منابعو او هم د پخواني شوروي اتحاد د کتاب چاپولو له ځينو سرچينو سره يې اړيکي درلودل؛ هغوی خپل کتابونه دوی ته رالېږل او دوی د يو ټاکلي کمېشن په مقابل کې هغه د خپلو کتاب پلورنځيو له لارې پلورل.

د بيهقي کتاب خپرولو موسسې تر ۱۳۷۱ل کال دمخه يوازې په کابل ښار کې ۲۵ څانگې او تر هغه وروسته ۱۵ څانگې درلودې. همدارنگه دې موسسې د هېواد په ځينو ولايتونو کې ۱۸ نورې څانگې هم درلودې، چې ددې څانگو له لارې يې لوستونکو ته هر ډول کتابونه وړاندې کول.

تر ۱۳۷۱ل کال وروسته د جگړو او ځينو نورو عواملو له کبله د ټول هېواد په سطح ددې تصدۍ يوازې ۳ څانگې په کابل ښار کې پاتې شوې، چې هغه هم کېدې شي د ټاکلي وخت په تېرېدو سره له منځه لاړې شي.

د بيهقي کتاب خپرولو تصدي يو مرستيال ښاغلي شاه زمان وربځ ستانيزي وويل: له ((۱۳۵۷ل کال راهيسې دې تصدۍ ته د ۲۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې بېلابېل کتابونه راوړل شوي دي. د ۱۳۷۱ل کال پر لومړيو وختونو ددې تصدۍ په کتاب پلورنځيو کې د ۱۵۰۰ عنوانو په شاوخوا کې کتابونه موجود وو، چې عمومي شمېر يې تقريباً دوه مليونه جلدو ته رسېده.

د ۱۳۷۱ کال د شور میاشتې له ۸ تر ۱۰ نېټې پورې تقریباً یو ملیون ټوکه کتابونه د بیهقي تصدی له کتاب پلورنځیو څخه راټول او د سیاسي-کمونیستي کتابونو په نوم ورته اوړ و اچول شو او ایره یې کړل. نور پاتې یو ملیون ټوکه کتابونه په راوړو سته جگړو او چپاولونو کې چور او له منځه یوړل شول.

که په تقریبي او اندولیز ډول د پورتنیو دوو ملیونو ټوکو کتابونو مالي ارزښت و سنجوو، نو زموږ د ټولنې لپاره به د معنوي زیان تر څنګ یو دروند مالي زیان هم وګڼل شي. که په اندولیز ډول او متوسطه توګه د یو کتاب مالي ارزښت دوه امریکایي ډالره اټکل کړو، نو په مجموعي ډول به څلور ملیونه امریکایي ډالره شي، معنوي او پوهنیز ارزښت خويي لا پرېږده، چې هغه خوپه دې معیارونو او تلو هډو سنجېدی نه شي.

سربېره پردې د بیهقي تصدی د کتاب پلورنځیو د ودانیو فزیکي جوړښت ته درانه زیانونه اړول شوي او ځینې خوبېخي له منځه وړل شوي دي. مېزونه، څوکی، د کتاب ساتلو او پلورلو وسایل، اسناد او وسایط ټول تباه کړای شوي دي. د نوموړې تصدی د یوه کارکوونکي په قول لږ تر لږه دوه ملیونه امریکایي ډالره په کار دي، چې د دې تصدی کتاب پلورنځي پرې له سره جوړ او د چارو نور تخنیکي وسایل پوره شي. (۳۷)

((۱۴))

عامه کتابتون

عامه کتابتون په افغانستان کې د ډېرو سترو کتابتونونو له جملې څخه و، تر ۱۳۴۵ل کال پورې یې د ښوونې او روزنې وزارت په چوکاټ کې فعالیت کاوه، وروسته بیا په اطلاعاتو او کلتور وزارت پورې وتړل شو. بیا یې په کابل ښار او ولسوالیو کې ۲۸ څانګې پرانستلې، چې ټول ۱۰۳۰۹۵ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو. وروسته یې په ولایتونو کې ۵۱ بېلابېلې څانګې پرانستلې، چې ۱۰۴۹۷۱ عنوانه کتابونه په کې د مطالعې لپاره ایښودل شوي وو.

عامه کتابتون تر ۱۳۷۱ل کال پورې په ټول افغانستان کې ۷۹ کتابتونونه درلودل، چې ۲۰۸۰۲۲ عنوانه کتابونه په کې خوندي وو.

پر ۱۳۷۱ل کال د هېواد د نورو فرهنګي مرکزونو په شان عامه کتابتون ته هم درانه زیانونه واړول شول. تقریباً د عامه کتابتون

ټولې څانگې له منځه یوړل شوې، اکثره کتابونه چور او غلا شول.

د مسوولینو په وینا اوس د ټول افغانستان په سطح د عامه کتابتون ۳ څانگې پاتې دي او نورې ټولې له منځه وړل شوي دي، چې د دوی په قول اوس په کې ۸۹۰۴۹ عنوانه کتابونه پاتې دي.

د BBC راډیو د یو خبر ترمخه له عامه کتابتون څخه ۲۷ زره عنوانه کتابونه غلا شوي دي. (۳۸) خود عامه کتابتون د ځینو مسوولینو د څرگندونو له مخې له عامه کتابتون څخه په مجموعي ډول تر یو سل زره عنوانو څخه زیات کتابونه غلا شوي دي. (۳۹)

د کتابونو تر چور او چپاول سربېره هغو ودانیو ته هم زیات زیان اړول شوی، چې د هېواد په بېلابېلو ځایونو کې د کتابتونو لپاره جوړې شوې وې. دا ودانۍ یا په بشپړ او یا هم په قسمي ډول له منځه وړل شوې دي.

په خپله د عامه کتابتون مرکزي ودانۍ ته هم د توغندیو د لگېدو په وجه زیات زیان اړول شوی دی. دغه راز ویل کېږي د مرکزي کتابتون د مجلو او اخبارونو له څانگې څخه د مجلو او اخبارونو ځینې کلکسیونونه هم ایستل شوي دي. د کتابتون د ټول رسېدلي زیان د اندازې ټاکل خورا گران کار دی. د کتابتون مسوولین وايي، چې دې کتابتون ته تر زر ملیونو

افغانیو زیات مالي زیان اوښتی دی، خو که موږ لږ تر لږه د کتابتون یو سل زره عنوانه کتابونه په پام کې ونیسو، سره له دې چې تر دې به هم زیات وي او د هر کتاب بیه له اوسني نرخ سره سمه ۴ ډالره اټکل کړو، نو یوازې به د کتابونو له درکه څلور سوه زره ډالره زیان اوښتی وي، که د کتابتون د وسایلو، وسایطو او خپله د ودانیو رسېدلی زیان په پام کې ونیسو، نو دا تر پنځه سوه زرو ډالرو هم اوږي، چې د اټکل له مخې کېدی شي لږ تر لږه ټول یو ملیون ډالره محاسبه شي، که چېرې دا په افغانیو واړوو، نو د ننني نرخ له مخې به څلیریشته زره ملیونه افغانۍ شي.

د کابل پوهنتون، د طب او پولیتخنیک انستیتیوت او ځینې نور کتابتونونه:

لکه د کابل پوهنتون په بحث کې چې مو وویل، د کابل پوهنتون مرکزي کتابتون د هېواد له سترو کتابتونونو څخه و. دغه راز د کابل پوهنتون پر مرکزي کتابتون سربېره د نوموړي پوهنتون ۱۳ ګونو بېلابېلو پوهنځیو هم اکثره ځانګړي کتابتونونه درلودل. ان تر دې چې د کابل پوهنتون ۵۲ بېلابېلو څانګو هم اکثره کتابتونونه درلودل. ځینو استادانو د پوهنتون په ساحه کې د ځان لپاره واړه ځانګړي کتابتونونه جوړ کړي وو، خو دا اکثره له منځه یوړل شول. د دې ټولو کتابونو بشپړ او

دقيق شمېر معلوم نه دی، خو په مجموعي ډول د ټولو شمېر تر دوو ملیونو ټوکو زیاتېږي.

د کابل طب انستیتیوت هم د پته ورته کتابتونونه درلودل، چې یوازې له مرکزي کتابتون څخه یې ۵۰۰۰۰ زره عنوانه کتابونه وړل شوي او سپړل شوي دي. د طب پر مرکزي کتابتون سربېره په دې انستیتیوت کې د محصلینو د زده کړې هغه په زرگونو ټوکه بېلابېل کتابونه هم اکثراً تېاه شوي، چې د محصلینو په درسي پروګرام کې شامل وو.

کابل پولیتخنیک هم پر همدې ډول برخلیک اخته شو. د پولیتخنیک په مرکزي کتابتون کې کتابونه اکثره چور او غلا شول. سربېره پر دې په ځینو وزارتونو کې هم یو لړ بډایه کتابتونونه موجود وو، چې پر کابل ښار باندې د جګړې د واکمنۍ پر کلونو یا په بشپړ ډول او یا هم په نسبي ډول زیانمن شوي دي. په دې کتابتونو کې د ښوونې او روزنې وزارت کتابتون او د سرحدونو چارو وزارت کتابتونونه هم شامل دي. د ښوونې او روزنې وزارت له کتابتون څخه یو ټاکلی شمېر کتابونه او د سرحدونو چارو وزارت له کتابتون څخه اکثره کتابونه غلا شوي دي.

دغه راز په نورو اکثره وزارتونو او دولتي ادارو کې، چې هغوی د خپل کار او اړتیا مطابق کوم کتابتونونه جوړ کړي وو، هغه هم پر همدې برخلیک اخته شول.

پروژارتونو او دولتي ادارو سربېره د هېواد په اکثرو
 ښوونځيو، روزنيزو، تعليمي او تحصيلي موسسو کې هم د
 هغوی د سطحې او اړتيا وړ کتابتونونه موجود وو، چې د
 هغوی هم اکثره له منځه وړل شوي دي. ددې ټولو کتابونو دقيق
 شمېر ټاکل ناشونی دی، خو په تخميني ډول تر مليونونو ټوکو
 اوړي.

د ارگ کتابتون:

د ارگ دننه د ښکلو ودانيو په منځ کې يو ډېر ښکلی او مجهز
 کتابتون موجود و، چې د ډېرو کلونو په موده کې د گڼ شمېر
 علمي، ادبي او تاريخي کتابونو ترڅنگ په دې کتابتون کې يو
 زيات شمېر خطي نسخې، چې په پښتو او فارسي ژبو ليکل
 شوي وې، هم موجودې وې. دې کې داسې خطي نسخې هم
 موجودې وې، چې تراوسه لا چاپ شوې نه وې او زموږ د ادب
 او فرهنگ لپاره ډېرې مهمې گڼل کېدلې.

د ۱۳۷۱ کال د ثور مياشتې پر ۷، ۸، ۹ نېټه په ارگ کې
 درنې جگړې وشوې، دغه راز د ارگ ودانۍ داسې ملېشو ته په
 لاس ورغله، چې نه يوازې له فرهنگ سره يې مينه نه درلودله،
 بلکې په وحشت، دهشت، غلا، چور او چپاول کې يې ريکارډ
 ټينگ کړی و. دوی د ارگ د نورو شتمنيو د لوټ ترڅنگ د ارگ
 کتابتون ته هم لويه ضربه ورکړه. تر هغه وروسته پر ارگ باندې

خو ځله بمباري وشوه، خو ځله په کې چاودنې وشوې او په زرگونو توغندي پرې وورول شول. اوس د ارگ اکثره ودانۍ يا په بشپړ ډول او يا هم په نيمه ډول زيانمنې شوې دي. د کتابتون هم هېڅ درک نه شته، يوازې د اعليحضرت محمد ظاهرشاه په کور، چې اوږدې پردې پرې راځړول شوې دي، په چوپه او غلې ژبه د يوې لويې تېرې شوې غميزې بيان کوي، په خونه کې يو څه کتابونه خوندي پاتې دي. څرنگه چې پردې وخت د ارگ د کتابتون هغه پخواني مسلکي مامورين دندو ته نه راځي، نو په دې وجه د کتابتون د غميزې داستان او د ضايع شويو کتابونو او د کتابتون د چور او چپاول ټوله کيسه پوره بيان نه شوه، خو په غالب گمان هر څومره چاپي کتابونه او خطي نسخې چې په دې کتابتون کې خوندي وو هغه ټول چور شوي دي. د ارگ کتابتون له دې پلوه هم د زيات ارزښت درلودونکی و، چې په ښه ظرافت او ښو امکاناتو سره جوړ شوی و او بل دا د ټول هېواد په سطح هغه يوازينی کتابتون و، چې نه يوازې محققينو ترې گټه اخيستله، بلکې د هېواد مخورو سياسي اشخاصو او لومړۍ درجې واکوالو لپاره هم د مطالعې او ماخذ يوه منبع وه.

((د وطن گوند)) کتابتون:

د وطن گوند مرکزي کتابتون د هېواد له ډېرو سترو او لويو کتابتونونو څخه و. دا کتابتون چې د نوموړي گوند په هڅو د

څو کلونو په بهیر کې جوړ شوی و؛ زیات شمېر کتابونه او د بېلابېلو کورنیو او بهرنیو مجلو او اخبارونو کلکسیونونه په کې خوندي وو. سره له دې چې په دې کتابتون کې اکثره هغه کتابونه راټول شوي وو، چې د نوموړي ګوند له سیاسي تګلارې سره سم مطالب په کې چاپ شوي وو، خو بیا هم یو زیات شمېر علمي، ادبي، تاریخي او نور کتابونه په کې موجود وو، چې د هېواد علمي کړیو ورڅخه ګټه اخیستلای شوه. له فزیکي پلوه پر کتابتون خورا زیات لګښت شوی و او د یو عصري او مجهز کتابتون د بډایه کولو لپاره یې زیاتې هلې ځلې کړې وې. د دوی ځینې دا هڅې تر دې حده هم رسېدلې وې، چې له ځینو نورو مهمو کتابتونو، لکه عامه کتابتون او نورو څخه یې ځینې مهم کتابونه او د مجلو او اخبارونو کلکسیونونه په زور او یا د واک د نفوذ پر اساس، دې کتابتون ته راوړي وو. په همدې وجه د دوی په دې عمل په ځینو فرهنګي کړیو او اشخاصو کې انتقادي ګونګوسی راپورته شوی و.

دا کتابتون د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۷-۸ نېټه او وروسته تر هغې په څو نورو جګړو کې له یوې مخې چور شو او هغه په زرګونو عنوانونه بېلابېل کتابونه، مجلې او د اخبارونو کلکسیونونه، چې په دې کتابتون کې موجود وو، ټول له سترګو پناه شول.

((د ځوانانو سازمان)) مرکزي کتابتون:

دا کتابتون چې د نوموړي سازمان له خوا جوړ شوی و او د هغه مال گڼل کېده، د ۱۳۷۱ ل کال د ثور پر ۸-۹-۱۰ نېټو، چې د کابل نندارې، شاه شهید او حضوري چمن په سیمه کې د اسلامي حزب او اسلامي جمعیت او د دوستم د ملېشو ترمنځ کوم جنگونه پیل شول، ټول له یوې مخې چور شو. دا کتابتون سره له دې چې د وطن گوند د کتابتون په پرتله بډایه نه و، خو بیا هم ډېر دروند مالي لگښت پرې شوی و. د داخلي اخیستو، مجلو او کتابونو ترڅنګ یې یو شمېر هغه خپرونې هم درلودلې چې په پښتو او دري ژبو په ځینو نورو هېوادونو په ځانګړي ډول په شوروي اتحاد کې چاپ شوې وې. دا کتابتون د ((ځوانانو سازمان)) د خپل سیاسي تګلوري له فکر سره سم ګڼ شمېر شوروي چاپ کتابونه هم درلودل، خو د دې ترڅنګ داسې ادبي، هنري، ذوقي، علمي او نور کتابونه او اثار هم په کې موجود وو، چې ډېر ګټور او په زړه پورې وو.

شخصي کتابتونونه:

کله چې جګړه له کلیو نه پر ښارونو راخوړه شوه، نو د عامه دولتي فرهنګي شتمنۍ ترڅنګ هغه فرهنګي شتمنۍ هم له منځه یوړل شوې، چې په خپله په لیکوالو او پوهانو پورې یې اړه درلوده. په دې کې د لیکوالو هغه کتابتونونه شامل دي، چې

دوی د خپل ټول عمر په اوږدو کې په ډېر زیات زیار او زحمت جوړ کړي وو. د دې ډول ځاني کتابتونونو شمېر خورا زیات دی. د افغانستان په گوټ گوټ په تېره بیا په مهمو ښارونو له هغې جملې څخه په کابل ښار کې ځینو لیکوالو او پوهانو ځانته شخصي کتابتونونه درلودل. دلته د ساري په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو نومونه اخلو:

د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی کتابتون:

د کابل په جمال مېنه کې د لوی استاد کور واقع و. دې کورنه یوازې زموږ فرهنګي کړیو ته له دې پلوه زیات ارزښت درلود، چې د استاد ځینې کتابونه او ځینې خطي نسخې په کې خوندي وو، بلکې له دې پلوه هم د زیات ارزښت درلودونکی و، چې دا د افغاني د فرهنګ د یو ستر خدمتګار او پالونکي کور و. ډېرې شپې او ډېر وختونه دا کور د لیکوالو او فرهنګیانو د ناستې ځای پاتې شوی او ډېر لیکوالو او د علم او پوهې لارویانو هم دې کور ته د خپل علمي مشکل د حل لپاره د یوه ماخذ په توګه ځان رارسولای دی.

په همدې فرهنګي کور کې د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی بډایه علمي کتابتون هم موجود و (۴۰) په دې کتابتون کې ګڼ شمېر علمي، ادبي، تاریخي او سیاسي کتابونه او ډېرې زیاتې خطي نسخې خوندي وو. سره له دې چې ویل کېږي تر

جگړې وړاندې موده کې د استاد له دې کتابتون څخه یو شمېر مهم کتابونه او خطي نسخې یو خوندي ځای ته انتقال شوي وو، خو بیا هم د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قول د استاد علامه عبدالحی حبیبي په ځاني کتابتون کې ډېر زیات شمېر کتابونه او خطي نسخې خوندي وو، چې د زیات تاریخي او علمي ارزښت لرونکي وو.

د استاد کور په هغو جگړو کې له یوې مخې وسوځول شو او ړنگ ېنگ شو، چې د نظار شورا او وحدت حزب ترمنځ پر بېلابېلو وختونو د کابل پوهنتون او د جمال مېنې په نورو برخو کې ترسره شوې. اوس د استاد په کور کې هېڅ شی پاتې نه دي، یوازې سوي اونیم ړنگ ولاړ دېوالونه پاتې دي، چې پر دې سیمه د یوې لویې خونړۍ او وړانوونکې تېرې شوې غمیزې انځورنه کوي.

د لوی استاد عبدالحی حبیبي تر کتابتون وروسته د استاد پوهاند صدیق الله رښتین پر کتابتون هم دا ناوړین خور شوی. د استاد رښتین کتابتون هم د کابل ښار په غربي سیمه کې واقع و، دلته هم جگړې ورځ په ورځ زور اخیسته. د استاد رښتین کتابونه هم ټول چور او تالا شول. په دې کتابتون کې هم د افغاني ادب او فرهنګ ګڼ شمېر کتابونه او هم نور ډول ډول کتابونه او خطي نسخې خوندي وو. د جگړې په شپو ورځو کې ډېر داسې کتابونه د کابل ښار په تړو کې له کتاب پلورونکو

سره پیدا شول، چې د استاد پوهاند صدیق الله رښتین د کتابتون نښه پرې لگېدلې وه.

د کابل د زړو مکروریانو په سیمه کې د هېواد نوميالي عالم کانديد اکاډميسين محمد صدیق روحي کور واقع و. د استاد په کور کې د هغه له ځاني کتابتون څخه گڼ شمېر کتابونه د نابودۍ کندی ته رسول شوي دي. همدا راز د کابل ښار د درېیم مکروریان په سیمه کې د هېواد بل عالم کانديد اکاډميسين محمد ابراهيم عطايي کور او کتابتون واقع و. د استاد عطايي په کتابتون کې د ده په وينا (اوه زره) عنوانه بېلابېل علمي، ادبي او تاريخي کتابونه خوندي وو. دا کتابونه د یونسکو له خوا هم کتل شوي او ثبت شوي وو.

د ۱۳۷۲ل کال د جدي د میاشتې د خونړیو جگړو له امله غلو او داړه مارو دې کتابتون ته هم مخه وکړه او ټول کتابونه یې غلا کړل. دې سره ورنږدې د هېواد د دوو تنو نورو نامتو لیکوالو استاد واصف باختري او رهنورد زریاب کورونه او کتابتونونه واقع وو. په دې کتابتونونو کې هم ډول ډول مهم او قیمتي کتابونه موجود وو. پر دې کتابتونونو هم ورته ناتار خپور شو.

د همدې مکروریانو په بله غاړه کې د نوميالي شاعر سلیمان لایق ځاني کتابتون واقع و. هغه هم چور او چپاول شو، خو موده

وروسته ډېر داسې کتابونه په بازار کې وموندل شول، چې د سلیمان لایق د کتابتون ټاپه پرې لگېدلې وه.

په زړو مکروریانو کې د افغانستان د بل نوميالي لیکوال پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار کور او کتابتون واقع و. د استاد کتابونه او د کور نور لوازم هم د غلو او لوټمارو ښکار شول. د استاد زیار کتابتون هم له هغو کتابتونونو څخه و، چې د ډېریات ارزښت او اهمیت درلودونکی و، د استاد د ټول عمر د زیار او ثمر نتیجه وه او گڼ شمېر علمي، ژبني او نور ډول ډول اثار په کې خوندي وو.

د استاد زیار له کوره څو بلاکه وړاندې د علومو اکاډمۍ د یو بل غړي ښاغلي محمد ولي مندوزي کور موقعیت درلود، چې خپل گڼ شمېر کتابونه یې په کې خوندي کړي وو. د مندوزي صیب ټول کتابونه د هغه د کور له اکثره کالیو سره په همدې کور کې د توغندي د لگېدو له کبله پرايو بدل شول.

په همدې زړو مکروریانو کې د ښاغلي پوهنوال زېورالدین زېور او پوهندوی زرغونې زېور کور واقع و، د دوی کتابتون هم د دوی د کور له اکثره کالیو سره له منځه یوړل شو.

د مکروریانو تر پخوا او اوسپنیزو کورونو لږ څه وړاندې هلته د زمانخان کلا په خامه او خټینو کورونو کې د هېواد نامتو عاطفي شاعر اسحق ننگیال په یوه کرایي کور کې خپل نازولي ماشومان (کتابونه) خوندي کړي وو، د جگړې ډېرې

شپې يې له همدې بېوزلو او بېکسه ماشومانو سره، چې په دې شپو او ورځو کې د شپې او تيارې بچي توره په لاس وړپسې گرځېدل تېرې کړې، خو د ننګيال په شعر کې د ټول عمر رالويو شويو عاطفي لښکرو د دې وس نه درلود، چې دا نازولي او بې ضرره ماشومان د مرګ د تورې بگوي له خولې راوژغوري، په پای کې هغه ټول د نورو همزولو غوندې د همدې وبا او همدې بنامار خولې ته وغورځېدل. تر ننګياله څو کيلو متره لرې هلته د شاه شهيد (رح) د زيارت په سيمه کې يو بل بېکسه او بېوسه شاعر اوسېده، د شمشاد د غره پر سرد خيال په ورېښمو او عاطفي جامو کې ناست و، ډېرې چيغې وهي خو څوک يې اواز نه اوري. د بناغلي نصرالله حافظ خټينه کوډله همدلته ودانه وه. ده د خپلو دردونو د راز و نياز ملګري له کلونو کلونو جرګو، مرکو او منډو ترړو وروسته همدلته راټول کړي وو او هره شپه چې به پرې د غم لښکرو زور راوړ، نو ده به خپلو همدې نږدې ملګرو (کتابونو) ته پناه وروړه او د غم باريې ورسره وېشه. له حافظ صيب څخه يې خپل دا خواږه ملګري پر ډېر لنډ وخت داسې جلا کړل، چې بيا به يې په ټول عمر کې مخ هم ونه ګوري. حافظ صيب له خپله کوره لرې په تايمني کې مهاجر شو. يوه ورځ زه د هغه ليدو ته ورغلم، هغه په يوه سپېره خونه کې ناست و، نه يې څنګ ته کتاب و او نه د شاعرۍ هغه رباب و، چې حافظ صيب به د خپلې ځوانۍ وير په کې کاوه.

پر شخصي کتابتونونو د راغلیو غميزو په لړ کې د یوې بلې سترې او دردونکې غميزې یادونه په ځانگړې توگه د یادونې وړ ده.

د افغاني فرهنگ لوی خدمتگار سرمحقق زلمی هېوادممل چې افغاني احساس او عاطفې یې د وجود ټول رگونه نیولي دي. پښتو ادب ته یې نه یوازې تردوو سوو ټوکوزیات کتابونه، چې یاد ده د قلم تر نوکې راوتلي او یا هم د ده د زیار په برکت چاپ او خپاره شوي، ورکړي، بلکې ټول ژوند یې هم له افغاني فرهنگ څخه لوگی کړی دی. استاد هېوادممل چې په افغانستان کې زموږ د یو لیکوال په قول ((د ژوندی اکاډمۍ)) حیثیت لري، تر هر چا زیات پر کتاب مین دی. د استاد هېوادممل ټول ژوند د کتابونو په پاڼو کې ډوب و. که سړی انصافاً دا خبره وکړي، چې ډېرو لږو کسانو به د پښتو ادب په خدمت کې د زلمی هېوادممل په اندازه خولې تویې کړې وي، نو له انصاف نه به لرې نه وي. دا خبره په دې مانا نه ده، چې تر هېوادممل صیب نه چا زیات خدمت نه دی کړی، بلکې مقصد مې له منډو ترو، خولو تویولو او د ځاني ژوند له قربانۍ څخه دی. داسې ډېر کم خلک به پیدا شي، چې د ژوند خوږې ورځې یې د خپل فرهنگ لپاره پر ځان ترخې کړې وي او شپې یې هم رڼې سبا کړې وي. نه یوازې دا چې خپل فردي ژوند یې د قربانۍ په پوله ودرولای، بلکې خپله ټوله کورنۍ یې هم په دې قربانۍ

کې شریکه کړې. زما خو هېڅ وخت داسې نه یاد پرې، چې هېواد مل صیب دې ځان له فرهنګي کارونو څخه، لکه د نورو مامورینو په شان پر رسمي وخت خلاص کړی وي او کور ته دې د دمې او استراحت لپاره تللای وي، همېشه په ده شپه راغلي او په شپه کې یې کور ته مزل کړی او دا هم په همدې هیله چې یو روښانه فرهنګ ته لاره وکړي. دلته انصافاً او اخلاقاً د مرحوم روحي صیب او په خپله د هېواد مل صیب له درنې کورنۍ څخه مننه او قدرداني په کار ده، چې د هېواد مل صیب د فرهنګي چارو لپاره یې په ډېره قربانۍ لاره اواره کړې ده، خو اوس راځو دېته، چې د هېواد مل صیب پر دې دومره قربانیو، جګړې او جګړه مارو د زړه رحم وکړ او که نه؟ په خواشینۍ سره باید ووايو، چې نه هېڅکله نه!

هېواد مل صیب پر کتاب پاللو او ساتلو دومره مین و، چې هر کتاب به په هر ځای کې نوی چاپ شو، نو له هغه سره به یې یو ټوک موجود و. په دې وجه کوم پښتو او دري کتابونه چې په افغانستان کې چاپ شوي د هغو ډېرې کمې بېلګې که هېواد مل صیب سره موجودې نه وي، نور اکثره کتابونه ورسره موجود وو. دغه راز هغه پښتو کتابونه، چې په کوزه پښتونخوا کې چاپ شوي وو، هم اکثره یې له هېواد مل صیب سره موجود وو. له چاپي کتابونو سربېره له هېواد مل صیب سره د پښتو ادب خطي نسخې او همدارنګه په فارسي ژبه ډېرې

زیاتې خطي نسخې موجودې وې، چې تردې وخته یې لا ځینو چاپ ته لاره نه وه کړې. کله چې پر کابل جگړه پیل شوه نو اوروڼه یې د هېوادممل صیب تر کتابونو هم ورورسېدل. زیات کتابونه یې تیت و پرک او ځینې یې چور شول. تر ټولو د غم خبره لا دا وه، چې د هېوادممل صیب په لاس په ډېر زیار او زحمت راټولې شوې خطي نسخې هم چور او غلا شوې او څو میاشتې وروسته یې د پېښور په بازارونو کې سر راوېست. د ځوان لیکوال او پر خپل فرهنگ مین اورنگزېب افغان دې کور ودان وي؛ د همدې خطي نسخو پر یو شمېر ورپېښ شو، هغه یې په خپلو پیسو له بازاره واخیستې او بېرته یې هېوادممل صیب ته ورحواله کړې، خو دا د گوتو په شمار خطي نسخې وې او نور گڼ شمېر کتابونه او خطي نسخې چې د هېوادممل صیب له کتابتون څخه چور شوي، بیا تر ننه چا ونه لېدلې.

د کابل ښار د درېیم مکروریانو په سیمه کې د هېواد یو بل لیکوال محمد اکبر کرگر کتابتون هم موجود و، د نوموړي په خپلې وینا د ده کتابتون د یو منظم پلان له مخې چور شوی دی. په دې کتابتون کې (دوه زره عنوانه) بېلابېل علمي، تاریخي، فلسفي او نور کتابونه موجود وو او همدا راز د اخبارونو او مجلو گڼ شمېر کلکسینونه. دغه راز د هېواد یو بل ځوان او تکړه شاعر احمد تکل کتابتون هم د غلو ښکار شوی، د نوموړي په کتابتون کې ۷۰۰ عنوانه بېلابېل کتابونه موجود وو.

د پورتنیو یاد شویو لیکوالو پر کتابونو سربېره په هېواد کې د نورو لسگونو ان په سلگونو لیکوالو، پوهانو او د علم او پوهې د نورو خاوندانو نور ډېر لوی او واړه کتابتونونه موجود وو، چې د جگړې د همدې کلونو په بهیر کې له منځه یوړل شول، خو موږ دلته یوازې د بېلګې په توګه د څو لیکوالو د کتابتونونو د برخلیک یادونه وکړه.

په مجموعي توګه له منځه وړل شوي کتابونه:

په افغانستان کې د وروستۍ غميزې له کبله د له منځه وړل شویو کتابونو د ټول شمېر معلومول خورا ګران کار دی، خو د ځینو هغو موسسو، چې په ډله ییز ډول یې کتابونه او کتابتونونه له منځه وړل شوي دي، د هغو له اټکلیز مجموعي شمېر څخه د ټولو ضایع شویو کتابونو شمېر تر یو حده معلومېدلی شي. د افغانستان په فرهنګي موسسو او فرهنګي علمي مرکزونو کې، چې د کتابونو له پلوه ورته تر ټولو زیات زیان اړول شوی، هغه د افغانستان د ښوونې او روزنې وزارت دی، ځکه له یوې خوا د نوموړي وزارت له خوا د چاپ شویو کتابونو تیراژ ډېر زیات و، یانې د هر عنوان کتاب چاپي تیراژ تقریباً یو سل زرو ټوکو ته رسېده، نو که اوس موږ د نوموړي وزارت په چوکاټ کې د ۱۲ ګونو ټولګیو د لسګونو عنوانو همدا تیراژ په پام کې ونیسو، نو شمېر یې ملیونو ټوکو ته

رسپړې دغه راز په نوموړې وزارت کې د اکثرو ټولگيو کتابونه انبار شوي وو، همدارنگه د ښوونې او روزنې وزارت په کتاب ساتنځايونو او د اکثرو ښوونځيو په تحويلځانو کې په مجموعي ډول په مليونونو ټوکه کتابونه خوندي وو، چې دا اکثره له منځه وړل شوي دي.

که د ښوونې او روزنې، د لوړو زده کړو نور مرکزونه، عامه کتابتون، د وطن گوند او ځوانانو سازمان کتابتونونه، بيهقي کتاب خپرولو موسسه، د علومو اکاډمۍ او نور گڼ شمېر علمي مرکزونه او د هغوی کتابتونونه او کتابونه په پام کې ونيسو، نو مجموعي ضايع شوي کتابونه به تر شلو مليونو ټوکو څخه هم زيات اټکل شي.

د پرمختللو ټولنو په پرتله چې هلته د کتاب چاپ په ډېر لوړ تيراژ ترسره کېږي، دا دومره کتابونه نه دي، خو زموږ د خپل هېواد په سطح دا د دې هېواد د کتاب د چاپ له تاريخ څخه بيا تر دې وخته د ټول عمر پانگه او لاس لرلې فرهنگي شتمني وه، چې زموږ د ولس له لاسه وايستل شوه. د کتابونو د شمېر په پام کې نيولو سره د هغوی د معنوي زيان اټکل هم کېدای شي.

((۱۵))

راډيو او تلويزيون

((سره له دې چې پر ۱۳۰۲ل کال يوې دستگاه پر راډيويي خپرونو پيل وکړ، خو ويل کېږي، د يوې نوې راډيويي دستگاه په اخيستلو سره چې د هغې د مونتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پيل شو، د ۱۳۱۹ل کال په نيمايي کې راډيو ازمېنستي خپرونې پيل کړې او د ۱۳۲۰ل کال د وري پر مياشت د هغه وخت د صدارت مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانيستل شوه)). (۴۱)

وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي ډول وده وکړه. د کابل په گډون د هېواد په اکثرو ولايتونو کې محلي راډيويي دستگاه او پر خپرونو يې پيل وکړ.

د سردار محمد داود خان د جمهوريت پر وروستيو وختونو ((له جاپان څخه د تلويزيون دستگاه او ستوډيوگانې وپېرودل شوې او پر همدې وخت تلويزيون پر ازمېنستي خپرونو پيل وکړ)). (۴۲) د دستگاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان

له بلا عوضې مرستې څخه ۹۵۰ ملیونه ینه، چې دوه پر درې ملیونه ډالره کېږي، لگښت شوی و. (۴۳) خو ټلويزيون د ۱۳۵۷ل کال پر درېو لومړنيو مياشتو په اساسي ډول خپرونې پيل کړې. وروسته کلونو کې د راډيو ترڅنگ ټلويزيون هم په ځينو ولايتونو کې نورې دستگاوي جوړې او په نويو خپرونو يې پيل وکړ. پر ۱۳۶۱ل کال د افغانستان ټلويزيون د ((شمشاد)) دستگاه لرونکی شو، چې له بهرنۍ نړۍ سره يې مستقيماً د افغانستان د ټلويزيون اړيکي ټينګ کړل.

له ولايتونو پرته يوازې په کابل کې راډيو افغانستان پر شپه او ورځ (۲۴) ساعتو کې ۵۲ ساعته خپرونې کولې او مرکزي ټلويزيون هم تقريباً په هر ۲۴ ساعتونو کې ۲ ساعته خپرونې درلودې. ۱۵ محلي راډيويگانو په ۲۴ ساعتونو کې ۴۵ ساعته خپرونې کولې. (۴۴)

راډيو او ټلويزيون خپل دا وخت په بېلابېلو علمي، کلتوري او روزنيزو خپرونو ښکلی کړی و. په يوه اوونۍ کې راډيو ۹۵ بېلابېلې خپرونې درلودلې. (۴۵) البته په دې کې به يو شمېر داسې خپرونې هم وې، چې هغه له اسلامي گروهې او زموږ له ملي کلتور سره په مغاير او يا هم متضاد لوري کې وې، خو په عمومي ډول راډيو او ټلويزيون د خپل کمي او کيفي پرمختګ پر اوونه وهل، تقريباً دولس سوه مسلکي، فني او نور کارکوونکي په کې پر کار مصروف وو.

خو کله چې پر ۱۳۷۱ کال د جگړې توپان پر ټول ښار خور شو، نو راډیو ټلويزيون او افغان فلم هم ترېنه خوندي پاتې نه شول. يوازې په خو ورځو کې راډیو ټلويزيون ته په مليونو ډالره زيان واوښت.

پر ۱۳۷۱ کال د ثور پر مياشت د راډیو يو مسئول وويل، چې راډیو ټلويزيون ته ((پنځه لس مليونه)) ډالره زيان اوښتی دی. (۴۲) د جگړې په ترڅ کې اسمایي غره د ټلويزيون د لېږدوونکې دستگاه، د شمشاد دستگاه او نورو تجهيزاتو ته درانه زيانونه اړول شوي دي. دغه راز د يکه توت په سيمه کې د راډیو د لنډو څپو لېږدوونکې دستگاه له منځه وړل شوې ده. همدا شان ويل کېږي، چې د ټلويزيون د آرشیف اکثره کیستونه غلا شوي او د راډیو آرشیف ته هم سخت خطر متوجه دی، ځکه چې د راډیو آرشیف د ساتنې لپاره له ۱۸-۲۳ درجو پورې د هوا د حرارت درجه په کار ده، خو د برېښنا د نشتوالي په وجه دا درجه زیات بدلون کوي، نو کېدی شي دا کیستونه هم ورو ورو خپل کیفیت له لاسه ورکړي. د راډیو او ټلويزيون د ټولو زیانونو بشپړه محاسبه خورا گرانه ده، خو پر ۱۳۷۳ کال د راډیو او ټلويزيون رئیس شمس الحق آریانفر یوې غونډې ته د ټلويزيون او راډیو د خسارو په باب ویلي دي:

((د مرکز د ټلويزيون د اورېدنې او لیدنې یوازینی دستگاه تخریب شوې او له منځه وړل شوې، چې تر لس مليونو ډالرو

زیات زیان دی. د راډیو د لېږدونې شپږ دستگاوي کاملاً له منځه وړل شوي، چې دا تر ۳۰ ملیونو ډالرو زیات زیان دی. په ۲۰ ولایتونو او ولسواليو کې محلي ټلويزيونونه موجود وو، چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په ۱۸ ولایتونو کې محلي راډیو گانې موجودې وې، چې درې پر څلورمه (درې ربعې) یې تخریب او له منځه وړل شوي دي. په ټولو ولایتونو کې د راډیو د اخذې دستگاوي او په ۴۴ سیمو او ولایاتو کې گرځنده سینمايي دستگاوي موجودې وې، چې اوس نه شته. (((۴۷)

خوله دې سره سره ځینې کتونکي چې هغوی د راډیو او ټلويزيون دستگاوي، ستوډیو گانې، آرشیفونه، ودانۍ او نور وسایط او وسایل لیدلي، راډیو او ټلويزيون ته ټول رسېدلی زیان تردې سوو ملیونو ډالرو څخه زیات محاسبه کوي.

پر ۱۳۷۲ ل کال د راډیو ټلويزيون مسئولینو د ولایتونو او سیمه ییزو راډیويي او ټلويزیوني مرکزو ته د وررسېدلي زیان جاج داسې اخیستی دی:

((په ۱۸ ولایتونو کې د راډیو او ټلويزيون محلي ستوډیو گانو د هغه له کم طاقته راډیويي او ټلويزیوني هستوونکو سره کار کاوه، چې په ځینو ولایتونو او سیمو، لکه کندهار، فراه، شینډنډ، کندوز، پکتیا، خوست، کونړونه، غزني، نیمروز، هرات، ننگرهار، پروان، ارزگان، زابل، مقر او ځینو نورو

برخو کې د راډیو ټلويزيون ټول تخنيکي امکانات يا په نيمه او
يا په بشپړ ډول له منځه وړل شوي دي، چې دلته دا زيان په
ارقامو کې ښودل کېږي:

۱	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۲	د مقرر د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۳	د غزني ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو نيم ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۴	د گردېز د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۵	د قلات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۶	د کندهار ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۷	د هلمند ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو ته رسېدلي زيانونه	يو نيم ميلون ډالره د تجهيزاتو او ۳۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۸	د هرات ولايت د راډيو ټلويزيون تاسيسات او هغو	۵۰۰ زره ډالره د تجهيزاتو او ۵۰۰ ميليونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.

	ته رسېدلي زیانونه	
۹	د فراه ولایت د راډیو ټلويزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلي زیانونه	۵۰۰ زره ډالره د تجهیزاتو او ۳۰۰ ملیونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۱۰	د نیمروز ولایت د راډیو ټلويزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلي زیانونه	۵۰۰ زره ډالره د تجهیزاتو او ۴۰۰ ملیونه افغانۍ د ساختمان په برخه کې.
۱۱	د ننگرهار ولایت د راډیو ټلويزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلي زیانونه	دوه ملیونه ډالره د تجهیزاتو او دوه سوه ملیونه افغانۍ د ودانیو په برخه کې.

په نورو ولایتونو کې په ټولیز ډول دوه ملیونه ډالره او درې
ملیارده افغانۍ زیان اړول شوی دی. په اداري او ترانسپورتي
برخه کې راډیو ټلويزیون ته رسېدلي زیانونه درې ملیارده او
۵۰۰ ملیونه افغانۍ اټکل شوي دي.

دغه راز راډیو ته د نوي کمپلکس د نه اتمام او ټلويزیون ته د
نویو سټوډیوگانو د جوړېدو د نه بشپړتیا په وجه په مجموعي
ډول ۷ ملیونه ډالره زیان اړول شوی دی.

د شمشاد دستگه، چې په ۱۰ ملیونه ډالره اخیستل شوې وه
او له هغې څخه د هېواد د باندې ټلېفوني گټه هم پورته کېده او
د ټلويزیون د هستوونکو خپرونو لپاره ترې گټه اخیستل کېده.
په جگړو کې په توغندیو ولگېده. لومړي توغندي د هغه ټلېفون
او ټلويزیوني کانالیزاسیون فلج کړ، چې ۱۵۰ زره ډالره زیان یې

واړاوه. يو كال وروسته يو بل توغندي د شمشاد ټلويزيوني
هستوونکي سيستم، چې ولاياتو ته يې خپرونې لېږدولي له
منځه يووړ او د هغه له کبله د هغه د پش يا کاسه هم له منځه يوړل
شوه، چې ۱۰۲ ميليونه ډالره زيان ورته واړول شو. په ټوليز (کلي)
ډول ۲۵۲ ميليونه ډالره زيان ورته اړول شوی دی. (۴۸)

((۱۲))

اخبارونه او مجلې

تر ۱۳۷۱ کال پورې په ټول هېواد په تېره بيا په کابل او د هېواد په لويو ښارونو کې گڼ شمېر مجلې، جريدې، ورځپاڼې او نورې مهالنۍ خپرونې چاپ او خپرېدلې. د ۱۳۷۱ کال د ثور مياشتې پر شپږمه پر دې مطبوعاتو لوی تندر پرېوت، لومړی دا خپرونې بندې شوې او بيا يې د چاپ او خپرولو ټول وسايل او امکانات چور، چپاول او له منځه يوړل شول. د دې ټولو خپرونو د چاپ کلني تيراژ او شمېر په لسگونو مليونو گڼو ته رسېده.

دلته به موږ د دې ډول خپرونو نومونه او د ځينو د خپرېدو د کلني تيراژ يادونه وکړو:

نوم	د خپرېدو وخت	کلني تيراژ
۱- هېواد	هره ورځ	
۲- کابل ټايمز	هره ورځ	
۳- انيس	هره ورځ	

هره ورځ	۴- پیام
۱۱۸۵۰۰	۵- حقیقت سرباز
۵۲۰۰۰	۶- پامیر
۷۲۰۰۰	۷- رسمي جریده
۱۲۲۴۰۰۰	۸- درفش جوانان
۲۴۰۰۰	۹- سره میاشت
.	۱۰- رهنمای خانواده
۱۲۴۸۰۰	۱۱- افغان اعلانات
۱۲۰۰۰۰	۱۲- مجله جوانان
.	۱۳- کار
.	۱۴- اردو
۲۴۰۰۰	۱۵- ارشاد اسلام
.	۱۶- سنگر
۳۲۰۰۰۰	۱۷- عدالت
۱۲۰۰۰۰	۱۸- صدای وطن
.	۱۹- پوهنتون
۱۲۰۰۰۰	۲۰- میهن
۲۲۰۰۰۰	۲۱- ملي جبهه
.	۲۲- الاسلام
۲۴۰۰۰	۲۳- پلوشه
.	۲۴- احسم
۴۳۲۰۰۰	۲۵- اخبار هفته
۲۳۵۲۰	۲۶- ژوندون
۵۹۵۲۰	۲۷- اواز
په اوونۍ کې څلور ځله	
اوونیز	
ناټاکلی	
اوونیز	
میاشتنۍ	
.	
په اوونۍ کې درې ځله	
میاشتنۍ	
.	
پنځلس ورځینۍ	
.	
میاشتنۍ	
پنځلس ورځینۍ	
.	
میاشتنۍ	
اوونیز	
میاشتنۍ	
میاشتنۍ	

۲۸-هنر	.	.
۲۹-اریانا	دوه میاشتنی	۲۴۰۰
۳۰-روغتیا طبي مجله	میاشتنی	۱۲۰۰
۳۱-پیام حق	دوه میاشتنی	۱۲۰۰
۳۲-قضا	میاشتنی	۲۴۰۰
۳۳-د کانو او صنایعو مجله	.	.
۳۴-څارندوی	میاشتنی	۱۹۲۰۰
۳۵-صلح و سوسیالیزم	میاشتنی	.
۳۶-باستان شناسی	.	.
۳۷-تحقیقات کوشانی	.	.
۳۸-کتاب	.	.
۳۹-کابل	دوه میاشتنی	۱۲۰۰
۴۰-د افغانستان بانک .	.	.
۴۱-طفل و مادر	.	.
۴۲-افغانستان	.	.
۴۳-بررسیهای مالی	.	.
۴۴-افغان طبي مجله	درې میاشتنی	۱۲۰۰
۴۵-قوای هوایی و مدافعه هوایی .	.	.
۴۶-محصل امروز	.	.
۴۷-پیشاهنگ	.	۸۴۰۰
۴۸-همبستگی	.	.
۴۹-هرات باستان	.	.
۵۰-دوستي	.	۱۸۰۰
۵۱-ملیتهای برادر	دوه میاشتنی	۳۲۰۰

۳۰۰۰۰	دوه میاشتنی	۵۲- جرگه
.	.	۵۳- بولتن
.	.	۵۴- زنده گی حزبی
۴۸۰۰۰	میاشتنی	۵۵- سباوون
۳۲۰۰۰	دوه میاشتنی	۵۶- مېرمن
۱۲۰۰۰	پنځلس ورځینی	۵۷- صدای وطن
۷۱۲۰	خلور میاشتنی	۵۸- پښتو
.	.	۵۹- صدای صلح
.	.	۶۰- کودک
.	.	۶۱- کرهڼه
۳۰۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۲- غرجستان
۹۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۳- خراسان
۱۲۰۰۰	دوه میاشتنی	۶۴- سنا
.	میاشتنی	۶۵- فرهنگ مردم
.	.	۶۶- دهقان
.	.	۶۷- باستان شناسی
.	.	۶۸- ورزش
.	.	۶۹- حقوق
.	.	۷۰- ودانی
.	.	۷۱- عرفان

پر پورتنیو خپرونو سربېره د هېواد په ځینو ولایتونو کې هم
یو شمېر مجلې او جريدې خپرېدلې، چې دلته به د خپرونو او د
ولایت د نومونو یادونه وکړو:

ولایت	د خپروني نوم
هرات	۱- اتفاق اسلام
کندهار	۲- طلوع افغان
تنګرهار	۳- تنګرهار
پکتیا	۴- وړانګه
بغلان	۵- اتحاد
غزني	۶- سنایي
پروان	۷- پروان
جوزجان	۸- گوراش، جوزجان
فاریاب	۹- فاریاب
بدخشان	۱۰- بدخشان
کندوز	۱۱- کندوز
هلمند	۱۲- هلمند
فراه	۱۳- سیستان
سمنګان	۱۴- سمنګان
تخار	۱۵- تخارستان
ارزګان	۱۶- ارزګان
بامیان	۱۷- بامیان
نیمروز	۱۸- سوب
بلخ	۱۹- یلدوز
لغمان	۲۰- لغمان

۲۱- کاپيسا

کاپيسا
کونړ

۲۲- کونړ

په تنظيمي جنجاليزې واکمنۍ کې نه يوازې دا مطبوعات
اکثره له منځه يوړل شول، بلکې د چاپ او خپرونې کوم وسايل
چې په مرکز او ولايتونو کې موجود وو، هغه هم تباه کړای شول.
د رباني د نيمواکې واکمنۍ پر وخت په کابل کې ځينې تنظيمي
او ځينې دولتي خپرونې کېدلې، چې نه يې کميت او نه يې
کيفيت د تېرو خپرونو په شان و. يو شمېر خپرونې چې اصلاً د
دولت له بودجې او د جمعيت گوند تر فکري مسير لاندې واقع
وې د ازادو خپرونو نوم ورکړل شوی و، خو په حقيقت کې په
ټول کابل کې هېڅ داسې کوم ياد وړ اخبار او جريده نه دي چاپ
شوې، چې په هغو دې څوک پوره حساب وکړي. يوازې د شاه
زمان ورېځ ستانيزي په مديريت د ((پلوشه)) جريدې يو څو گڼې
چاپ شوې، چې هغه هم پر دې وخت له انتقاد او نورو هغو
مطالبو څخه تشې وې، چې د رباني او مسعود پر ضد تمامېدل.
د رباني د وخت د زياتو خپرونو ژبه فارسي وه او په ځينو کې
داسې مسايلو ته لمن ووېشل شوه، چې د هېواد د بېلابېلو
قومونو ترمنځ د تفرقې، ملي نفاق او د واحد افغانستان د
جغرافيه او سياسي جوړښت پر ضد تمامېدل.

((۱۷))

چاپخونې (مطبعې)

((په افغانستان کې لومړۍ چاپخونه (مطبعه) پر ۱۸۷۰م
۱۲۸۷ل کال هېواد ته راوړل شوه)). (۴۹) د غازي امان الله خان
د پاچاهۍ پر وخت نه يوازې په کابل کې نورې مطبعې جوړې
شوې، بلکې د هېواد په ځينو ولايتونو کې هم يو شمېر
چاپخونې جوړې شوې)). (۵۰) وروسته بيا د وخت له اړتياوو
سره سم گڼ شمېر چاپخونې په مرکز او ولايتونو کې جوړې
شوي دي.

تر ۱۳۷۱ل کال دمخه يوازې په کابل ښار کې پنځلس لويې
چاپخونې موجودې وې (۵۱) چې په ټولو کې په سلگونو پاڼې
لوی او واړه ماشينونه لگېدلي وو.

يوازې په ((دولتي مطبعه کې د حروفي طبعې، افيسټ،
حرارتي طبعې سيستمونو (۲۱۰) پاڼې عصري ماشينونه موجود
وو. د جنگونو په اثر د ټول ماشين آلات او طباعتي وسايل،
ټول شاپونه او د کاغذونو زېرمې، کيمياوي مواد او د هغو خو

کلنې پرزې ټول له منځه لاړل. د ۱۳۷۲ل کال د جدي پر میاشت د مطبعې مرکز او د هغو ټولو مربوطو ودانیو او کارخانو زیات ضرر ولیده. د دې مطبعې د دویمې خانګې یانې په هوډ خپلو کې د کتابونو د چاپ مطبعې په ګډون د نوموړې تصدۍ ټولې تحویلخانې غلا شوې. د ۱۳۷۳ل کال د افغانۍ د ارزښت په پام کې نیولو سره دې تصدۍ ته تر ۵۰ زره ملیونو افغانیو زیات زیان اړول شوی دی. دغه راز دې تصدۍ د هېواد په نورو ولایتونو کې ۱۹ نماینده ګۍ درلودې، چې هغو ته رسېدلي خساره لا په دې کې شامله نه ده. په دې نماینده ګیو کې تر سلو زیات ماشینونه پر کار مصروف وو. که چېرې ددې ماشینونو مالي ارزښت هم محاسبه شي، نو د ۱۳۷۳ د افغانۍ د ارزښت له مخې به د دولتي مطبعې تصدۍ ته ټول رسېدلی زیان ۷۰ ملیارده افغانیو ته لوړ شي. په دې تصدۍ کې د چاپي کارونو لپاره ۱۳۴۲ تنه ماهر کارګران او مامورین پر کار مصروف وو. (۵۲).

پر ۱۳۷۳ل کال د دې چاپخونې رئیس وايي: ((لږ تر لږه لس ملیونه امریکایي ډالره په کار دي، چې بېرته پرې د مطبعې عصري ماشین الات واخیستل شي او د وخت اړتیا پوره کړي)). (۵۳)

د دولتي مطبعې په شان د کاناډا مطبعه هم په هېواد کې یوه ډېره ستره مطبعه وه. په لسګونو پایې لوی او واړه ماشینونه په

کې وو. دا مطبعه له کاناډا څخه وپلورل شوه او د پلچرخي په صنعتي پارک کې نصب شوه. دا چاپخونه د کاناډا د هېواد د کارپوهانو په مرسته مونتاز او فعاله شوې وه. (((۵۴)

پر دې چاپخونې باندې د غلويو منظم پړاو تېر شو، اکثره ماشينونه يې روغ رمت خلاص او پر گاوندې هېواد پاکستان وپلورل شول. همدارنگه د کاغذ هغه ذخيرې چې په دې چاپخونې کې موجودې وې، هم ټولې غلا او وپلورل شوې. د دې چاپخونې مالي زيان لسگونو مليونو ډالرو ته رسېږي.)) (۵۵)

ددې چاپخونې پر ماشينونو او ټنونو کاغذ سربېره ودانيو ته هم خورا زيات زيان اوښتی دی، يو شمېر توغندي د چاپخونې پر ځينو ودانيو لگېدلي او هغه يې تخریب کړي دي.

د پوهنې مطبعه چې د افغانستان په ښوونې او روزنې وزارت پورې تړلې چاپخونه ده، د دولتي مطبعې په شان د افغانستان له سترو چاپخونو څخه وه. ددې چاپخونې کارگرانو افغاني فرهنگ ته د هغو مليونونو ټوکو تعليمي کتابونو د چاپ له لارې د پريزيات خدمتونه کړي دي، چې د ښوونې او روزنې وزارت بېلابېلو ښوونځيو ته يې چاپ کړي دي. دې مطبعې پر تعليمي کتابونو سربېره نور علمي، سياسي کتابونه او د دولت د اداري کارونو زيات کتابونه او پاڼې چاپ کړي دي، خود هېواد د فرهنگ د ښمنانو دا چاپخونه سره له دې چې

تقریباً د بنسار په زړه کې پرته ده، هم جوړه پرې نه ښوده. ((د ۱۳۷۱ کال په ثور کې د نوموړې مطبعې د رئیس عبدالرحمن زیارمل په وینا یوازې د هماغه کال د ثور د میاشتې پر ۸-۹-۱۰ نېټه په درېو ورځو کې دې چاپخونې ته یونیم زر ملیونه افغانۍ زیان وررسېدلې و. د هغه وخت د افغانیو د ارزښت د محاسبې له مخې په همدې درې ورځو کې دې چاپخونې ته د اړول شوي زیان په پیسو د افغانستان د هر فرد لپاره درې ټوکه کتابونه چاپېدلای شول)). (۵۲) دا د درې ورځو زیان خود مطبعې هسې یوه سرسري خبره وه، په راوړو سته گرمو جگړو کې بیا په دې چاپخونې د غلو داسې منظمې او نامنظمې داړې پرېوتې، د کاغذو زیاتو زېرمو په گډون یې د مطبعې گڼ شمېر ماشینونه غلا او گڼ شمېر ته یې زیان وړاوه او هم له دې مطبعې څخه یې هغه مال او وسایل چې د غلا امکان یې موجود و ټول غلا کړل. همدارنگه ودانیو ته یې هم زیات تاوان وړاوه چې مجموعي زیان یې لسگونو ملیونو ډالرو ته رسېږي.

همدغه اورد لوړو زده کوو چاپخونې ته هم ورسېد، هغه چاپخونه چې د کابل د څلورمې کارتې په سیمه کې د وزارت په مقر کې جوړه شوه، تر شلو پایو پورې ماشینونه یې لرل او په گودامونو کې یې ډېر زیات کاغذ موجود و. دا مطبعه هم د جگړې له کبله له منځه یوړل شوه او ودانۍ یې هم تخریب شوه. د لوړو زده کړو د وزارت د یو کار کوونکي او د همدې مطبعې د

يو سابقه لرونکي کارمند بناغلي محمد فاروق په وينا: ((موږ ته يوازې د ماشينونو له درکه يو مليون ډالره زيان اوښتی دی)). (۵۷) په همدې تناسب د چاپخونې ودانۍ، د کاغذ زېرمتون او د مطبعې نور امکانات هم محاسبه کېدی شي.

د کابل پوهنتون پر مطبعه هم دا حال راغی. دې مطبعې ((يو وخت ۱۴ عنوانه بېلابېلې، مجلې چاپولې او تر ۱۳۷۱ ل کال پورې د استادانو تر ۱۲۰ عنوانو څخه زيات، علمي، مسلکي او درسي کتابونه په همدې چاپخونه کې چاپ شوي دي)). (۵۸)

د کابل پوهنتون مطبعې د پوهنتون د خپل وخت ټول طباعتي ضرورتونه پوره کولای شول، خو اوس ډېرو زياتو پيسو ته اړتيا ده چې دا مطبعه خپل پخواني حالت ته ورسوي.

د طب د انستيتيوت چاپخونې ته هم د اورليکې ورسېدلې. د دې انستيتيوت چاپخونې هم د خپل علمي مرکز اکثره اړتياوې رفع کولای شوې، د جگړو له امله دا چاپخونه په بشپړ ډول له منځه وړل شوې ده.

د صکو کو مطبعې ته زيانونه اړول شوي. د دفاع وزارت (اردو چاپخونه) سره له دې چې ډېر زيات زيان ورته اړول شوی دی، خو بيا هم د چوکاټ له مخې روغه برېښي او اوس يې هم له ځينو ماشينونو څخه گټه اخيستل کېدی شي. د اريانا مطبعه هم پر همدې برخليک اخته شوه.

په کابل ښار کې چې نورې چاپخونې موجودې وې، پر هغو هم ورته حالات راغلل. د ولایتونو چاپخونې چې په نسبي ډول یې د هغو ولایتونو اړتیاوې تر یوه حده پوره کولای شوې، هم د دې طاعون ښکار شوې. په لغمان، غزني، کندهار او ځینو نورو ولایتونو کې چې کومې مطبعې موجودې وې یا په نسبي او یا هم په بشپړ ډول له منځه یوړل شوې.

د دولتي چاپخونو د یو مسوول شخص په وینا: ((یوازې د کابل ښار پنځه لسگونو چاپخونو ته د سامان الاتو، ماشینونو او د کاغذ د زېرمو له کبله د لومړۍ سروې له مخې تقریباً زر ملیونه ډالره زیان اوښتی دی.))

پایله (نتیجه)

لکه څنگه چې مو په سريزه کې يادونه وکړه، ددې رسالې اساسي هدف د هېواد فرهنگ ته د اوښتو زيانونو څرنگوالي، څومره والی او راتلونکو ته د فرهنگي زيان د جاج معلومول او هم د هغو د بيارغونې لپاره د هېوادوالو د پام را اړول دي، لکه څنگه چې اکثره د خپل هېواد د فرهنگ په ويجاړۍ دردېدلې، ټولو ته بايد ددغو زيانونو اندازه څه نا څه معلومه شي، سره له دې چې ددې کار لپاره چې څنگه دې د ټول هېواد فرهنگ ته اوښتي زيانونه معلوم شي؟ خورا زيات کار او ان ډله ييزې څېړنې ته اړتيا وه، خو څرنگه چې زه لکه د نورو هېوادوالو په شان د جگړې په ټولو کلونو کې په هېواد او په تېرو څلورو کلونو کې په کابل کې پاتې شوی يم، نو د ګڼ شمېر فرهنگي مرکزونو پنگونه مې په خپلو سترگو ليدلې، همغه وخت مې ځينې يادښتونه اخيستي دي، خو دا بايد په ډاګه کړم، چې دا يادښتونه په پوره ډول د هغې فرهنگي موسسې ټول څرنگوالي نه شي بيانولای. په کابل ښار کې داسې حالات هم پېښ شول، نه يوازې دا چې يو فرهنگي مرکز ړنگ شو، بلکې هغه بل لوړ

فرهنگي ارگان، چې دا فرهنگي مرکزي ترلاس لاندې و، هغه هم رنګ شو، ځينو برخو کې هېڅ اسناد او اشخاص نه شته، چې سړی ترې بشپړ معلومات واخلي او که څوک هم د یوه فرهنگي مرکز په باب بشپړ او پوره معلومات راټولوي، نو ډېر زیات وخت او امکاناتو ته اړتیا لري او په ځینو برخو کې هېڅ شوني نه دي.

په دې رساله کې علمي مرکزونو ته اوښتي زیانونه هم ځینې د اټکل له مخې بیان شوي او منځنۍ حد ټاکل شوی. اصلاً د فرهنگي څېړنې ترڅنګ اقتصادي کارپوهانو ته هم اړتیا ده، چې ددې مرکزونو اقتصادي زیان محاسبه کړي. دلته به هم لوستونکو ته یوه فرهنگي مرکز ته د اقتصادي زیان په اړه پوښتنې راولاړې شي، خو که خپله قلم او کاغذ راواخلي او د هر زیان اندازه ولگوي، نو ښه به ورته معلومه شي، چې د زیان د حد ټاکل خورا گران کار دی.

په رساله کې د هېواد ټولو فرهنگي شتمنیو ته اوښتي زیانونه په پوره ډول نه دي بیان شوي، یوازې د هغو مهمو فرهنگي مرکزونو او شتمنیو د چور او تالان پېښې په کې په لنډیز سره بیان شوي، چې ډېر پری سړی دردېږي او تل د سړي سترگو ته ودرېږي. ددې ترڅنګ په رساله کې هغو فرهنگي شتمنیو او د هغو پر زیان باندې بحث نه دی شوی، چې هغه د علمي مرکز او جوړښت په شکل موجودې نه وې او یوازې د

خلکو په روحیاتو، دودونو او اعمالو کې ښکاره کېږي. ټولنیز ارزښتونه، چې د کلتور یوه برخه جوړوي د هغو څېړنه هم په کې نه ده راغلې. لنډه دا چې په دې رساله کې د هغو علمي، فرهنګي او هنري مرکزونو په باب په لنډیز سره د ځینو اسنادو، شواهدو او د سترگو لیدلي حال پر بنسټ ځینې معلومات راغلي، چې یو وخت د پوهې، ښکلا او تاریخي برم مرکزونو او بیا وروسته وران کړای شول او پروژنتونونو او وژنځایونو واپړول شول. د یادونې وړ ده، چې په دې رساله کې یوازې د افغانستان فرهنګ ته او ښتو زیانونو ته اشاره شوې، د بیا رغونې لپاره څه وړاندیزونه په کې نه شته، خو په دې برخه کې ((د بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان)) په نوم د ښاغلي ((شباهنګ)) له خوا یو اثر لیکل شوی او د همدې موسسې (وفا) له خوا چاپ شوی دی.

دا حاضره رساله که له خپلو ټولو نیمګړتیاوو سره سره بیا هم د هېواد د فرهنګ درنځونو، دردونو او ستونزو په انعکاس کې رول ولوبولای شي، نو ما به تر یوه حده خپله دنده سرته رسولې وي.

په درنښت

اسمعيل يون

اخځليکونه

- ۱- هيله مجله، ۱ گڼه، پېښور، ۱۳۵۷ ل کال، ۳۴-۳۵ مخونه
- ۲- وفا جريده، د ۱۳۷۲ ل کال، کال گڼه
- ۳- شباهنگ، بازسازي نهادهای فرهنگي افغانستان، پېښور، د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه (وفا)، ۱۳۷۴، ۷ مخ
- ۴- عزيز احمد اماج، په افغانستان کې د ښوونې او روزنې لنډه تاريخچه، ۱۳۷۰، ۹ مخ
- ۵- ارمان جريده، پېښور، ۱۳۷۳ ل کال، ۵ گڼه، ۳ مخ
- ۶- تعاون مجله، پېښور، ۱۳۷۵ ل کال، ۳ گڼه، ۴ مخ
- ۷- BBC راډيو، پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ ل کال د ښوونې او روزنې وزارت د يو مسوول څرگندونې
- ۸- شباهنگ، بازسازي نهادهای فرهنگي افغانستان، ۱۳۷۴ ل کال، ۲ مخ
- ۹- شباهنگ، بازسازي نهادهای فرهنگي افغانستان، ۱۳۷۴ ل کال، ۵ مخ

- ۱۰- شباهنګ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل
کال، ۷ مخ.
- ۱۱- شباهنګ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ل
کال، ۸ مخ.
- ۱۲- هیله، ۱۳۷۲ل کال، ۱ ګڼه.
- ۱۳- سید امیر شاه حسن یار، پېښور، وفا، ۱۳۷۴ل کال د
غبرګولي د میاشتې ګڼه، ۱ مخ.
- ۱۴- ارمان جریده، پېښور، ۱۳۷۴ل کال د چنگاښ د ۱۱ نېټې
ګڼه، ۷ مخ.
- ۱۵- هیله، ۱۳۷۲ل کال، ۱ ګڼه، ۴۷ مخ.
- ۱۶- ارمان جریده، ۱۳۷۳ل کال، ۱۲ ګڼه، ۷ مخ.
- ۱۷- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۵ ګڼه، ۳۹ مخ.
- ۱۸- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۲ ګڼه، ۴۳-۴۵ مخونه.
- ۱۹- محمد رسول باوري، شمشاد مجله، ۲ ګڼه، ۴۸ مخ.
- ۲۰- محمد رسول باوري، وفا، پېښور، ۱۳۷۴ل کال، ۴۰ ګڼه، ۳
مخ.
- ۲۱- نانسي دوپرې: د ډاکتر خوشال روحي ژباړه، وفا، ۱۳۷۳ل
کال، ۵۱-۵۲ ګڼه.
- ۲۲- نانسي دوپرې: د ډاکتر خوشال روحي ژباړه، وفا، ۱۳۷۳ل
کال، ۵۱-۵۲ ګڼه، ۶ او ۱۱ مخونه.
- ۲۳- هیله، ۱۳۷۲ل کال، ۱ ګڼه، ۴۵ مخ.

- ۲۴- احمد صمیم، ارمان جریده، ۱۳۷۴ ال کال، د وري ۱۳ مې
نېټې ګڼه، ۵ مخ.
- ۲۵- ګورګنډ، دعوت، ناروي، د ۱۳۷۴ ال کال د جدي ګڼه، ۳ مخ.
- ۲۶- دعوت، ناروي، ۱۳۷۴ ال کال، ۵۲ ګڼه، ۲ مخ.
- ۲۷- عبدالله پويان، د برهان الدين رباني په اداره کې د
اطلاعاتو او کلتور وزارت د هنر رئيس، ارمان جریده، پېښور،
۱۳۷۴ ال کال، د حمل ۲۳ نېټې ګڼه، ۲ مخ.
- ۲۸- هنداره، کابل، ۱۳۷۵ ال کال، سنبله، ۲ ګڼه، ۲ مخ.
- ۲۹- محمد رسول باوري، شمشاد، ۱۳۷۴ ال کال، ۲ ګڼه، ۱-۵۲
مخونه.
- ۳۰- افغانستان مجله، ۱۳۷۲ ال کال، د ثور مياشت ګڼه، ۱۰-۱۱
مخونه.
- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۴ ال
کال، ۱۲۳-۱۲۴ مخونه.
- ۳۲- د BBC د يورپوټ پراساس، ۱۳۷۵ ال کال، کب مياشت.
- ۳۳- وفا جریده، پېښور، ۱۳۷۴ ال کال، ۳۹-۴۰ ګڼه، ۳ مخ.
- ۳۴- تعاون مجله، ۱۳۷۵ ال کال، اسد او سنبله، ۴۹ مخ.
- ۳۵- ارمان جریده، د ۱۳۷۴ ال کال د جوزا د ۱۴ مې نېټې ګڼه، ۲
مخ.
- ۳۶- عبدالصمد قادريان، برگ سبز، پېښور، ۱۹۹۷ م کال،
۲ ګڼه، ۲۷ مخ.

- ۳۷- ارمان جریده، ۱۳۷۳ ال کال.
- ۳۸- رزاق برق BBC، پښتو خپرونه، ۱۳۷۵ ال کال.
- ۳۹- هیله مجله، ۱۳۷۲ ال کال، ۱ گڼه، ۴۷ مخ.
- ۴۰- هنداره، کابل، ۱۳۷۵ ال کال، ۱۰ گڼه، ۱ مخ.
- ۴۱- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲ ال کال، ۱۳۱-۱۳۲ مخونه.
- ۴۲- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲ ال کال، ۱۳۴ مخ.
- ۴۳- پر ۱۳۷۲ ال کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو څرگندونې.
- ۴۴- پر ۱۳۷۲ ال کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو څرگندونې.
- ۴۵- پر ۱۳۷۲ ال کال د راډیو ټلویزیون د مسوولینو څرگندونې.
- ۴۶- BBC پښتو خپرونه، ۱۳۷۱ ال کال، د راډیو ټلویزیون د یو مسوول څرگندونې.
- ۴۷- شمس الحق آریانفر، نقش وسایل ارتباط جمعی در جامعه امروز و فردا افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ ال کال، ۳۲ مخ.
- ۴۸- پر ۱۳۷۲ ال کال د راډیو ټلویزیون د مسئولینو تهیه شوی راپور.
- ۴۹- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۱، ۱۲۹ مخ.
- ۵۰- همدغه اثر، ۱۳۰ مخ.
- ۵۱- هیله، ۱ گڼه، ۱۳۷۲ ال کال، ۴۸ مخ.

- ۵۲- سید احمد رها، نقش وسایل ارتباط جمعی امروز و فردای افغانستان، کابل، ۱۳۷۴ل کال، ۲۸-۲۹ مخونه.
- ۵۳- پورتنی اخځ، ۷۲ مخ.
- ۵۴- شباهنگ، بازسازی نهادهای فرهنگی افغانستان، ۱۳۷۲، ۱۳۴ مخ.
- ۵۵- هیله مجله، ۱ ګڼه، ۱۳۷۲ل کال، ۴۸ مخ.
- ۵۶- عبدالرحمن زیارمل، پر ۱۳۷۱ل کال د پوهنې د مطبعې رئیس، هیله، ۱ ګڼه، ۴۸ مخ.
- ۵۷- هیله، ۱ ګڼه، ۴۸ مخ.
- ۵۸- سید امیرشاه حسن یار، وفا، پېښور، ۱۳۷۴ل کال، د غبرګولي د میاشتې ګڼه، ۱ مخ.

د محمد اسماعيل يون لنډه پېژندنه

محمد اسماعيل

يوند حاجي

محمد خان زوى

پر ۱۳۴۲ل کال، د

لغمان ولايت د

الينگار

ولسوالۍ

دنيازيو په يوې

روښنفکرې

کورنۍ کې

زېږېدلى دى.

لومړنۍ زده کړې يې د الينگار ولسوالۍ د سلينگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغى او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۲۲ل کال له نوموړې لېسې
څخه په دويم نومره بريالى او پر ۱۳۲۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او
ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له
نوموړې څانگې څخه اول نومره بريالى او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانگې د کدر غړى شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانگه

کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د ښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توګه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو. ملګرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تردې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خونبوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پروړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې

يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو لیکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• نيمگړي ارمانونه	د حيران شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• استاد الفت نثري کليات	د استاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق ننگيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
د پوهنوال روستار تره کې اثر دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
د نینسي دوپرې اثر دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترڅنګ د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- څېړنې او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوبښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سړیزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷

- فرهنگي فقر لومړۍ ۱۳۸۷
 - مرکه او مرکې لومړۍ ۱۳۸۷
 - خوشال په خپل ايډيال لومړۍ ۱۳۸۷
 - دکتابونو په وړېمو کې لومړۍ ۱۳۸۷
 - افغانستان په سياسي کړلېچ کې لومړۍ ۱۳۸۷
 - پښتوليکنی سمون لومړۍ ۱۳۸۷
 - اوسنۍ رسنۍ لومړۍ ۱۳۸۷
 - که نړيوال ماته وخوري؟ لومړۍ ۱۳۸۷
- خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هیله لرم.
په درناوي
وفا الرحمن وفا
کابل-افغانستان

də afgānestān kultur ta āwuṣṭi zyānuna

(Damages to Afghanistan culture)

By:
M. Ismael yoon

د خپرونو لړ: (۱۱)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library